

The cover features a central diamond-shaped collage of four photographs: a modern city skyline with tall skyscrapers, a winding highway bridge over a valley, a serene lake surrounded by dense green forests, and a rugged, rocky mountain landscape. The text is overlaid on these images and a dark blue geometric background.

LANDSCAPE SCIENCE

ISSN 2786-5665 (print)
ISSN 2786-5673 (online)

10.31652/2786-5665-2026-9-1-94

Ідентифікатор медіа: R30-01570

Ландшафтознавство

2026
9(1)

СЛАВА УКРАЇНІ!

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО**

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

ISSN 2786-5665 (print)

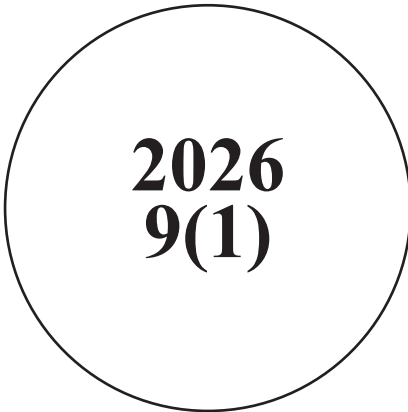
ISSN 2786-5673 (online)

Ідентифікатор медіа: R30-01570

DOI: 10.31652/2786-5665-2026-9-1-94

Landscape Science

ЛАНДШАФТОЗНАВСТВО

**2026
9(1)**

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

**Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University**

2026

Присвячуємо

Вітаючи Петра Григоровича Шищенка зі славним 90-річчям від дня народження та 70-річчям наукової, педагогічної і громадської діяльності, численні учні, колеги та вся географічна громадськість Вінниччини щиро зичать ювіляру міцного здоров'я, щастя і творчого натхнення на ниві географічної науки і освіти!

До ювілею Петра Григоровича Шищенка

Відомому українському фізико-географу, ландшафтознавцю й освітянину, доктору географічних наук, професору, члену-кореспонденту Національної академії педагогічних наук України, Заслуженому діячеві науки і техніки України, лауреату Державної премії в галузі науки і техніки України **Шищенку Петру Григоровичу 8 лютого 2026 року виповнилось 90 років!**

Петро Григорович народився у с. Покришів Брусилівського району Житомирської області, де навчався у семирічній школі. Продовжив навчання в Коростишівському педучилищі, потім поступив на природничо-географічний факультет Київського педагогічного інституту, а з третього курсу продовжив навчання на географічному факультеті Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Географію вивчав глибоко, в повному обсязі, – від загального землезнавства до ландшафтознавства і методики польових досліджень. Заняття тоді вели у Київському університеті – Н. Вернандер, В. Попов, П. Заморій, О. Діброва, О. Маринич, А. Ланько, Г. Малявко. Велике враження справляли на студента Шищенка лекції молодого тоді науковця Олександра Мефодійовича Маринина.

Щасливий той, кого провидіння, а точніше, здібності і починання з самого початку самотійного життя спрямували на єдино вірний шлях. І по ньому Петро Григорович завжди рухався цілеспрямовано. У 1959 році він з відзнакою закінчив навчання на факультеті. Після закінчення працює техніком, інженером, потім начальником ґрунтознавчої партії Українського науково-дослідного інституту соцземлеробства (з 1961 – Укрземлепроект) і швидко став провідним фахівцем. Петро Григорович плідно працював у лабораторії, в мінералогічному кабінеті, в експедиціях з вивчення ґрунтів. Довелося працювати в експедиціях у Казахстані та Сибіру. Ця робота дуже збагатила його. Саме в цей час Петро

Григорович визначає собі поле майбутніх наукових досліджень, вибирає принципово нові для себе шляхи в науці. Його цікавить фізична географія, пізнання міжкомпонентних зв'язків в ландшафтних комплексах, а також міжкомплексних зв'язків. А ще – стійкість ландшафтів до впливу людини, їх систематика і класифікація, динаміка і перетворення ландшафтів під впливом антропогенного чинника, геоекологічні основи територіального проектування і планування, ландшафтно-меліоративні дослідження. У 1961 році Петро Григорович повертається на рідний географічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, якого він ніколи не забував і не покидав. Петру Григоровичу допомагав Олександр Мефодійович Маринич, учитель, який бачив за своїм учнем велике майбутнє. У 1965 році П.Г. Шищенко захистив кандидатську дисертацію на тему «Природні комплекси і фізико-географічне районування Лівобережного Полісся УРСР». Рік цей був для нього переломний, вирішальний. В рідному університеті вже упродовж кількох років формуються його фізико-географічні погляди, виникають цікаві ідеї з теорії і методики ландшафтного аналізу, застосуванню прийомів і методів цього аналізу при регіональному прогнозуванні. У 1971 році Петро Григорович очолює кафедру однодумців – фізичної географії.

Петро Григорович не є кабінетний вчений. І завжди пам'ятає, що науку роблять люди, роблять її в полі, збираючи фактичний матеріал. Цікавиться історією науки, але не відокремлюючи її від реальних людей, простежує зв'язок наукових ідей, теорій, гіпотез. За кожною з них – людина, яка все долала заради істини, бажання пізнання. Він бачить необхідність, крім досліду і спостережень, використання в географії точної науки – математики, і підтримував тих, хто готовий був долати цей бар'єр.

До Петра Григоровича постійно тяг-

нуються люди – такий його магнетизм, притягання, збираються ті, кого захоплює сила, що виникає в процесі наукової творчості, вплив якої він так часто і сильно відчував на собі. У 1983 році Петро Григорович стає деканом географічного факультету Київського університету. І у 1984 році захисає докторську дисертацію на тему «Принципи і методи ландшафтного аналізу в регіональному проектуванні». Усе разом дає можливість організувати факультет так, щоб бажання займатися справді географічною наукою стало реальністю. Петро Григорович перетворив факультет у провідний навчально-методичний і науковий центр. Його увага звернута на підготовку викладачів для шкіл, ліцеїв, закладів вищої освіти, фахівців з раціонального використання природних ресурсів і охорони природи, географів-геоекологів, геоморфологів, метеорологів, синоптиків, гідрологів, гідрохіміків, гідроекологів, економіко-географів, економістів з розвитку регіонів, географів-країнознавців, референтів зовнішньоекономічної діяльності, фахівців з менеджменту, туризму, картографів. Однак, завжди увага Петра Григоровича була звернута і до викладання на факультеті педагогіки, психології, математики, фізики, хімії, інформатики, логіки, іноземних мов. Він не мислить студентське життя географів без навчальних і виробничих практик, які на перших курсах проводяться на спеціальних базах в мальовничих куточках України – Канівському заповіднику, в долині річки Рось, у верхів'ї стрімкої Чорної Тиси, а на старших – в експедиціях, на стаціонарах, у наукових установах, гідрометеобюро, картографо-геодезичних підприємствах, туристичних фірмах. Петро Григорович був ініціатором того, щоб студенти з 3 курсу вивчали зимові процеси в Українських Карпатах під час навчальної практики в січні. Лише через практичні спостереження і дослідження можна оволодіти методами наукової роботи – в цьому він ніколи не сумнівався. Саме при П.Г. Шищенку стали сталими зв'язки з Ягеллонським, Дебреценським, Мюнхенським

університетами, географічними факультетами університетів США, Великої Британії та ін.

Улюбленими словами Петра Григоровича є рядки з «Гімну географів»: «Різні шляхи студентів геофаку, від південних широт до північних морів». Його випускники, його учні працюють в експедиціях, що вивчають Світовий океан, Антарктиду, в ближньому і далекому зарубіжжі. Розійшлися їх дороги освітянськими закладами, проектними, науково-дослідними і природоохоронними установами, вони працюють у метеорологічних та гідрологічних експедиціях і на станціях, гідрометеобюро і обсерваторіях, картографічних фабриках, економічних установах, органах державного та регіонального управління, туристичних організаціях, комерційних фірмах тощо.

Петро Григорович постійно турбується станом підготовки майбутніх географів у закладах вищої освіти України. Його підручниками – цікавими, доступними, глибокими – користуються учні України. В цих підручниках він виховує в учнів бачення Землі як комплексу, де обов'язково потрібно враховувати зв'язки між його елементами при будь-якому втручанні – це основне завдання, що стоїть перед вчителем географії. Петро Григорович суттєво підвищує суспільну роль географії і не шкодує для цього сил.

На конференції з ландшафтознавства у Вінницькому державному педагогічному університеті, зустрічаючись з студентами 5 курсу – майбутніми вчителями географії, Петро Григорович сказав: «Очевидно, ви, як і багато інших студентів, жалкуєте, що новому Колумбу вже не народитись і думаєте, що географія перетворилась в навчальну дисципліну і матиме незавидну долю, бо Дніпро завжди впадає у Чорне море, а Джомолунгма ще тривалий час буде найвищою вершиною планети. Однак, людина багато недоброго зробила своїй планеті, і скалічена природа їй помстилася: міліють річки, змінюється клімат, зникають рослини і тварини, ландшафтні комплекси. І коли лю-

дина ясно усвідомила, що її вплив на природу часто веде до непередбачуваних наслідків, географія стала практичною дисципліною, вона є наукою, що розуміє природу. І з кожним роком це стає все очевиднішим. У М. Гоголя є невеликі нотатки «Думки про географію». Письменник, як відомо, деякий час викладав цю дисципліну і вважав географію могутнім інструментом морального виховання. Він писав: «Яка ще інша наука може бути прекраснішою для дітей, може швидко піднести поезію їх молодих душ?». В нинішніх підручниках багато простих і прекрасних слів про природу, однак одні лише слова мертві. Щоб любити природу, потрібно навчитись розуміти її. Ось чому так важливо, щоб ці слова для наших дітей з кожним днем наповнювались живим змістом, щоб листаючи прекрасну книгу життя, вони, набираючись мужності, усвідомлювали відповідальність людини за щедрий, але не безкінечний світ природи. В школі любов до нашої землі, до Батьківщини виховує далеко не одна географія, але основною фігурою, я переконаний, є вчитель географії і екології. Географія дає знання не лише про планету, вона вчить любити землю, на якій ми живемо, плекає з дитинства високу поезію душі, про яку писав М. Гоголь». Слова ці всім, хто був на цій зустрічі, запам'яталися надовго.

П.Г. Шищенко повністю пройшов складний шлях науковця – асистент, доцент, професор, завідувач кафедри фізичної географії, а потім географії України, декан географічного факультету (в 1985-1989, 1994-1999), проректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка в 1989-1993 роках. П.Г. Шищенко – Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки за 1993 рік, автор понад 600 наукових і науково-методичних праць, багатьох навчальних посібників, підручників. Він входив до складу спеціалізованих рад із захисту докторських дисертацій, очолював експертну раду ВАК з географії, Науково-методичну раду з географії Міністерства освіти і науки України тощо. У 1995

році його обрано президентом Українського географічного товариства. Петро Григорович є членом Національного комітету України з програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера».

Основні праці П.Г. Шищенка присвячені регіональній фізичній географії, теоретичним і методичним основам ландшафтознавства, застосуванню принципів і методів ландшафтного аналізу у регіональному проектуванні. Він плідно досліджує питання теорії ландшафтогенезу, структури, динаміки і перетворення ландшафтів під впливом антропогенного чинника, фізико-географічного районування і ландшафтного картографування України. Петро Григорович розробив методи визначення стійкості і ступеня господарської змінності ландшафтів, їхньої систематики і класифікації, геоекологічні основи територіального проектування і планування, проводить регіональні ландшафтно-меліоративні дослідження. Він часто повторює слова І. Ньютона: «Якщо я чогось і досягнув в науці, то це завдяки тому, що я стояв на плечах великих».

Основні результати наукових досліджень опубліковані в колективних монографіях: «Природне середовище і господарська діяльність людини» (1982), «Ландшафти і фізико-географічне районування» (1985), «Конструктивно-географічні основи раціонального природокористування в Українській РСР. Київське Придніпров'я» (1988), «Геоекологічні основи територіального проектування і планування» (1989), «Конструктивно-географічні основи раціонального природокористування в Українській РСР. Теоретичні і методичні дослідження» (1990), «Ландшафтно-екологічний аналіз в меліоративному природокористуванні» (1992) та в особистих монографіях «Принципи і методи ландшафтного аналізу в регіональному проектуванні» (1999), «Охорона навколишнього середовища» (2006), «Географія: Україна і світ» (2008), «Геосайти Луганської області, їх раціональне використання та охорона» (2008). П.Г. Шищенко є визнаним лідером у галузі викладання фізичної геогра-

фії та ландшафтознавства у вищих навчальних закладах. Особисто та у співавторстві він видав 18 підручників і навчальних посібників з фізичної географії, географії України для середніх і вищих закладів освіти, програм курсів профільного навчання у вищих та загальноосвітніх навчальних закладах. Єдиним досі залишається написаний П.Г. Шищенком у співавторстві посібник для студентів «Фізична географія Української РСР» (1992 р.); робота «Прикладна фізична географія» (1988 р.) не має аналогів у нашій країні та за рубежом. П.Г. Шищенком у співавторстві підготовлено нові підручники і навчальні посібники «Географія України» (1992, 1996, 1999, 2000, 2005 рр.), «Географія» (1998 р.), «Методи геоекологічних досліджень» (1999 р.). Він є автором «Концепції стандарту вищої базової географічної освіти 2000) в Київському національному університеті ім. Т. Шевченка. Викладав курси «Історія і методологія географії», «Конструктивна географія з основами природокористування», «Прикладна фізична географія», «Фізична географія України», «Ландшафтні регіони України», «Фізико-географічне районування». Підготував 8 докторів і 23 кандидати наук. У 1992 р. П.Г. Шищенка обрано членом-кореспондентом Національної академії педагогічних наук України.

П.Г. Шищенко веде велику науково-організаційну і громадську діяльність: впродовж 1995-2013 рр. був Президентом Українського географічного товариства, член спеціалізованої ради по захисту докторських дисертацій, член редакційних колегій «Вісника Київського університету. Серія Географія», науковий консультант журналів «Ландшафтознавство», «Географія та основи економіки в школі», наукових збірників «Географія і сучасність» та

інших. Очолював головну редакційну колегію Популярної Енциклопедії Школяра. Як член редакційної колегії Петро Григорович плідно працював над створенням тритомної географічної енциклопедії, є автором провідних статей з фізичної географії. З часу виходу першого номера «Українського географічного журналу» (1993) він був незмінним членом редакційної колегії, автором статей з питань ролі та завдань географії на сучасному етапі, впровадження нових методів викладання географії у вищій школі. Учасник міжнародних географічних конгресів у Гаазі (1996), Сеулі (2000), Глазго (2004), Тунісі (2008), Кельні (2012).

За багаторічну та плідну наукову і педагогічну діяльність П.Г. Шищенко вшанований урядовими нагородами та відзнаками: він є лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки (1993, у складі авторського колективу за цикл монографій «Географічні основи регіонального природокористування в Україні»), Заслуженим діячем науки і техніки України (1999), нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України (2008), а також удостоєний нагороди імені Ярослава Мудрого АН ВШ України (1994), премії Тараса Шевченка Київського національного університету імені Тараса Шевченка (1998). Його обрано почесним доктором Ужгородського національного університету, заслуженим професором Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У 2013 р. на XI з'їзді його обрано Почесним Президентом Українського географічного товариства.

Нашому вчителю і наставнику щиро дякуємо за все і надіємось на подальшу плідну співпрацю!

Колектив природничо-географічного факультету ВДПУ імені Михайла Коцюбинського

Вінницький відділ Українського географічного товариства

Редколегія журналу «Ландшафтознавство»

Науково-теоретичний журнал «Ландшафтознавство»

В Україні ландшафтознавство активно розвивається з 50-60-х років ХХ ст. За минулі роки опубліковано значну кількість монографій та наукових статей присвячених ландшафтам України. Однак, наукового періодичного видання з ландшафтознавства й на початку ХХІ ст. немає. Журнал «Ландшафтознавство» перше в Україні науково-теоретичне видання, що виходитиме два рази упродовж року. Його засновниками є: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (наукова школа антропогенного ландшафтознавства) та Українське географічне товариство (асоціація ландшафтних екологів). Журнал публікує наукові праці присвячені природним (натуральним, натурально – антропогенним і антропогенним) ландшафтам, історії їх формування, сучасному стану, структурі і типології, картографуванню, регіональним відмінам, раціональному використанню, охороні та прогнозу розвитку. У журналі рецензії на монографічні видання, підручники і навчальні посібники, а також оригінальні статті присвячені проблемам пізнання ландшафтів загалом й зокрема, України. Серед інших рубрик – «Наші ювіляри», «Пам'ятні дати і події», а також науково-популярні – «Ландшафтні перлини України», «Ландшафт і мистецтво» та ін. Редколегія журналу «Ландшафтознавство» буде вдячна за обґрунтовані зауваження та конструктивні доповнення щодо кожного опублікованого видання.

Редколегія журналу «Ландшафтознавство»

Журнал «Ландшафтознавство» включено до переліку наукових фахових видань України (**категорія Б**) в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії в галузі географічних наук за спеціальністю 103, 106.

Scientific and Theoretical Journal «Landscape Science»

In Ukraine, landscape science has been actively developing since the 50-60s of the twentieth century. In recent years, a significant number of monographs and scientific articles on the landscapes of Ukraine have been published. However, there is no scientific periodical publication from landscape studies even at the beginning of the 21st century. The journal «Landscape Science» is the first scientific-theoretical publication in Ukraine, which will be published twice a year. Its founders are: Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Scientific School of Anthropogenic Landscape Studies) and the Ukrainian Geographical Society (Association of Landscape Ecologists). The journal publishes scientific papers on natural (natural, natural-anthropogenic and anthropogenic) landscapes, history of their formation, current state, structure and typology, mapping, regional differences, rational use, protection and development forecast. The journal reviews monographs, textbooks and manuals, as well as original articles on the problems of knowledge of landscapes in general and in Ukraine in particular. Among other rubrics – «Our anniversaries», «Memorable dates and events», as well as popular science – «Landscape Pearls of Ukraine», «Landscape and Art» and others. The editorial board of the journal «Landscape Science» will be grateful for well-founded comments and constructive additions to each published issue.

Editorial Board of the Journal «Landscape Science»

The journal «Landscape Science» is included in the list of scientific professional publications of Ukraine (**category B**) which may publish the results of dissertations for the degree of Doctor of Science, Candidate of Science and Doctor of Philosophy in the field of geographical sciences in the specialty 103, 106.

ЛАНДШАФТОЗНАВСТВО**НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

ЗАСНОВАНИЙ У 2021 Р., ВИХОДИТЬ 2 РАЗИ НА РІК.

ЗАСНОВНИК: ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**АДРЕСА:**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО,
УКРАЇНА, 21001, М. ВІННИЦЯ, ВУЛ. ОСТРОЗЬКОГО, 32**2026
9(1)****LANDSCAPE SCIENCE****SCIENTIFIC AND THEORETICAL JOURNAL**FOUNDED IN 2021, IS PUBLISHED TWICE A YEAR
FOUNDER: VINNYTSIA MYKHAILO KOTSIUBYNSKYI
STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY**ADDRESS:**VINNYTSIA MYKHAILO KOTSIUBYNSKYI
STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY,
UKRAINE, 21100, VINNYTSIA, OSTROZKOHO STREET, 32Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського (протокол №14 від 15 квітня 2026 року)**Редакційна колегія****Денисюк Григорій Іванович** – *головний редактор*, д.г.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна.**Воловик Володимир Миколайович** – *заступник головного редактора*, д.г.н., професор кафедри географії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна.**Канський Володимир Станіславович** – *відповідальний секретар*, к.г.н., доцент, завідувач кафедри географії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна.**Гудзевич Анатолій Васильович** – д.г.н., професор кафедри географії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна.**Фесюк Василь Олександрович** – д.г.н., професор, завідувач кафедри фізичної географії, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна.**Сонько Сергій Петрович** – д.г.н., професор, завідувач кафедри екології та безпеки життєдіяльності, Уманський національний університет, Україна.**Шига-Плута Катаржина** – доктор, інститут фізичної географії та екологічного планування, університет імені Адама Міцкевича у Познані, Польща.**Козловський Рафал**, доцент, доктор філософії, доктор наук (доцент), Університет імені Яна Кухановського, Польща.**Харкінс Мері Джейн**, доктор філософії, професор, факультет освіти університету Св. Вінсента, Нова Шотландія, Галіфакс, Канада.**Editorial Board****Denysyk Hryhoriy** – *Chief Editor*, Doctor of Sciences (Geography), Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ukraine.**Volovyk Volodymyr** – *Deputy Editor-in-Chief*, Doctor of Sciences (Geography), Professor of Geography Department, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ukraine.**Kanskyi Volodymyr** – *Executive Secretary*, Associate Professor, Head of Geography Department, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ukraine.**Hudzevych Anatoliy** – Doctor of Sciences (Geography), Professor of Geography Department, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ukraine.**Fesyuk Vasyl** – Doctor of Sciences (Geography), Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine.**Sonko Sergiy** – Doctor of Sciences (Geography), Professor, Head of the Department of Ecology and Life Safety, Uman National University, Ukraine.**Szyga-Pluta Katarzyna** – Doctor, Adam Mickiewicz University in Poznan, Poland.**Kozlowski Rafal** – Professor, Doctor of Philosophy, Doctor of Science, Associate Professor, Institute of Geography and Environmental Sciences, Jan Kochanowski University, Poland.**Harkins Mary Jane** – Professor in the faculty of Education, Mount Saint Vincent University, Halifax, Canada.**Науковий консультант:** **Шищенко Петро Григорович** – доктор географічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України.**Scientific consultant:** **Shyshchenko Petro** – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine.***Погляд редколегії не завжди збігається з позицією авторів***

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА

- Денисик Г. І., Канська В. В., Коптева Т. О.
ТЕРМІНОЛОГІЯ АНТРОПОГЕННОГО ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА 11
- Міщенко О. В., Атаман Л. В.
КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА КОНСТРУКТИВНО-ЛАНДШАФТОЗНАВЧІ
ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ 20
- Кисельов Ю. О., Нікольський Є. В., Сопов Д. С.
ГЕОСОФІЯ СЛОВ'ЯНСЬКОГО СВІТУ 28

ЛАНДШАФТНО-ЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

- Гудзевич А. В., Поліщук В. М., Степаненко І. О.
ВУЗЛОВІ ЕЛЕМЕНТИ ЕКОЛОГІЧНОГО КАРКАСУ ЯК ПРИРОДНА СКЛАДОВА
ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ МІСЬКИХ ЛАНДШАФТІВ..... 40
- Ситник О. І., Безлатня Л. О., Рожі Т. А.
ВИДИ АДВЕНТИВНИХ РОСЛИН УКРАЇНИ ЯК ІНДИКАТОРИ КСЕРОФІЛІЗАЦІЇ ФЛОРИ
ЛАНДШАФТУ МІЖЗОНАЛЬНОГО ГЕОЕКОТОНУ «ЛІСОСТЕП – СТЕП» УКРАЇНИ 55

ПРИКЛАДНІ ЛАНДШАФТОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

- Денисик Б. Г., Омельченко В. С.
СТАВКИ ЯК СЕРЕДОВИЩЕФОРМУЮЧІ ВОДНІ АНТРОПОГЕННІ ЛАНДШАФТИ БАСЕЙНУ
ПІВДЕННОГО БУГУ, ЇХ СУЧАСНИЙ СТАН ТА РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ 64
- Присакар В. Б., Ковбінська Г. Д.
ЛАНДШАФТНО-ГЕОХІМІЧНА ТИПОЛОГІЯ ПОСЕЛЕНСЬКИХ ЛАНДШАФТІВ
ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ..... 75
- Лебедовський А. В.
РІЗНОМАНІТТЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СЕЛИТЕБНИХ ЛАНДШАФТІВ 85

CONTENTS

THEORETICAL FOUNDATIONS OF LANDSCAPE SCIENCE

- **Denysyk Hryhoriy, Kanska Viktoriia, Koptieva Tetiana**
TERMINOLOGY OF ANTHROPOGENIC LANDSCAPE STUDIES..... 11
- **Mishchenko Olena, Ataman Lyudmila**
CONSTRUCTIVE-GEOGRAPHIC AND CONSTRUCTIVE-LANDSCAPE
STUDIES IN UKRAINE.....20
- **Kyselov Yurii, Nikolskyi Yevhen, Sopov Dmytro**
GEOSOPHY OF THE SLAVIC REALM28

LANDSCAPE AND ECOLOGICAL RESEARCH

- **Hudzevych Anatoliy, Polishchuk Viktor, Stepanenko Inna**
NODULOUS ELEMENTS OF THE ECOLOGICAL FRAMEWORK AS A NATURAL
COMPONENT OF BALANCED DEVELOPMENT OF URBAN LANDSCAPES.....40
- **Sytnyk Oleksiy, Bezlatnnsa Liubov, Rozhi Tomas**
ADVENTIVE PLANT SPECIES OF UKRAINE AS INDICATORS OF XEROPHYLIZATION
OF THE FLORA IN THE LANDSCAPE IN THE INTERZONAL «FOREST-STEPPE – STEPPE»
GEOECOTONE OF UKRAINE55

APPLIED LANDSCAPE STUDIES

- **Denysysk Bogdan, Omelchenko Viktoria**
WETLANDS AS THE ENVIRONMENT SHAPING THE ANTHROPOGENIC
AQUATIC LANDSCAPES OF THE SOUTHERN BUG BASIN, THEIR
CURRENT STATE AND RATIONAL USE.....64
- **Prysakar Vitaliy, Kovbinka Halyna**
LANDSCAPE-GEOCHEMICAL TYPOLOGY OF SETTLEMENT LANDSCAPES
OF CHERNIVTSI REGION75
- **Lebedovskyi Artem**
DIVERSITY OF DIFFERENTIATION OF SETTLEMENT LANDSCAPES85

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА

THEORETICAL FOUNDATIONS OF LANDSCAPE SCIENCE

УДК 911.2:911.53]: 0014

DOI: 10.31652/2786-5665-2026-9-11-19

Денисик Г. І.

доктор географічних наук, професор, професор кафедри географії
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна
grygden@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-0941-9217>

Канська В. В.

кандидат географічних наук, доцент кафедри географії
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна.
vikanska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6051-1035>

Коптєва Т. С.

доктор філософії (PhD), доцент кафедри суспільно-економічних дисциплін і географії
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна
koptevatania36@hnpu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9405-1674>

ТЕРМІНОЛОГІЯ АНТРОПОГЕННОГО ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА

Анотація. Мета – розглянути правомірне використання усталених та нових термінів і понять в антропогенному ландшафтознавстві. У процесі дослідження використано, переважно, методи аналізу та узагальнення, а також вчення про антропогенні ландшафти. Зазначено, що ландшафтознавці мало приділяють уваги понятійно-термінологічному апарату своєї науки, особливо у процесі розвитку антропогенного ландшафтознавства. Зокрема, це стосується навіть таких базових термінів як «ландшафт» із класичного ландшафтознавства і «природно-антропогенний ландшафт» із антропогенного ландшафтознавства. Доведена неправомірність використання терміну «природно-антропогенний ландшафт». Звернено також увагу на спроби заміни уже усталених в антропогенному ландшафтознавстві термінів на нові не міняючи їх змісту. Особливо це стосується терміну «селитебний ландшафт» та бажанням замінити його новотвором «поселенський ландшафт». У зв'язку з тим, що антропогенне ландшафтознавство в Україні розвивається активно, проблема формування його понятійно-термінологічного апарату буде актуальною і у майбутньому. Особливо це буде стосуватися таких термінів та їх змісту, як бelligerent (від лат. – beliger – як вести війну), воєнно-фортифікаційні, оборонні ландшафти та інші. Зазначено, що оновлення й збагачення термінології антропогенного ландшафтознавства процес неминучий. Однак спеціальну лексику необхідно запроваджувати обґрунтовано.

Ключові слова: антропогенне ландшафтознавство, понятійно-термінологічний апарат, природно-антропогенний ландшафт, селитебний ландшафт, розуміння, використання.

Denysyk Hryhoriy, Kanska Viktoriia, Koptieva Tetiana. TERMINOLOGY OF ANTHROPOGENIC LANDSCAPE STUDIES

Abstract. Every scientific discipline, as it develops its terminological framework, seeks to refine its concepts ever further. However, new terms often lack any substantive meaning. The aim is to examine the appropriate use of established and new terms and concepts in anthropogenic landscape studies. The research primarily utilised methods of analysis and generalisation, as well as the theory of anthropogenic landscapes. It is noted that landscape scientists pay little attention to the conceptual and terminological apparatus of their discipline, particularly in the development of anthropogenic landscape science. An analysis was carried out of the 'disease' of neologism regarding the invention of new names for phenomena and concepts that already have established terms. It is shown that such 'more precise words' do not enrich the theory of anthropogenic landscape studies and contribute nothing of substance. In particular, this applies even to such basic terms as 'landscape' from classical landscape studies and 'natural-anthropogenic landscape' from anthropogenic landscape studies. The inappropriateness of using the term 'natural-anthropogenic landscape' has been demonstrated. Attention has also been drawn to attempts to replace terms already established in the field of anthropogenic landscape studies with new ones without altering their meaning. This applies in particular to the term 'settlement landscape' and the desire to replace it with the neologism 'settlement landscape'. Given that anthropogenic landscape studies are developing rapidly in Ukraine, the issue of establishing its conceptual and terminological framework will remain relevant in the future. This will particularly concern terms and their meanings such as 'belligerent' (from the Latin beliger – to wage war), 'military-fortification', 'defensive landscapes' and others. It is noted that the process of updating and enriching the terminology of anthropogenic landscape studies is inevitable. However, specialised vocabulary must be introduced in a well-founded manner.

Keywords: anthropogenic landscape studies, conceptual and terminological apparatus, natural-anthropogenic landscape, settlement landscape, understanding, use.

Актуальність дослідження. Незважаючи на не надто сприятливі історичні обставини й, особливо негаразди, що спіткали Україну після набуття нею незалежності, українську наукову термінологію розбудовано чи не для всіх галузей сучасного знання. У першій чверті XXI ст. вона задовольняє практичні потреби суспільства й розвивається у тому ж темпі, що і сама наука. Звичайно, цей розвиток не позбавлений окремих перешкод та ускладнень. Це знайшло своє відображення у численних публікаціях про потребу очистити термінологію від слів-покрутів, не потрібних росіянізмів та англіцизмів, ширше застосовувати питомі словотвірні моделі. Ще у 1908 році І. Огієнко у книзі «Українська граматична технологія» зауважив: «...у нас, що ні письменник, то свій власний правопис, що ні вчений – своя власна термінологія» (Огієнко, 1908 с. 14). Це зауваження не лише не витратило своєї значущості, але й набуває з кожним роком більшої актуальності. «Хвороба термінотворення» виявляється: у перенасиченні текстів малозрозумілими й зайвими термінами (це стосується й рисунків, які часто розуміють лише їх автори); у невиправданому залученні термінів інших, навіть не суміжних, у нашому випадку з ландшафтознавством, наук; у вигадуванні (це найпоширеніше) нових назв для явищ і понять, що вже мають узвичаєні терміни. Ці три тенденції серйозно перешкоджають науковій комунікації й викликають тривогу. На жаль, це стосується й антропогенного ландшафтознавства, де поряд із уже усталеними термінами й поняттями почали вживати різноманітні сполуки з однаковим значенням. Розпочалися так звані «ігри у нові слова». У зв'язку з цим, виникла потреба діагностувати «хворобу термінотворення» в антропогенному ландшафтознавстві, хоча би на прикладі окремих назв і понять, що вже мають узвичаєні терміни.

Аналіз попередніх досліджень. В Україні антропогенне ландшафтознавство активно розвивається з 80-тих років XX ст. Як у кожної нової науки появились численні нові терміни й поняття, що закономірно детально аналізу, яких поки-що мало. Перший на це звернув увагу В.П. Коржик і розпочав полемі-

ку щодо вживання терміна «антропогенний» чи «антропічний» (Коржик, 1978). Дещо пізніше було звернено увагу на абсурдність таких «нових» понять і термінів в антропогенному ландшафтознавстві як «природно-антропогенний» ландшафт і процес «антропогенно-сільськогосподарський» ландшафт, «штучний» ландшафт тощо (Денисик, 1998). Детальніше ландшафтознавчу термінологію розглянуто у статті «Ігри у нові слова в ландшафтознавстві» (Денисик, 2000). Є цікаві публікації, що частково зачіпають понятійно-термінологічний апарат антропогенного ландшафтознавства у В.М. Пашенка (2000), М.Д. Гродзинського (2008), Ю.Г. Тютюнника (2019) та ін.. У полеміку щодо цього питання включилися і географи-суспільники. Зокрема, розглядали проблему змісту й обсягу поняття «антропогенний ландшафт» та запропонували «власну тричленну систематику порушених людським чинником ландшафтів» (Кисельов, 2018 с. 107). Серед географів-суспільників є й такі, які вважають, що антропогенні ландшафти доцільніше було би називати антропоцентричними, а «найголовніше, що потрібно зробити, це поступово відмовитись від вживання словосполучення «антропогенний ландшафт, яке дискредитує географію як науку» (Сонько, 2005. с. 24). Наявність різних думок щодо понятійно-термінологічного апарату антропогенного ландшафтознавства, навіть фахівців із суміжних до ландшафтознавства наук, свідчить про активний розвиток цієї науки. А хто, врешті-решт, правий, покаже лише час упродовж якого буде розвиватися антропогенне ландшафтознавство.

Мета дослідження: Здійснити аналіз правомірного використання в антропогенному ландшафтознавстві усталених і нових термінів та понять, показати їх значущість у подальшому розвитку цієї молоді в Україні науки.

Методи дослідження. У процесі дослідження правомірного використання понятійно-термінологічного апарату в антропогенному ландшафтознавстві використано, переважно два методи: *аналізу* – що дав можливість здійснити аналітичний огляд численних літературно-картографічних матеріалів

стосовно теми дослідження не лише фахівців з антропогенного ландшафтознавства, але й суміжних наук та *узагальнення* – за допомогою якого висловлено власне бачення сучасного стану понятійно-термінологічного апарату в антропогенному ландшафтознавстві, його правомірного застосування та можливостей зменшення наявних недоліків. Крім цього, використано й *результати консультацій* щодо окремих термінів та понять антропогенного ландшафтознавства із науковцями Вінницької школи антропогенного ландшафтознавства.

Результати дослідження. Кожна конкретна наука, не є виключенням й антропогенне ландшафтознавство, розвиваючи термінологічний апарат, прагне дедалі більше уточнювати свої поняття. При цьому, якщо науковий текст, до краю насичений термінами, повинен мати й велике змістове навантаження. Однак, прискіпливий аналіз виявляє, що за цими новотворами ніякого нового змісту чи специфічних відтінків зазвичай немає – вони лише штучно ускладнюють авторську думку. Виникає цікаве (небезпечне?) становище, коли термінів побутує більше, ніж реально існує понять. Нажаль, це уже спостерігається і у процесі розвитку таких молодих в Україні наук, як ландшафтознавство (з 50-х років ХХ ст.) та антропогенне ландшафтознавство (з 80-х років ХХ ст.).

Природно, якщо новим терміном позначають щойно відкрите явище чи поняття. Однак важко визнати природним безпідставне термінізування тих звичних предметів, структур, дій, явищ та ознак, які досі називалися простими іменниками, прикметниками та дієсловами. Ні в якому разі не можна заперечувати необхідності такого важливого *терміна*, як «ландшафт». Однак, уже з початку (60-70-ті роки ХХ ст.) активного розвитку ландшафтознавства, синонімами терміну «ландшафт» є хора, геохора, географічний аспект, елементарний ландшафт, природний район, округ, тип території, геоекоз, географічний комплекс, природно-географічний комплекс, природний територіальний комплекс, геосистема, геореал та ще частіше вживані – «пейзаж» і «краєвид». Часто аналізуючи ландшафтознавчу літературу другої

половини ХХ–початку ХХІ ст. перевантажену зазначеними термінами, не завжди зрозуміло про що мовиться. Інколи це стосується й окремих ландшафтознавчих карт і картограм, рисунків та графіків у статтях, котрі, мабуть, зрозумілі лише їх автором. Після таких новацій виникає питання: «А що потім?». Від терміну «хора» – «хороутворюючі» чи «хоротвірні» процеси? Як можна зрозуміти таке визначення: «Район: геохора топологічної розмірності, однаково, що топогеохора»? Мабуть, пояснення зайве. Відрадно, що в українській географічній літературі такі «шедеври» зустрічаються усе менше.

Не кращий стан із *поняттям* «ландшафт». Різноманіття визначень, теоретичні змагання між провідними географами і ландшафтознавцями та відповідними науковими школами, наводить навіть частину географів-природників, а тим більше широкий загал, на справедливу думку про те, що у ландшафтознавстві немає чіткого розуміння поняття «ландшафт». Врешті решт, поки-що узгодили та використовують у процесі природничо-географічних та ландшафтознавчих досліджень три варіанти – ландшафт як поняття загальне, регіональне й типологічне.

Метою створення польсько-українського та українсько-польського словника базових термінів та понять з ландшафтознавства була спроба обґрунтувати й у подальшому використовувати географами і ландшафтознавцями поняття «ландшафт» у єдиному розумінні (*Ріхлінг, Руденко та ін. 2015*). Не зовсім вдале визначення поняття «ландшафт» у цьому виданні є, однак єдиного підходу до його розуміння серед науковців так і немає і не може бути. Серед науковців географів та ландшафтознавців України, а також у різних сферах наукової та господарської діяльності, переважає загальне розуміння поняття «ландшафт» детально зхарактеризоване в оригінальному двохтомному дослідженні М.Д. Гродзинського (*Гродзинський, 2005*).

Не краще становище в понятійно-термінологічному апараті й антропогенного ландшафтознавства(АЛ), яке виокремилось із класичного ландшафтознавства наприкінці ХХ ст. й активно розвивається на почат-

ку ХХІ ст. понятійно-термінологічні недоліки в антропогенному ландшафтознавстві зумовлені не стільки його витоками з класичного ландшафтознавства, скільки небажанням ознайомитися з фундаментальними працями з АЛ, а не лише критичними зауваженнями щодо нього. Як результат – нерозуміння сутності антропогенного ландшафту й, відповідно, основ антропогенного ландшафтознавства.

Географам і ландшафтознавцям мабуть не варто доказувати, що на початку ХХІ ст. в Україні скрізь переважають антропогенні ландшафти і їх дослідження є пріоритетними. При цьому понятійно-термінологічний апарат є однією з ознак їх реально пізнання й розуміння. Тим більше, аналітичний огляд сучасних природознавчих публікацій показує, що майже 90% із них присвячені дослідженням антропогенізованої природи й антропогенним ландшафтам. Натуральних (первісних) ландшафтів в Україні залишилось 2.0-2.5%. Наукових досліджень з класичного ландшафтознавства уже майже немає.

Антропогенне ландшафтознавство наука молода, розвивається і буде розвиватися у майбутньому активно, особливо у післявоєнні роки коли необхідно буде формувати в Україні не просто ландшафт, а національний, з регіональними відтінками, ландшафт. Це означає, що понятійно-термінологічний апарат антропогенного ландшафтознавства потрібно удосконалювати й, до певної міри, оновлювати. Його основою залишаються терміни й поняття класичного ландшафтознавства. Щодо нових, притаманних, переважно, спеціальній лексиці антропогенного ландшафтознавства, то їх необхідно розглянути детальніше.

Помічено, що автори, які досліджують справді складний матеріал, намагаються писати просто, не вдаючись до рідкісної чи незрозумілої лексики. У них немає мотивів необґрунтовано ускладнювати виклад (П.А. Тутковський, О.М. Маринич, П.Г. Шищенко).

Натомість термінологія задля термінології поширена у тих публікаціях, зміст яких доволі елементарний і самоочевидний, або

там, де вирішують, давно вирішені проблеми. У цій статті не хочеться спинятися на тих «хворобах» термінотворення, які спричинені іншомовними впливом, а на тих які зумовлені незнанням елементарних основ антропогенного ландшафтознавства, та невисокою (щиро надіємось на покращення) термінологічною культурою окремих авторів. Необґрунтовано вигадані терміни не збагачують понятійного фонду науки, а призводять до його безпідставного самоускладнення. Невже так важко зрозуміти, навіть «географу» або «ландшафтознавцю» абсурдність використання таких термінів як «антропогенно-сільськогосподарський ландшафт», «антропогенні селитебні ландшафти»? Хіба селитебні або сільськогосподарські ландшафти можуть бути не антропогенними? «Штучний ландшафт», «інтегральний ландшафт» – хіба вони створені із штучних (пластмаса, метал, скло і т.п.), а не з природних матеріалів. Однак, варто зазначити, що такі словосполучення у публікаціях українських ландшафтознавців тепер зустрічаються значно менше.

Серед невдалих, однак поширених в антропогенному ландшафтознавстві, термін «природно-антропогенний ландшафт». Науковці – природничники й, особливо, ландшафтознавці, не хочуть вдуматися у зміст поняття цієї невдалої словосполучення. По-перше: незрозуміло, чому протиставляються природні і антропогенні геокомпоненти та ландшафтні комплекси та розділяють їх на дві окремі групи. Антропогенні геокомпоненти й ландшафти – це лише одна із генетичних природних груп ландшафтноі оболонки Землі, як і тектонічні, вулканічні, кліматичні, біотичні тощо. Різниця між ними лише у походженні. По-друге: антропогенні ландшафти і геокомпоненти (за рідкісним виключенням) на створені із штучних – пластикових, скляних, металевих, бетонних та інших не природних матеріалів, а тому вони *теж природні!* Звідси, термін «природно-антропогенний» теж саме, що «масло-масляне». Невже це так важко зрозуміти. Сучасні (геокомпоненти) ландшафти – це триєдина, тісно взаємодіючих і взаємозалежних між собою груп природних геокомпонентів і ландшафтів (рис.1).

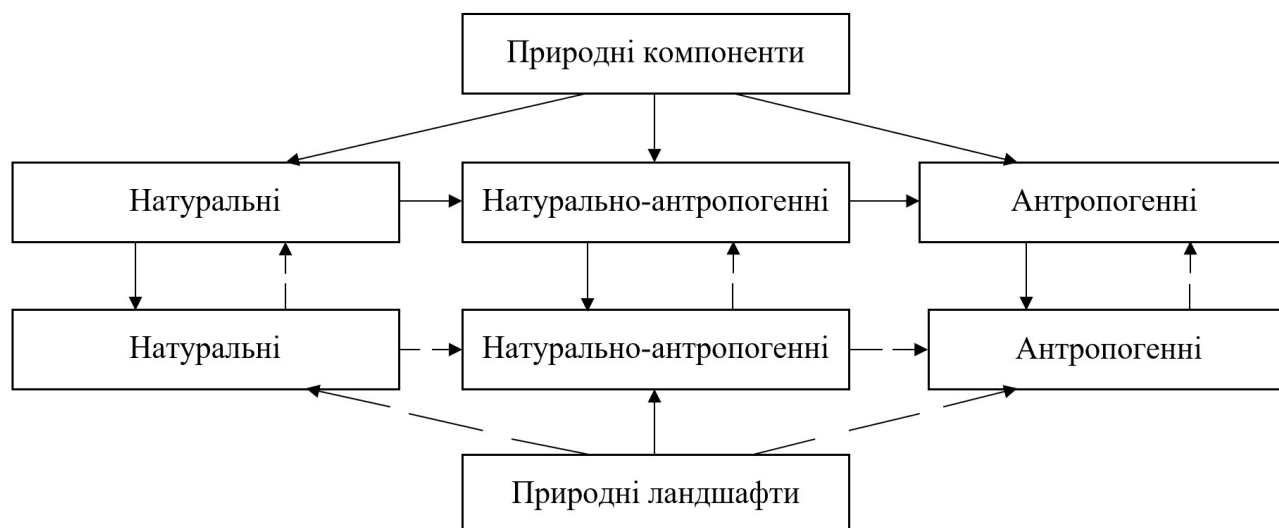

Рис. 1. Структура і взаємозв'язки між природними геокомпонентами і ландшафтами

Щодо подібності та не завжди коректного використання термінів «антропогенний» і «антропогенізований» ландшафт, Ю.О. Кисельов зауважив таке: «поширений у літературі термін «антропогенізований» являє собою тавтологію, оскільки другий корінь слова – ген – і суфікса –із– у цьому разі означають приблизно те ж саме» (Кисельов, 2018 с. 108). Терміни і поняття «антропогенний» і «антропогенізований» ландшафт не ідентичні й мають різне смислове значення. Ландшафт може зазнати антропогенізації, однак ще не бути антропогенним до тих пір, поки в ньому не буде корінним чином змінений хоча би один із геокомпонентів. Натуральний степ, після одно-дворазового розорювання, або натуральний лісовий масив після 1-2 вирубок, ще не є антропогенними, хоча й зазнали антропогенізації. *Антропогенізація – процес, антропогенний ландшафт – його результат.*

Крім використання невдалої словосполучки «природно-антропогенний ландшафт» в антропогенному ландшафтознавстві є спроби замінити уже усталені терміни на нові, не міняючи їх змісту. Серед таких термін «селитебний» ландшафт.

Ландшафти заселених територій або селитебні (від слова «селити», «селитися») ландшафти займають особливе місце в структурі антропогенних ландшафтів. Разом з дорожніми ландшафтами вони формують

основний каркас АЛ будь-якого регіону, а люди і техніка, що тут знаходяться – основне джерело їх подальшого розвитку. Селитебні ландшафти, зокрема сучасний варіант розвитку міських ландшафтів – урболандшафти, науковці географи-природничники й ландшафтознавці, частково й фахівці інших наук, досліджують активно. Природньо, що й термін «селитебний ландшафт» одержав загальне визнання і має визначення у географічній енциклопедії України (Гриневецький, 1990 с. 256-257). Поряд з цим уже усталеним терміном, частина науковців-географів почали використовувати словосполучку «сельбищний ландшафт». При цьому поява ці терміни мають «засолена територія».

Перший аргумент проти вживання пізнішого терміну базується на одному з головних принципів термінології: якщо новий термін є, а нового поняття за ним немає, то це не більше, ніж гра у слова. Одна з найважливіших вимог до розбудови термінології – не замінювати без доконечної потреби вже усталені назви. Усталеною вважається назва, письмово зафіксована відповідним словником (фаховим чи тлумачним) або енциклопедією (також фаховою чи загальною). Найавторитетнішим арбітром у цій суперечці є статті у «Географічній енциклопедії України» під назвою: «ландшафт селитебний» (Гриневецький, 1990, с. 256-257), «селитебна зона» (Клюшніченко,

1993, с. 172-173) і відсутність у них будь-яких словосполучень з прикметником «сельбищний». Академічні словники та енциклопедії – це взірці нормативності, правильності мови. Нове запозичення дістає права громадянства лише тоді, коли його включено до такого видання.

Другий аргумент «проти» полягає у тому, що жодна терміносистема не повинна плодити назви-синоніми. Такі лексичні явища, як синонімія, омонімія, паронімія, тобто будь-яка варіативність, яка доречна й бажана у художньому стилі, недопустима у сфері термінології, тому що порушує головну ознаку терміну – його смислову прозорість, чіткість, однозначність. Найкращим виходом з такої ситуації є прибирання одного із синонімів – зазвичай того, який виник пізніше. Аксиома ідеальної термінології твердить: $1=1$, тобто «одне поняття має один мовний знак для вираження» і навпаки – «одне слово мусить називати лише одне поняття».

Отже, дотримання основних принципів термінології вимагає категоричного вибору між «селитебний» і «сельбищний». Допускати рівноправне вживання обох назв – означає свідомо долучатися до руйнування системи ландшафтознавчої термінології. І у цьому протистоянні беззаперечні переваги на боці першого терміну як такого, що виник значно раніше і головне – зафіксований фаховим академічним виданням України.

Варто також зазначити, що при спробах утворити термін «сельбищний ландшафт» зовсім не враховані мовні чинники. Це неприпустимо при творенні нового терміну, оскільки термінологія – лише мовна підсистема, яка підпорядкована усім загальномовним універсальним нормам (орфоепічним, орфографічним, граматичним, лексичним). А вживання прикметника «сельбищний» у ролі терміна порушує низку обов'язкових норм. По-перше, обидва слова – і мотивуюче, і мотивоване – відносяться до застарілої лексики, на що вказує академічний «Словник української мови» в 11 томах: *сельбище*, *заст. Поселення*. *Приклад з худ. літератури: На цім місці (у Сімферополі) було грецьке сельбище Неаполіс. О. Вишня*. Прикметник «сельбищний» не зафіксований цим словником, але він при тому

цілком нормативний і вписується в загальну модель творення українських прикметників з суфіксом -н-. Однак творення нових слів, тим більш – термінів, на базі застарілої лексики, що вийшла з активного уживання, яка незвичайна й почасти незрозуміла сучасному мовцю, не може бути визнане прогресивним явищем при усій повазі до чистоти української мови. Отже, найголовніша претензія до цього утворення – воно має затемнене, непрозоре значення через свою застарілість і маловживаність.

Крім того, новостворений термін має легко вимовлятися, бути милозвучним, як цього потребують орфоепічні норми нашої мови. Це досягається шляхом рівномірного поєднання у складі приголосних і голосних звуків, чому не відповідає слово «сельбищний», яке вимовляється [сел'бищний], тобто має збіг спочатку 2-х, а потім – 3-х приголосних в основі, що нетипово і небажано для української мови. За такої будови і вимови цей термін геть позбавлений перспективи увійти у міжнародну термінологічну систему, а це обов'язково має враховуватися при створенні нової термінологічної назви.

Отже, аргументи проти поширення термінологічної сполуки «сельбищний ландшафт» досить вагомі: це порушення як загальномовних, так і власне термінологічних вимог до новоутворень. І немає ніякої користі у тому, щоб засмічувати й так далеку від досконалості ландшафтознавчу термінологію синоніми-дублікати. Це стосується не лише терміну «сельбищний», але й «поселенський» ландшафт (чому не «заселенський», «виселенський», «переселенський») та інших. Критичні зауваження щодо назви «селитебні», терміну «селитьба», як російськомовних не є обґрунтованим. «Селитьба» - слово староруське, а не російське.

Зазвичай такі заміни обґрунтовують пошуками найточнішого слова. Насправді «найточніші слова» виявляються синонімами традиційних, широковідомих термінів. Вони не збагачують теорії новини знаннями й нічого присутнього не вносять. Збільшують кількість синонімів, не збільшуючи кількість понять. Унаслідок цього дерево пізнання, образно кажучи, уподібнюється до старезного дуба,

в якого листя щороку змінюється, а стовбур із гілками лишається тим самим і догори вже не росте. Природно, що будь-який дослідник має право запропонувати новий, потрібний науці, зокрема й ландшафтознавству термін, плодити псевдо терміни чи терміни – переименовання – такого права в нього немає.

Висновки. Заміна традиційних термінів у ландшафтознавстві, особливо антропогенному, повинна бути природною, необхідною, вона має закріплювати нові здобутки й успіхи науки. Сьогодні ж термінологічний «свербіж» набуває самодостатнього характеру й значно випереджає поширення знань. Якщо новий термін є, а нового поняття за ним немає, вживання терміну перетворюється на зловживання. Вимога давати точне визначення ландшафтознавчому терміну – не якийсь там голий логіцизм, а неодмінна умова побудови наукової теорії як ландшафтознавства, так і будь-якої природничої науки. Бо якщо виявиться, що базовий, ключовий термін теорії позначає порожнє місце, тоді й сама теорія завалиться, подібно до будинку, зведеного на річковій кризі.

Зазвичай, науковець-природничник, особливо ландшафтознавець, як людина творча, має цілковите право на свободу самовираження, на своє наукове «я». Однак, необхідно враховувати не лише потреби автора, а й інтереси читачів, яким потрібна думка, висловлена ясно й чітко. Називання того самого поняття у ландшафтознавстві (згадайте

термін «ландшафт») різними словами спантеличує читача, адже він може подумати, що мовиться про різні речі. Синонімів слів: елемент – в хімії, мінерал – в геології, ґрунт – в ґрунтознавстві, клімат – у кліматології немає або майже немає. Хіба це «простіші» науки за ландшафтознавство? Можливо дійсно запроваджувати непотрібні та смішні новотвори у ландшафтознавстві залишимо тим, хто нічим іншим відзначитися не може.

Ми не проти запровадження нових термінів і понять у будь-якій науці, зокрема й у антропогенному ландшафтознавстві. Оновлення й збагачення термінології – неминучий процес. Він відображає успіхи наукового пізнання світу. Поняття у ландшафтознавстві постійно розвиваються, і часом виникає потреба давніший менш удалий термін замінити на новий (як писав М. Рильський, «нове життя нового прагне слова»). Однак це не означає, що спеціальну лексику можна запроваджувати за принципом «мені так заманулося». Яку користь можуть дати ландшафтознавчі терміни, якщо їхнє вживання обмежується працями одного автора й навіть фахівці не розуміють, чим вони відрізняються від традиційних ландшафтознавчих термінів? Якщо, наприклад, промисловий виробник забруднює шкідливими відходами довкілля, на нього накладають штрафні санкції. Чи недоцільно так само вчиняти й з авторами, які захаращують наше ландшафтознавство непотрібними новотворами?

Список використаних джерел

- Гриневецький, В. Т. (1990). Ландшафт селитебний. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. Київ. Українська енциклопедія. Т.2. 256-257.
- Гродзинський, М. Д. (2005). Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія. У 2-х т. Київ. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». Т. 1. 503.
- Денисик, Г. І. (1998). Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія. Вінниця. Арбат. 289.
- Денисик, Г. І. (2000). Ігри в нові слова у ландшафтознавстві. Ландшафти і сучасність. Збірник наукових праць. Київ – Вінниця. Вид-во «Гіпаніс». 62-64.
- Денисик, Г. І. & Кізюн А. Г. (2012). Сільські ландшафти Поділля: монографія. Вінниця. ПП «ТД «Едельвейс і К». 200.
- Денисик, Г. І. & Атаман Л.В. (2022). Ландшафти воєнного походження: термінологія та її використання

- в туризмі. Війна та туризм. Київ, ТОВ «Геопринт». 232-234.
- Казаков, В. Л. (2005). До основних проблем антропогенного ландшафтознавства. Наук. записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. №10. 5-11.
- Кисельов, Ю. О. (2018). До проблеми змісту й об'єму поняття «антропогенний ландшафт». Географія та екологія: наука і освіта. Умань. ВПЦ «Візаві». 106-108.
- Кисельов, Ю. О. (2017). Деякі термінологічні аспекти проблеми антропогенного перетворення ландшафтів. Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства. За ред. д.е.н. О.О. Непочатенко. Умань. Редакційно-видавничий відділ УНУС. 12-14.
- Клюшніченко, Є. Є. (1993). Селитебна зона. Географічна енциклопедія України. В 3-х т. Київ, Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана. Т.3. 172-173.
- Коржик, В. П. (1978). До питання класифікації змінених геокомплексів. Фізична географія та геоморфологія. Вип. 19. 17-22.
- Міхелі, С. В. (2014). Українське ландшафтознавство: витоки, становлення, сучасний стан: монографія. Київ. Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова. 416.
- Огієнко, І. (1908). Українська граматична термінологія. Київ. Б.в. 136.
- Пащенко, В. М. (1999). Методологія постнекласичного ландшафтознавства: монографія. Київ. СП «ІНТЕРТЕХНОДРУК». Т.1. 503.
- Петлін, В. М. (2006). Концепція сучасного ландшафтознавства: монографія. Львів. Видавництво ЛНУ імені Івана Франка. 351.
- Рихлінг, А., Андрейчук В., Руденко, Л. & Чехній В. (2015). Польсько-український та українсько-польський словник базових термінів та понять з ландшафтознавства. Бяла Подляска – Київ. Agencja Reklamowa «TOP». 106.
- Селігей, П. О. (2007). Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми / Мовознавство. №3. 48-61.
- Сенько, С. П. (2005). Антропогенез та адміністративно-територіальна реформа. Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства. Матеріали II Міжнародної наукової конференції. Кривий Ріг. Видавничий дім. 22-24.
- Тютюнник, Ю. Г. (2019). Ландшафт і ландшафтність. Київ, ІЕЕ НАН України. 124 с.
- Шищенко, П. Г. (2024). Географічні назви: закон, геолінгвістичний аспект, природна та історична відповідність. Українське географічне товариство. Вінниця. ТОВ ТВОРИ. 215-225.

References

- Hrynevets'kyi, V. T. (1990). Landshaft selytebnyy. Neohrafichna entsyklopediya Ukrayiny. V 3-kh t. Kyiv. Ukrayins'ka entsyklopediya. T.2. 256-257.
- Hrodzys'kyi, M. D. (2005). Piznannya landshaftu: mistse i prostir: monohrafiya. U 2-kh t. Kyiv. Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Kyiv's'kyi universytet». T. 1. 503.
- Denysyk, H. I. (1998). Antropohenni landshafty Pravoberezhnoyi Ukrayiny: monohrafiya. Vinnytsya. Arbat. 289.
- Denysyk, H. I. (2000). Ihry v novi slova u landshaftoznavstvi. Landshafty i suchasnist'. Zbirnyk naukovykh prats'. Kyiv – Vinnytsya. Vyd-vo «Hipanis». 62-64.
- Denysyk, G. I. & Kizyun A. G. (2012). Rural landscapes of Podillia: monograph. Vinnytsia. PP “TD “Edelweiss and K”. 200.
- Denysyk, G. I. & Ataman L. V. (2022). Landscapes of military origin: terminology and its use in tourism. War and tourism. Kyiv, Geoprint LLC. 232-234.
- Kazakov, V. L. (2005). To the main problems of anthropogenic landscape science. Scientific notes of the Mykhailo Kotsyubynskyi VDP. Series: Geography. No. 10. 5-11.
- Kysel'ov, YU. O. (2018). Do problemy zmistu y ob'yemu ponyattya «antropohenny landshaft». Neohrafiia ta ekolohiia: nauka i osvita. Uman. VPTs «Vizavi». 106-108.
- Kysel'ov, YU. O. (2017). Deyaki terminolohichni aspekty problemy antropohennoho peretvorennya landshaftiv.

- Ekolohiya – shlyakhy harmonizatsiyi vidnosyn pryrody ta suspil'stva. Za red. d.e.n. O.O. Nepochatenko. Uman'. Redaktsiyno- vydavnychyy viddil UNUS. 12-14.
- Klyushnychenko, YE. YE. (1993). Selytebna zona. Heohrafichna entsyklopediya Ukrayiny. V 3-kh t. Kyiv, Ukrain's'ka entsyklopediya im. M.P. Bazhana. T.3. 172-173.
- Korzhyk, V. P. (1978). Do pytannya klasyfikatsiyi zminenykh heokompleksiv. Fizychna heohrafiya ta heomorfolohiya. Vyp. 19. 17-22.
- Mikheli, S. V. (2014). Ukrain's'ke landshaftoznavstvo: vytoky, stanovlennya, suchasnyy stan: monohrafiya. Kyiv. Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. 416.
- Ohiyenko, I. (1908). Ukrain's'ka hramatychna terminolohiya. Kyiv. B.v. 136.
- Pashchenko, V. M. (1999). Metodolohiya postneklasychnoho landshaftoznavstva: monohrafiya. Kyiv. SP «INTERTEKHNOODRUK». T.1. 503.
- Petlin, V. M. (2006). Kontseptsiya suchasnoho landshaftoznavstva: monohrafiya. L'viv. Vydavnytstvo LNU imeni Ivana Franka. 351.
- Rykhlinh, A., Andreychuk, V., Rudenko, L. & Chekhniy V. (2015). Pol's'ko-ukrayins'kyy ta ukrayins'ko-pol's'kyy slovnyk bazovykh terminiv ta ponyat' z landshaftoznavstva. Byala Podlyaska – Kyiv. Agensja Reklamowa «TOR». 106.
- Selihey, P. O. (2007). Suchasne terminotvorennia: symptomy ta syndromy / Movoznavstvo. №3. 48-61.
- Sen'ko, S. P. (2005). Antropohenez ta administratyvno-terytorial'na reforma. Teoretychni, rehional'ni, prykladni napryamy rozvytku antropohennoyi heohrafiyi ta landshaftoznavstva. Materialy II Mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi. Kryvyy Rih. Vydavnychyy dim. 22-24.
- Tyutyunyk, YU. H. (2019). Landshaft i landshaftnist'. Kyiv, IEE NAN Ukrayiny. 124 s.
- Shyshchenko, P. H. (2024). Heohrafichni nazvy: zakon, heolinhvistychnyy aspekt, pryrodna ta istorychna vidpovidnist'. Ukrain's'ke heohrafichne tovarystvo. Vinnytsya. TOV TVORY. 215-225.

*Статтю надіслано до редколегії 20.03.2026 р.
Статтю рекомендовано до друку 08.04.2026 р.*

УДК 911.5:502.13(477)

DOI: 10.31652/2786-5665-2026-9-20-27

Міщенко О. В.

доктор географічних наук, професор, професор кафедри фізичної географії
Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна
lenamischenko_lutsk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6801-7197>

Атаман Л. В.

кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна
ataman2412@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4600-7526>

КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА КОНСТРУКТИВНО-ЛАНДШАФТОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Проаналізовано сучасний стан та тенденції розвитку конструктивно-географічних та конструктивно-ландшафтознавчих студій в Україні. Обґрунтовано необхідність повернення до фундаментальних витоків поняття «конструкт». Здійснено огляд провідних наукових шкіл (Київської, Вінницької, Львівської, Волинської, Тернопільської та ін.), висвітлено їхній внесок у розробку теоретико-методологічних засад пізнання внутрішньої сутності природних територіальних систем, антропогенного ландшафтогенезу (зокрема його белігеративного аспекту), сакрального ландшафтознавства, а також методів ландшафтного планування. Аргументовано потребу посилення координації між регіональними осередками для уніфікації наукового інструментарію. Висновки підкреслюють стратегічне значення конструктивного підходу для обґрунтування проєктів повоєнного відновлення ландшафтів та раціонального природокористування в Україні.

Ключові слова: конструктивна географія, конструктивне ландшафтознавство, наукові школи, Україна.

Mishchenko Olena, Ataman Lyudmila. CONSTRUCTIVE-GEOGRAPHIC AND CONSTRUCTIVE-LANDSCAPE STUDIES IN UKRAINE

Abstract. The current state and developmental trends of constructive-geographic and constructive-landscape studies in Ukraine are analyzed. The urgent necessity of returning to the fundamental origins of the «construct» concept is substantiated, enabling a transition from passive description to active landscape design and modeling.

A systemic analysis of the activities of leading national scientific schools is conducted. The fundamental role of the Kyiv school in establishing the theoretical and methodological basis of applied geography, as well as in developing concepts for landscape-ecological analysis and regional landscape planning for rational environmental management, is noted. The achievements of the Vinnytsia school in the field of anthropogenic landscape genesis are highly valued. The contributions of the Volyn and Lviv schools to the development of theoretical principles regarding the internal constructive essence of the landscape are characterized. The specifics of innovative developments in the field of sacred landscape science, which allow for the integration of spiritual and cultural values into the process of spatial planning, are highlighted. The role of GIS technologies as an essential tool for the objective monitoring of landscape transformations is emphasized. Furthermore, the applied achievements of the Ternopil and other regional centers in the context of optimizing basin structures and recreational environmental management are outlined.

The problem of institutional fragmentation in research is identified, and the need for enhanced coordination between regional scientific hubs is argued. The creation of a state-wide coordination council for the unification of scientific tools and the certification of highly qualified personnel is proposed. It is summarized that the constructive approach is of strategic importance for the formation of scientifically grounded projects for the post-war restoration of landscapes, which is a prerequisite for national security and the sustainable development of Ukraine.

Keywords: constructive geography, constructive landscape science, scientific schools, Ukraine.

Актуальність дослідження. Дослідження в царині конструктивної географії та її найбільш теоретично ускладненої складової – конструктивного ландшафтознавства характеризуються широкою репрезентативністю в межах наукового простору України. Попри значну кількість праць, цей напрям має власні особливості розвитку, оскільки вони ґрунтуються на принципах ландшафтно-ї диференціації досліджуваних територій. Однак відсутність вимог глибокого аналізу ландшафтних систем (це стосується саме конструктивної географії) понижує рівень необхідних наукових узагальнень, що призводить до спрощення теоретичної складової насамперед кандидатських, а інколи навіть докторських дисертацій. Натомість конструктивне ландшафтознавство, потребує значно вищого рівня концептуалізації, оскільки базується на пізнанні складних механізмів організації, динаміки та саморозвитку природних територіальних систем.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретико-методологічний базис сучасної конструктивної географії та конструктивного ландшафтознавства в Україні сформовано на засадах прикладної фізичної географії (Шуценко, 1988) та концепцій ландшафтного планування (Удовиченко, 2017). Фундаментальне значення для розуміння конструктивної сутності ландшафту мають праці В. Петліна (2006; 2010; 2024).

Особливе місце в сучасних студіях посідає розвиток концепції антропогенного ландшафтогенезу. У фундаментальних роботах Г. Денисика (2014; 2015) та представників його школи деталізовано структуру дорожніх ландшафтно-інженерних (2025) та сільських (2025) систем. Важливим вектором, зумовленим викликами сьогодення, є вивчення белігеративних ландшафтів України (Денисик, Кізюн & Канський, 2023).

Новаторським вектором у контексті гуманізації географічного простору стало обґрунтування теорії та практики сакрального ландшафтознавства (Мищенко, 2024). Питання щодо регіональної оптимізації, аналізу екологічного стану геосистем Західного регіону України активно розробляються в меж-

ах фундаментальних студій з конструктивної географії та картографії (Іванов, 2025). Окрему увагу приділено проблемам геоекологічного обґрунтування регіональних екомереж та оптимізації природокористування в межах річкових басейнів (Царик, 2025).

Вагомий внесок у розвиток конструктивного ландшафтознавства становлять дослідження, присвячені розбудові екомережі у різних регіонах України. З початком повномасштабної війни фокус цих розвідок змістився у бік аналізу деструктивного впливу бойових дій на ландшафти (Чехній, Сорокіна, Голубцов, Тимуляк & Фаріон, 2024). Водночас актуалізуються питання адаптації та реконструкції ландшафтних систем для забезпечення сталого надання екосистемних послуг у повоєнний період (Круглов, 2025).

Мета дослідження – аналіз передумов становлення та визначення сучасного стану конструктивно-географічних і конструктивно-ландшафтознавчих студій в Україні для обґрунтування стратегічних пріоритетів їхнього розвитку.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить системний підхід та концептуальні засади конструктивного ландшафтознавства. У процесі підготовки статті використано комплекс методів: ретроспективний – спрямований на аналіз еволюції поглядів на структуру та функції природних територіальних систем у межах провідних наукових шкіл; теоретичне моделювання та концептуалізація – застосовані з метою переконання сутності поняття «конструкт» як інтелектуального інструменту активного перетворення ландшафтно-ї інформації; структурно-функціональний аналіз – використаний задля виявлення ролі антропогенного, зокрема белігеративного та сакрального напрямів у сучасній архітектурі конструктивних студій; проблемно-орієнтований підхід – слугував підґрунтям до обґрунтування стратегічних пріоритетів координації регіональних осередків та реалізації проєктів повоєнного відновлення ландшафтів України.

Результати дослідження. Сьогодні в Україні функціонує декілька наукових центрів, які можна ідентифікувати як конструк-

тивно-географічні та конструктивно-ландшафтознавчі. Вагомий внесок у розвиток конструктивного ландшафтознавства належить науковій школі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Під керівництвом професора Г. Денисика сформовано цілісний напрям досліджень, у межах якого професори В. Воловик, А. Гудзевич та Ю. Яцентюк на конструктивній основі вивчають закономірності формування, функціонування та оптимізації антропогенних ландшафтів (Денисик, 2014; Денисик, 2015). Важливою складовою діяльності школи є забезпечення фахової комунікації та координації ландшафтознавчих досліджень в Україні через видання наукового журналу «Ландшафтознавство» (категорія Б), що став головним майданчиком для апробації результатів конструктивно-ландшафтознавчих пошуків. Особливістю цих студій є поєднання фундаментальних ландшафтознавчих підходів із прикладними завданнями раціонального природокористування та ландшафтного планування. Останні напрацювання школи суттєво розширили об'єктне поле конструктивно-ландшафтознавчих досліджень. Зокрема, обґрунтовано принципи організації дорожніх ландшафтно-інженерних систем (Денисик, Атаман & Ситник, 2025), визначено стратегічні напрями розбудови сільських ландшафтів України (Денисик, Атаман & Безлатня, 2025). Особливої актуальності набули розробки в царині белігеративного ландшафтознавства, присвячені комплексному аналізу просторової структури ландшафтів рівнинної частини України (Денисик, Кізюн & Канський, 2023). Застосування історико-ландшафтознавчого підходу та методу натуральних аналогів дає змогу не лише простежити еволюцію цих комплексів, а й трансформувати теоретичні знання у практичні алгоритми реставрації та раціонального використання природно-ресурсного потенціалу територій, що зазнали воєнного впливу в різні історичні періоди.

Витоки конструктивно-географічного напрямку у Львівському національному університеті імені Івана Франка безпосередньо пов'язані з діяльністю професора В. Петліна

(2010). Саме тут ним закладено фундамент та концептуально виокремлено конструктивне ландшафтознавство як самостійний напрям. Характерною рисою львівського періоду досліджень вченого став системний синтез глибокого теоретико-методологічного підґрунтя із прикладними розробками (Петлін, 2006; Петлін, 2007 та ін.). Науковий пошук ґрунтувався на поєднанні фундаментальних положень про організацію ландшафтних систем із результатами багаторічних експериментальних досліджень. Це дало змогу трансформувати теоретичні моделі в дієві конструктивні рішення для оптимізації природних територіальних систем. Сучасний розвиток напрямку в університеті забезпечується діяльністю двох профільних кафедр. Зокрема, колектив кафедри конструктивної географії і картографії ЛНУ імені Івана Франка під керівництвом професора Є. Іванова зосереджений на поглибленні методології конструктивної географії через призму оцінки екологічного стану та оптимізації техногенно змінених геосистем (Іванов, 2025). Особливим внеском колективу є розробка геоінформаційних моделей та картографічного забезпечення для моніторингу ландшафтних деструкцій, спричинених гірничодобувною діяльністю та військовими діями. Водночас на кафедрі геоєкології і фізичної географії (завідувач – професор Круглов І. С.) протягом останнього десятиліття реалізуються дослідження, спрямовані на вивчення механізмів адаптації ландшафтів до змін клімату, глобальних суспільних трансформацій та викликів війни (Круглов, 2025).

Важливу роль у становленні та методологічному обґрунтуванні конструктивно-географічного напрямку в Україні відіграла Київська школа ландшафтознавства. Біля витоків напрямку стоять праці професора П. Шищенка (1988; 1999), який заклав теоретичні основи прикладної фізичної географії та розробив принципи ландшафтного аналізу в регіональному проектуванні. Дослідження щодо геоєкологічного обґрунтування проєктів природокористування стали методологічною базою для сучасного ландшафтного планування (Шищенко & Гавриленко, 2014).

Важливою віхою став розвиток концепції конструктивно-географічних основ раціонального природокористування (Шищенко & Гавриленко, 2015), що дозволило інтегрувати ландшафтні знання у містобудівну та меліоративну практику. Теоретичний та прикладний розвиток напряду пов'язаний з діяльністю професора М. Гродзинського. Його праці щодо стійкості геосистем до антропогенних навантажень та спільно розроблені із П. Шищенком методи геоecологічних досліджень дали змогу перейти від простого опису до прогностичного моделювання функціонування ландшафтів (Гродзинський, 1995; Гродзинський & Шищенко, 1999).

Сучасне продовження київської конструктивної школи представлене у дослідженнях професора В. Удовиченко (2017). Розвиваючи ідеї П. Шищенка, вона обґрунтовувала конструктивно-географічні засади регіонального ландшафтного планування, поєднавши теорію та методологію з практикою реалізації на теренах Лівобережного Полісся та Лісостепу України. Такий підхід забезпечує дієвий зв'язок між фундаментальною наукою та територіальним управлінням.

Колектив відділу ландшафтознавства Інституту географії НАН України на чолі із В. Чехнієм працює в руслі чотирьох взаємодоповнювальних дослідницьких напрямів: геоінформаційного картографування ландшафтів, дослідження антропогенних змін ландшафтів, ландшафтного планування та природоохоронного ландшафтознавства. З початком повномасштабної війни в Україні основний фокус діяльності відділу змістився на вирішення завдань щодо дослідження впливу війни на ландшафти України та обґрунтування оптимальних шляхів їх збереження та відновлення (Чехній, Сорокіна, Голубцов, Тимуляк & Фаріон, 2024).

Вагомий сегмент прикладних розробок представлений у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка. Під керівництвом професора Л. Царика системно досліджуються конструктивні проблеми ландшафтних систем природоохоронних територій та басейнів річок. Особливістю тернопільської школи

є акцент на геоecологічному обґрунтуванні регіональних екомереж та оптимізації природокористування в межах річкових басейнів, що дозволяє інтегрувати конструктивно-ландшафтознавчі ідеї у практику охорони довкілля.

Широкоаспектні конструктивно-географічні й конструктивно-ландшафтознавчі дослідження реалізуються у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (роботи професорів В. Петліна, Л. Ільїна, В. Фесюка, О. Міщенко). Окреме місце в системі географічних знань ВНУ імені Лесі Українки посідає теоретико-методологічний напрям конструктивного ландшафтознавства, фундатором якого є професор В. Петлін. Його фундаментальні дослідження спрямовані на пізнання внутрішньої сутності природних територіальних систем – їхньої програмованості, емерджентності та інваріантності (Петлін, 2021; Петлін, 2023; Петлін, 2024). Такий підхід дає змогу вийти на рівень глибоких теоретичних узагальнень щодо стабільності та самоорганізації ландшафту. У дослідженнях О. Міщенко наведено конструктивно-географічну концептуалізацію організації сакральних ландшафтів, що визначає новий науковий напрям – сакральне ландшафтознавство, який сформувався на основі синергії природничого та антропогенного ландшафтознавства й вивчає закономірності формування, організаційні засади функціонування, особливості використання та збереження сакральних ландшафтів (Міщенко, 2024).

Оптимізації і плануванню антропогенних ландшафтів присвячені праці професора Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу професора М. Приходька. Вагомий внесок у розширення горизонтів конструктивно-географічних досліджень, зокрема в контексті рекреаційно-туристичної діяльності, належить науковій школі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Системну розробку цих питань здійснюють провідні фахівці галузі – доктори географічних наук Б. Рідуш, К. Кілінська та Ж. Бучко. Їхні праці інтегрують методологію конструктивної

географії з практичними запитами просторової організації туризму, антропогенного ландшафтознавства та збереження природної спадщини. Конструктивно-географічні елементи організованості територіальних систем досліджує професор О. Світличний (Одеський національний університет імені І. Мечнікова); конструктивні аспекти, пов'язані з парадинамічними ландшафтними структурами приморських територій досліджував доктор географічних наук, професор Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького В. Воронка.

При цьому невирішеним залишається питання щодо відмінності між конструктивною і прикладною географією. Останню пропонують сприймати як комплексний науковий напрям, який є синтезом природничо-географічних та суспільно-географічних знань. Тобто тут реалізацію суспільно-географічних завдань намагаються поєднувати з природничо-географічним підґрунтям. Переважно прикладні географічні дослідження орієнтовані на комплексний аналіз геопростору та оцінку природно-ресурсного потенціалу. Вони передбачають наукове обґрунтування експертизи та прогнозування результатів реалізації проєктів природокористування. Разом з тим, конструктивно-географічні дослідження нерідко ототожнюють із суто прикладними розробками, спрямованими на раціональне природокористування та ефективну експлуатацію ресурсного потенціалу. Така інтерпретація є лише частковою і не розкриває повної сутності напрямку. Саме тому вбачається вкрай необхідним повернення до теоретичних витоків понять «конструкт» та «конструктивний метод». Зокрема, поняття «конструкт» тотожне поняттю «модель», а «конструктивний метод» є сукупністю методів моделювання об'єкту дослідження. Отже, конструктивна географія має вирішувати комплексні, зокрема й прикладні завдання, переважно через систему моделей (зокрема картографічних). Такий підхід потребує ґрунтовних теоретичних узагальнень, спрямованих на розкриття закономірностей просторово-часової органі-

зації об'єкта дослідження – природних або антропогенних територіальних систем. Саме такий рівень концептуалізації та виявлення глибинних механізмів самоорганізації ландшафту є визначальною метою конструктивно-географічних і конструктивно-ландшафтознавчих досліджень.

Кожен осередок конструктивної географії має реалізовувати зазначені завдання на об'єктах свого регіону, що забезпечує репрезентативність досліджень у межах усієї країни. Географія центрів, де розвиваються конструктивно-географічні та конструктивно-ландшафтознавчі студії на теренах України – доволі широка. Водночас відсутність єдиного координаційного центру зумовлює певну фрагментарність наукових пошуків. Вбачається, що такий провідний центр має акумулювати найскладніші теоретико-методологічні напрацювання, які б слугували фундаментом для інших регіональних досліджень. Формування зазначеного осередку дозволило б забезпечити ефективне впровадження конструктивно-географічних розробок у практику державного планування та природокористування. Такий підхід дасть змогу уніфікувати конструктивно-ландшафтознавчий інструментарій та забезпечити синергію між фундаментальною наукою і прикладними регіональними розробками.

Водночас сучасний стан розвитку конструктивної географії та конструктивного ландшафтознавства в Україні позначений тривожними тенденціями. На сьогодні в країні відсутня спеціалізована вчена рада, де було б можливо захистити дисертаційне дослідження докторського рівня за спеціальністю «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів». Згідно з чинними вимогами МОН України щодо складу докторської ради, відкриття такої спецради є потенційно можливим лише у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. Формування такої інституції дозволило б забезпечити ефективне впровадження конструктивно-географічних розробок у практику державного планування та природокористування. Саме тут сконцентровано необхідний науковий потенці-

ал: четверо докторів наук за спеціальністю «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів» та достатня кількість докторів наук з інших географічних спеціальностей. Проте на даний момент питання створення такого координаційного та атестаційного центру залишається відкритим.

Аналіз освітньо-професійних програм (ОПП) спеціальностей С6 «Географія та регіональні студії»/106 «Географія» та А4.07/014.07 «Середня освіта. Географія», що реалізуються у закладах вищої освіти України, засвідчує наявність окремих прецедентів, які потребують фахової дискусії. Хоча переважна більшість університетів зберігає фундаментальність підготовки, у незначній частині ОПП в обов'язковому блоці відсутній освітній компонент (ОК) «Ландшафтознавство» (або аналогічний за змістом та результатами навчання ОК, як-от «Ландшафтна екологія» тощо). Таке виключення базової дисципліни не лише створює певну невідповідність вимогам чинним та перспективним стандартам вищої освіти, а й суттєво обмежує можливість підготовки фахівця, здатного до системного аналізу складних взаємозв'язків у ландшафті та багаторівневій системі «природа – населення – господарство». Відсутність фундаментальної ландшафтознавчої підготовки стає критичною перешкодою як для формування фахових компетентностей майбутнього вчителя-географа закладу загальної середньої освіти, так і для підготовки фахівців, необхідних для майбутньої конструктивної діяльності у сфері територіального планування та відновлення ландшафтів. Констатуємо, що подібна ситуація стає суттєвим бар'єром для подальшого розвитку конструктивної географії і конструктивного ландшафтознавства, оскільки нівелює відтворення інтелектуального капіталу в межах цих наукових напрямів.

Висновки. Сучасний етап розвитку конструктивно-географічних та конструктивно-ландшафтознавчих студій потребує деактуалізації методологічних спрощень та повернення до фундаментальної сутності поняття «конструкт» як ідеалізованої моделі ландшафту. Це є необхідною умовою переходу від описового до конструктивного ландшафтознавства.

Аналіз діяльності провідних наукових шкіл (Київської, Вінницької, Львівської, Волинської, Тернопільської та ін.) засвідчує високий рівень диференціації досліджень – від антропогенного ландшафтогенезу та басейнової оптимізації до новітніх напрямів сакрального та белігеративного ландшафтознавства.

Вважаємо, що уніфікація наукового інструментарію (зокрема через створення координаційної ради та спеціалізованих вчених рад) є стратегічним завданням для збереження цілісності географічної науки в Україні. Окрему увагу необхідно акцентувати на проблемах формування освітньо-професійних програм: виключення «Ландшафтознавства» або споріднених за змістом дисциплін з переліку обов'язкових компонентів суперечить як чинному стандарту вищої освіти (спеціальність С6), так і проєкту стандарту (спеціальність А4.07). Констатуємо, що така ситуація створює суттєвий бар'єр для відтворення інтелектуального капіталу та стає реальною проблемою для розвитку конструктивної географії і конструктивного ландшафтознавства.

Акцентувати увагу на науковому значенні конструктивної географії і конструктивного ландшафтознавства як фундаментального методологічного підґрунтя для розробки проєктів повоєнного відновлення територій України. Інструментарій ландшафтного планування та моделювання спроможні забезпечити теоретичну базу для раціонального природокористування та стратегічної екологічної безпеки країни в період масштабної реконструкції.

Список використаних джерел

- Гродзинський, М. Д. (1995). Стійкість геосистем до антропогенних навантажень. Київ. Ліцей. 233.
- Гродзинський, М. Д. & Шищенко, П. Г. (1999). Методи геоecологічних досліджень. Київ. Видавництво Київського університету імені Тараса Шевченка. 243.
- Денисик, Г. І. (2014). Антропогенне ландшафтознавство. Частина І. Загальне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця. Вінницька обласна друкарня. 334.
- Денисик, Г. І. (2015). Антропогенне ландшафтознавство. Частина ІІ Регіональне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця. Вінницька обласна друкарня. 332.
- Денисик, Г. І., Кізюн, А. Г. & Канський, В. С. (2023). Белігеративні ландшафти України. Український географічний журнал, 3, 23–34. <https://doi.org/10.15407/ugz2023.03.023>
- Денисик, Г. І., Атаман, Л. В. & Ситник, О. І. (2025). Дорожні ландшафтно-інженерні системи рівнинної частини України. Український географічний журнал, 3 (131), 31–40. <https://doi.org/10.15407/ugz2025.03.031>
- Денисик, Г. І., Атаман, Л. В., & Безлатня, Л. О. (2025). Сільські ландшафти рівнинної частини України: сучасний стан, напрями розбудови. Landscape Science, 7(1), 6–18. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2025-7-6-18>
- Іванов, Є. (2025). Кафедра конструктивної географії і картографії: стан, проблеми і перспективи. Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 25-річчю кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка «Конструктивна географія і картографія: стан, проблеми, перспективи» Україна, м. Львів, 1–3 травня 2025 р., 7–12.
- Круглов, І. С. (2025). Кафедра геоecології і фізичної географії Львівського університету протягом воєнного десятиліття (2014–2024): ландшафтні дослідження в умовах нового глобального безпорядку. Вісник Львівського університету. Серія географічна, 58, 3–10.
- Мищенко, О. В. (2024). Сакральний ландшафт: теорія, методологія, практика. Луцьк. Вежа-Друк. 360.
- Петлін, В. М. (2006). Концепції сучасного ландшафтознавства. Львів. Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 351.
- Петлін, В. М. (2007). Стратегія ландшафту. Львів. Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 288.
- Петлін, В. М. (2010). Конструктивна географія. Львів. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 544.
- Петлін В. М. (2021). Програмованість природи. Луцьк. Вежа-Друк. 476.
- Петлін, В. М. (2023). Емерджентність. Луцьк. Вежа-Друк. 460.
- Петлін, В. М. (2024). Інваріантність та інваріанти природних територіальних систем. Луцьк. Вежа-Друк. 436.
- Удовиченко, В. В. (2017). Регіональне ландшафтне планування: теорія, методологія, практика. Київ. Прінт-Сервіс. 617.
- Царик, Л. (2022). Прикладні еколого-географічні дослідження викладачів, аспірантів кафедри геоecології Тернопільського національного педагогічного університету. Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної, туризмологічної та екологічної науки. Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 30-літтю утворення кафедри географії України і туризму у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, 4–5 жовтня 2022 р. ТНПУ ім. В. Гнатюка, 103–105.
- Чехній, В. М., Сорокіна, Л. Ю., Голубцов, О. Г., Тимуляк, Л. М. & Фаріон, Ю. М. (2024). Основні напрями сучасних наукових досліджень у відділі ландшафтознавства Інституту географії НАН України. Український географічний журнал, 3, 4–14. <https://doi.org/10.15407/ugz2024.03.004>
- Шищенко, П. Г. (1988). Прикладная физическая география. Київ. Вища школа. 192.
- Шищенко П. Г. (1999). Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. Киев. Фитосоциоцентр. 284.
- Шищенко, П. Г. & Гавриленко, О. П. (2014). Геоecологічне обґрунтування проєктів природокористування. Київ. Альтерпрес. 414.
- Шищенко, П. Г. & Гавриленко, О. П. (2015). Конструктивно-географічні основи раціонального природокористування. Київ. ДП «Прінт Сервіс». 395

References

- Hrodzynskiy, M. D. (1995). *Stiikist heosystem do antropohennykh navantazhen*. Kyiv. Litsei. 233. [In Ukrainian]
- Hrodzynskiy, M. D. & Shyshchenko, P. H. (1999). *Metody heoekolohichnykh doslidzhen*. Kyiv. Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. 243. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. (2014). *Antropohenne landshaftoznavstvo. Chastyna I. Zahalne antropohenne landshaftoznavstvo*. Vinnytsia. Vinnytska oblasna drukarnia. 334. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. (2015). *Antropohenne landshaftoznavstvo. Chastyna II Rehionalne antropohenne landshaftoznavstvo*. Vinnytsia. Vinnytska oblasna drukarnia. 332. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I., Kiziun, A. H. & Kanskyi, V. S. (2023). *Beliheratyvni landshafy Ukrainy. Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*, 3, 23–34. <https://doi.org/10.15407/ugz2023.03.023> [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I., Ataman, L. V. & Sytnyk, O. I. (2025). *Dorozhni landshaftno-inzhenerni systemy rivnynnoi chastyny Ukrainy. Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*, 3 (131), 31–40. <https://doi.org/10.15407/ugz2025.03.031> [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I., Ataman, L. V., & Bezlatnia, L. O. (2025). *Silski landshafy rivnynnoi chastyny Ukrainy: suchasnyi stan, napriamy rozbudovy*. *Landscape Science*, 7(1), 6–18. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2025-7-6-18> [In Ukrainian]
- Ivanov, Ye. (2025). *Kafedra konstruktyvnoi heohrafii i kartohrafii: stan, problemy i perspektyvy. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia, prysviachena 25-richchiu kafedry konstruktyvnoi heohrafii i kartohrafii Lvivskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Franka «Konstruktyvna heohrafia i kartohrafia: stan, problemy, perspektyvy» Ukraina, m. Lviv, 1–3 travnia 2025 r., 7–12*. [In Ukrainian]
- Kruhlov, I. S. (2025). *Kafedra heoekolohii i fizychnoi heohrafii Lvivskoho universytetu protiahom voiennoho desiatiyllittia (2014-2024): landshaftni doslidzhennia v umovakh novoho hlobalnogo bezporiadku. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii heohrafichna*, 58, 3–10.
- Mishchenko, O. V. (2024). *Sakralnyi landshaft: teoriia, metodolohiia, praktyka*. Lutsk. Vezha-Druk. 360. [In Ukrainian]
- Petlin, V. M. (2006). *Kontseptsii suchasnoho landshaftoznavstva*. Lviv. Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka. 351. [In Ukrainian]
- Petlin, V. M. (2007). *Stratehiia landshaftu*. Lviv. Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka. 288. [In Ukrainian]
- Petlin, V. M. (2010). *Konstruktyvna heohrafia*. Lviv. Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. 544. [In Ukrainian]
- Petlin V. M. (2021). *Prohramovanist pryrody*. Lutsk. Vezha-Druk. 476. [In Ukrainian]
- Petlin, V. M. (2023). *Emerdzhentnist*. Lutsk. Vezha-Druk. 460. [In Ukrainian]
- Petlin, V. M. (2024). *Invariantnist ta invarianty pryrodnykh terytorialnykh system*. Lutsk. Vezha-Druk. 436. [In Ukrainian]
- Udovychenko, V. V. (2017). *Rehionalne landshaftne planuvannia: teoriia, metodolohiia, praktyka*. Kyiv. Print-Servis. 617. [In Ukrainian]
- Tsaryk, L. (2022). *Prykladni ekoloho-heohrafichni doslidzhennia vykladachiv, aspirantiv kafedry heoekolohii Ternopilskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu. Mizhdystsyplinarni intehtatsiini protsesy u systemi heohrafichnoi, turyzmolohichnoi ta ekolohichnoi nauky. Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii , prysviacheno 30-littiu utvorennia kafedry heohrafii Ukrainy i turyzmu u Ternopilskom natsionalnomu pedahohichnomu universyteti imeni Volodymyra Hnatiuka, 4-5 zhovtnia 2022 r. TNPU im. V. Hnatiuka*, 103–105. [In Ukrainian]
- Chekhni, V. M., Sorokina, L. Yu., Holubtsov, O. H., Tymuliak, L. M. & Farion, Yu. M. (2024). *Osnovni napriamy suchasnykh naukovykh doslidzhen u viddili landshaftoznavstva Instytutu heohrafii NAN Ukrainy. Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal*, 3, 4–14. <https://doi.org/10.15407/ugz2024.03.004> [In Ukrainian]
- Shyshchenko, P. H. (1988). *Prykladnaia fizycheskaia heohrafiia*. Kyiv. Vyscha shkola. 192. [In Ukrainian]
- Shyshchenko P. H. (1999). *Pryntsypy y metody landshaftnoho analiza v rehyonalnom proektyrovannyi*. Kyev. Fytosotsyotsentr. 284. [In Ukrainian]
- Shyshchenko, P. H. & Havrylenko, O. P. (2014). *Heoekolohichne obgruntuvannia proektiv pryrodokorystuvannia*. Kyiv. Alterpres. 414. [In Ukrainian]
- Shyshchenko, P. H. & Havrylenko, O. P. (2015). *Konstruktyvno-heohrafichni osnovy ratsionalnogo pryrodokorystuvannia*. Kyiv. DP «Print Servis». 395. [In Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 11.03.2026 р.
Статтю рекомендовано до друку 08.04.2026 р.

УДК 930:911.3:1(=214.58)

DOI: 10.31652/2786-5665-2026-9-28-39

Кисельов Ю. О.

доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії, картографії і кадастру
Уманський національний університет, Україна
kyseliov@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0530-1892>

Нікольський Є. В.

доктор філологічних наук, доктор богословських наук, професор, професор кафедри богослов'я
Карпатський університет імені Августина Волошина, Україна
eugenius-09@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3585-4781>

Сопов Д. С.

доктор філософії з наук про Землю, доцент, доцент кафедри геодезії, землеустрою та земельного кадастру
Одеський державний аграрний університет, Україна
odau.sopov@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2684-4688>

ГЕОСОФІЯ СЛОВ'ЯНСЬКОГО СВІТУ

Анотація. Стаття присвячена геософічному осмисленню слов'янського світу як просторово-історичної реальності, що не зводиться до ідеологічних або політичних моделей єдності. Вихідною методологічною позицією є критика класичного панславізму, який інтерпретується як проєкт уніфікації, орієнтований на центр і нормативну форму. Натомість пропонується геософічний підхід, що розглядає слов'янство як поліцентричне поле споріднених геопросторів, сформованих у взаємодії ландшафту, історичного ритму, сакральної просторовості та колективної пам'яті. У статті аналізуються ландшафтні основи слов'янського світу, особливості його просторово-часової структури, а також пропонується геософічна типологія польсько-чесько-словацького, балкано-іллійського та українсько-білоруського просторів. Центральне місце посідає український людський простір, інтерпретований як простір переходу й напруги, у якому поєднуються степова відкритість, річкова зв'язаність, лісостеповий синтез і карпатська тяглість традиції. Показано, що український простір є методологічно ключовим для виявлення меж панславізму та для розуміння слов'янського різноманіття без імперського редукціонізму. У підсумку обґрунтовується теза про геософію слов'янства як аналітичну альтернативу тоталітарним ідеологічним моделям, здатну описувати співбуття просторів у світі регіонів і фронтирів.

Ключові слова: геософія, слов'янський світ, ландшафт, поліцентричність, фронтір, ідентичність, регіональність.

Kyselov Yurii, Nikolskyi Yevhen, Sopov Dmytro. GEOSOPHY OF THE SLAVIC REALM

Abstract. The article is dedicated to rethinking the Slavic realm as a space and time reality which is not reduced to ideological or political models of unity. As an initial methodological position, the critics of the classical pan-Slavism interpreted as a project of unification, oriented on the centre and the normative form is taken. Contrarily, the geosophical approach which views throw the Slavhood as a polycentric field of connected land spaces, shaped as landscape, historical rhythmus, sacral spaceness and the collective memory is proposed. Due to the geosophical approach the idea of the confederativity of senses which has no political but a landscapely conditioned ethnical and cultural content is grounded. Landscape fundamentals of the Slavic realm, peculiarities of its space and time structure are analyzed in the article, and also a geosophical typology of the Polish-Czech-Slovak, Balkan-Illyrian and Ukranian-Belarusian spaces is proposed. It is accented that the compactness of the space limited for each people by natural boundaries such as mountain countries and big rivers is characterized for the Polish-Czech-Slovak realm. Such lines of the space approximate Poles, Czechs and Slovaks to the Roman-German civilization unity. The closeness of space characterizes Balkan-Illyrian peoples that populate mostly mountain territories and is marked in their mentality. The openness of space marked in present numerous frontiers characterizes the Ukranian-Belarusian realm and is reflected in perception of space as immensity. The central place is believed to the Ukrainian human space interpreted as a space of transition and tension in them the steppe openness, river connectedness, forest and steppe synthesis and Carpathian continuance of the tradition are united. It is demonstrated that the Ukrainian space is methodologically key for detection of the boundaries of Panslavism and for understanding the Slavic diversity without the empire reductionism. The principal impossibility of existing single centre of the Slavhood regarding to the geographically defined priority of horizontal systemic connections over vertical ones which characterize the Slavic peoples is proved. As a result, the thesis about geosophy of the Slavhood as an analytical alternative of ideological models which is capable to describe the coexistence of spaces in the world of regions and frontiers is grounded.

Keywords: geosophy, Slavic realm, landscape, polycentrism, frontier, identity, regionality.

Актуальність дослідження. Упродовж XIX–XX століть осмислення слов'янського світу переважно здійснювалося в межах ідеологічних, політичних або цивілізаційних проєктів, серед яких особливе місце посідав панславизм у його різних модифікаціях. Такі підходи прагнули віднайти або сконструювати основу слов'янської єдності, нерідко редукуючи складну просторово-часову реальність до уніфікованих схем і нормативних моделей.

Водночас досвід XX століття, а особливо крах тоталітарних ідеологій та імперських форм, засвідчив обмеженість подібних інтерпретацій. Слов'янський світ виявився не лише неоднорідним, але й принципово поліцентричним, внутрішньо напруженим і ландшафтно диференційованим. Це вимагає перегляду методологічних підходів до його аналізу.

У цьому контексті геософія постає як перспективна аналітична рамка, здатна поєднати географічний, історичний та культурно-антропологічний виміри. На відміну від ідеологічних концепцій, геософія не прагне нормативного проєктування майбутнього, а зосереджується на осмисленні способів буття людини в просторі, взаємодії ландшафту, пам'яті та колективної свідомості.

Застосування геософічного підходу до аналізу слов'янського світу дозволяє побачити його не як монолітну цивілізаційну цілісність, а як сукупність споріднених, але відмінних геопросторів, об'єднаних спільними структурами досвіду. Особливу евристичну цінність у цьому сенсі має український людський простір, який виявляє внутрішні межі панславистської моделі та водночас відкриває можливість альтернативного осмислення слов'янської спільності.

Аналіз попередніх досліджень. Серед перших праць, у яких на протогеософічному рівні осмислюється слов'янський (зокрема, руський) простір, є найдавніші пам'ятки русько-української літератури – «Слово про закон і благодать» святителя Іларіона (*Іларіон Київський, 1992*) та «Повість врем'яних

літ» Нестора-літописця (*Нестор-літописець, 1990*). Для зазначених авторів простір Русі-України постає, передовсім, як сакральний, такий, якому місце в Ойкумені призначене Вищими Силами. Зокрема, св. Іларіон акцентує на значенні Києва як сакрального центру руського життя та окремішності простору Русі від візантійського, хоч би якими спорідненими вони не були. Св. Нестор наголошує на походженні русів від Яфета – одного з Ноєвих синів, що виразно зближує Русь із іншими європейськими народами. Також Нестор-літописець звертає увагу на розселення згадуваних ним народів по країнах, що мислиться як щось не випадкове, наперед визначене й сакрально зумовлене.

Елементи геософії слов'янства в нові часи присутні, головним чином, у працях російських панславистів, чиї погляди вирізняються тенденційністю, вираженою в необгрунтованому наданні росії ролі центру та «еталону» слов'янського світу. Оригінальне розуміння російського людського простору, але поза слов'янським контекстом, міститься в роботах євразійців П. Савицького, Н. Трубецького, Г. Вернадського та ін. Погляди як панславистів, так і євразійців ґрунтовно висвітлено у праці О. І. Шаблій (*Шаблій, 2001*).

З погляду розроблюваної теорії пасіонарності питання геософії слов'янських земель (із виразним акцентом на росії й без прямої згадки терміну «геософія») висвітлює Л. Н. Гумільов, основні ідеї якого наводяться у праці (*Кисельов, 2011*).

Чи не найвизначнішою працею новітнього часу з геософії слов'янського світу є монографія польського географа А. Піскозуба (*Piskozub, 1994*), який, різнобічно дослідивши проблему просторово-часовості на глобальному рівні, здійснив також глибокий аналіз польського простору-часу. Зокрема, він відзначає компактність як одну з властивих рис польського простору.

Український і – певною мірою – російський людський простір перебувають у центрі уваги одного з авторів (*Кисельов, 2011*). Він, зокрема, наголошує на діалектичному

(«лісо-степовому») характері українського геопростору, що виразно вирізняє його серед просторів Ойкумени. Також констатує власне російському простору безмежжя, зумовлене рівнинним рельєфом території.

Мета дослідження. Метою статті є розробка геософічного підходу до аналізу слов'янського світу як альтернативи класичним панславістським інтерпретаціям, а також виявлення його аналітичного потенціалу на прикладі українського людського простору.

Завдання статті:

- обґрунтувати коректність поліцентричного погляду на слов'янську спільність як просторово-цивілізаційний феномен;
- окреслити роль фронтирів у просторовій організації буття слов'янського світу;
- проаналізувати просторово зумовлені ментально-психологічні відмінності між слов'янськими народами;
- схарактеризувати головні риси українського людського простору в загальнослов'янському контексті.

Об'єктом геософічного дослідження виступає слов'янський людський простір.

Предметом дослідження є взаємодія ландшафту, історичного досвіду та колективної свідомості слов'янських спільнот.

Методи дослідження. При виконанні дослідження використано філософські й загальнонаукові методи (діалектика, системний аналіз), міждисциплінарні (історико-географічний) та спеціальні (геософічний аналіз, картографічний) методи. Зокрема, діалектику (а саме закон єдності й боротьби протилежностей) застосовано при характеристиці співвідношення лісового та степового ландшафтів як чинників етногенезу.

Результати дослідження. Геософія слов'янського світу не є політичним проектом. Вона не ставить за мету створення ідеології, програми чи моделі майбутнього. Йдеться про інше – про спосіб осмислення простору, часу й культури як єдиного досвідного поля, у межах якого формувалися й формуються слов'янські спільноти.

На відміну від ідеологічних підходів, геософія не прагне уніфікації. Вона не зводить слов'янський світ до спільного знаменника. Її цікавить не декларація єдності, а внутрішня структура простору, в якому ця єдність ніколи не була простою.

Геософічний аналіз працює з Ойкуменою, але не з її зображенням на карті, а з реальним освоєним людським світом. Такий аналіз звертається до етноландшафту, в якому природа і культура взаємно формують одна одну. Важливе місце посідає історична пам'ять, що закріплює простір у часі та надає йому тягlostі. Не менш суттєвою є сакральна просторовість – система місць, осей і центрів, через які простір набуває символічного й метафізичного виміру.

У такій перспективі слов'янський світ не постає як моноліт. Він не є суцільною масою або замкненою цілісністю. Швидше це пульсуюче поле споріднених геопросторів, пов'язаних між собою подібними способами переживання землі, часу та спільноти. Ця спорідненість не усуває відмінностей, а робить їх принципово значущими.

Слов'янський людський простір, що виступає об'єктом геософічного дослідження, розглядається як частина європейської ойкумени, але не як периферія і не як центр, а як один з її фундаментальних історичних шарів.

Як уже зазначалося вище, предметом дослідження є взаємодія ландшафту, історичного досвіду та колективної свідомості слов'янських спільнот. Ландшафт задає межі можливого. Історичний досвід наповнює простір подіями, травмами й смислами. Колективна свідомість перетворює територію на світ – впізнаваний, пережитий, «свій».

Саме в цій взаємодії формується специфіка слов'янського світу як геософічної реальності.

Попередній розгляд просторових, часових і типологічних вимірів слов'янського світу дозволяє вийти за межі опису й перейти до методологічних висновків. Стає очевидним, що панславізм у своїй класичній формі не є нейтральною аналітичною рамкою, а

радше ідеологічною відповіддю на історичні виклики XIX століття. Геософія слов'янства постає як інший шлях осмислення цієї реальності – шлях, що виходить із простору, а не з проєкту.

Цей підхід не заперечує існування слов'янської спорідненості, однак відмовляється мислити її в категоріях центру, периферії та підпорядкування. Натомість він пропонує бачити слов'янський світ як відкритую конфігурацію взаємопов'язаних, але автономних геопросторів.

Першим засадничим принципом геософії слов'янства є поліцентричність. Вона передбачає відсутність єдиного нормативного центру, здатного визначати форму й зміст слов'янського буття. Кожен простір володіє власною історичною логікою, яка не може бути зведена до загальної схеми без втрати сенсу.

У сучасному гуманітарному дискурсі осмислення слов'янського світу тривалий час здійснювалося переважно в ідеологічних або політичних координатах. Такі підходи, зокрема класичний панславізм, розглядали слов'янство як потенційно уніфіковану спільність, здатну до оформлення у вигляді наднаціонального політичного або цивілізаційного цілого. Втім, подібна перспектива виявляється методологічно обмеженою, оскільки редукує складну просторово-історичну реальність до ідеологічної конструкції.

Геософія слов'янського світу пропонує принципово інший підхід. Вона не є політичним проєктом і не прагне нормативного визначення «єдності» слов'янства. Її завдання полягає в осмисленні слов'янського буття як феномену людського простору, що формується у взаємодії природного середовища, історичного часу та колективної свідомості.

У цьому сенсі геософія тяжіє не до уніфікації, а до виявлення глибинних структур і смислів, закорінених у просторі.

Методологічно геософія слов'янства працює з такими ключовими категоріями, як Ойкумена, етноландшафт, історична пам'ять

і сакральна просторовість. Ойкумена постає не лише як фізичний ареал проживання, але як освоєний, осмислений і пережитий простір. Етноландшафт фіксує взаємну зумовленість природного середовища та етнічних форм життя. Історична пам'ять забезпечує тяглість просторового досвіду в часі, а сакральна просторовість виражає ті місця та осі, через які простір набуває метафізичного й символічного виміру.

У такій перспективі слов'янський світ не може розглядатися як монолітна цілісність. Він радше постає як пульсуюче поле споріднених, але не тотожних геопросторів, об'єднаних подібними способами взаємодії з ландшафтом, близькими культурними кодами та співмірними історичними ритмами. Ця спорідненість не заперечує внутрішніх відмінностей, а навпаки – робить їх принципово значущими для геософічного аналізу.

Ландшафтні основи слов'янського світу визначаються, передовсім, домінуванням м'яких, неекстремальних природних форм. Йдеться про простори лісу й лісостепу, які історично створювали умови для осілого життя без повної ізоляції від руху й обміну.

Важливу роль відіграють річкові системи. Саме вони структурують слов'янський простір, формуючи природні осі сполучення, комунікації та культурного переносу. Ріка в цьому контексті не є межею. Вона радше виступає зв'язком, що поєднує різні локальні світи в ширше просторове ціле.

Особливе значення мають перехідні зони – фронтири. Вони виникають на стику лісу і степу, рівнини і гір, осілості та руху. Такі простори не фіксують остаточних форм, а постійно продукують нові соціальні й культурні конфігурації. Фронтир у слов'янському світі є не краєм, а місцем напруги і творчості.

Характерною рисою цього ландшафтного типу є відсутність чітко виражених «природних імперських меж». У слов'янському просторі немає сталих географічних бар'єрів, здатних самі по собі забезпечити довготривалу централізацію або ізоляцію. Це зумовлює інший тип просторової організації.

Замість жорстких вертикалей формується тяжіння до мережовості. Простір вибудовується як сукупність взаємопов'язаних осередків, а не як піраміда з єдиним центром. Соціальне життя природно тяжіє до громад, які поєднують локальну автономію з відкритістю до зовнішніх контактів. Горизонтальні зв'язки виявляються не слабкістю, а адаптивною відповіддю на ландшафтні умови.

Ландшафтна структура слов'янського світу безпосередньо впливає на антропологічний тип, що в ньому формується. Колективізм тут не набуває форми жорсткої ієрархії. Він радше ґрунтується на співіснуванні, взаємній залежності та практичній солідарності.

Влада в абстрактному, віддаленому вигляді викликає недовіру. Водночас існує стійка повага до звичаю, до того, що перевірене часом і закорінене в місцевому досвіді. Норма постає не як наказ згори, а як результат тривалого співжиття в конкретному просторі.

Слов'янське сприйняття простору не є утилітарним у сучасному сенсі. Земля не редукується до ресурсу, що підлягає максимальному використанню. Вона переживається як місце життя, пам'яті й приналежності. Простір не лише використовується, а й насяляється смислами.

Сукупно ці риси формують антропологічну модель, у якій людина мислить себе не окремо від ландшафту, а в постійному співвідношенні з ним. Саме це співвідношення і становить одну з ключових засад геософії слов'янського світу.

Простір слов'янського світу неможливо зрозуміти без урахування особливого переживання часу. Час тут не сприймається як лінійний рух від початку до мети. Він радше має циклічний характер, у якому повторення, повернення і відлуння минулого відіграють визначальну роль.

Історичний досвід слов'янських спільнот формувався в умовах регулярних зламів. Навали, розпади держав, включення до складу імперій не зникали безслідно, але й

не сприймалися як остаточний кінець історії. Катастрофа тут є радше межею, ніж обривом. Вона змінює форму існування, але не скасовує самої тяглості буття.

У цьому контексті пам'ять часто виявляється сильнішою за проєкт майбутнього. Минуле не відходить у завершений архів, а постійно присутнє в сучасності – у звичаї, мові, ритуалі, просторових орієнтирах. Майбутнє ж не мислиться як радикальний розрив, а радше як продовження або відновлення порушеного порядку.

Такий ритм історичного часу формує специфічну стійкість. Навіть за відсутності політичної безперервності зберігається відчуття історичного сенсу, що не залежить безпосередньо від державних форм. Саме тому слов'янський світ здатний переживати поразки, не втрачаючи себе.

Особливе місце в просторово-часовій структурі слов'янства посідає сакральний вимір. Християнство в цьому середовищі приймається не лише як система догматів, а передусім як спосіб освячення простору. Воно входить у ландшафт, а не накладається на нього ззовні.

Сакральне закорінюється в конкретних місцях. Виникає стійка прив'язаність до місцевих святих, які сприймаються не як абстрактні постаті загальноцерковної історії, а як заступники певної землі, громади або регіону. Не менш значущими є конкретні храми, монастирі й святині, які стають опорними точками сакрального простору.

Для польсько-чесько-словацького простору таким центром є Ченстохова з образом Чорної Мадонни – не лише релігійний, а й національно-історичний вузол пам'яті. У балкано-іллїрійських територіях Косове поле постає як сакралізований простір жертви і вибору, де історична поразка трансформується у метафізичний сенс. Для українського та білоруського культурного кола такими місцями є Святогірська лавра, Почаївська лавра, Києво-Печерський комплекс – простори, де духовна тяглість переживає політичні злами.

Ця прив'язаність завжди конкретна.

Йдеться не про «святую територію» в абстрактному значенні, а про «свою землю», яка переживається як дана Богом і водночас відповідальна перед історією. Простір стає носієм не лише пам'яті, але й морального виміру.

У цьому контексті особливого значення набуває софійність як глибинна риса слов'янського світосприйняття. Вона виявляється у прагненні до гармонії між небесним і земним, між трансцендентним і історичним. Не випадково Київ із його Софією стає символічним центром цієї традиції. Софійність тут – не архітектурна метафора, а принцип бачення світу, в якому істина не нав'язується силою, а розкривається в просторі життя.

Таким чином, сакральний вимір слов'янського часу і простору не відокремлений від історії. Він пронизує її, надаючи знамам сенсу, а просторовим точкам – глибини. Саме через це простір-час слов'янства збері-

гає внутрішню напругу, але не розпадається.

Розглядаючи слов'янський світ у гео-софічній перспективі, неможливо обмежитися уявленням про єдину просторову модель. Спільність походження та культурних кодів не скасовує глибоких відмінностей, що сформувалися під впливом різних ландшафтів, історичних ритмів і цивілізаційних контекстів. Саме тому доцільно говорити не про один слов'янський тип, а про кілька базових геософічних конфігурацій. У межах слов'янського світу можна виділити окремі простори, що мають свою ландшафтну специфіку та ментально-поведінкові особливості етносів, що з неї випливають, – польсько-чесько-словацький, українсько-білоруський та балкано-іллirійський (рис. 1).

Польсько-чесько-словацький простір характеризується відносною компактністю. Від самого початку тут домінує чітко окрес-

Рис. 1. Простори слов'янського світу

лена територіальність, яка сприяє формуванню стабільних політичних та культурних структур. Рання інтеграція до латинського Заходу визначила орієнтацію на правові інституції, ієрархізовану церковну систему та суворе розмежування між сакральним і світським. Простір поступово впорядковується, підпорядковується нормі та адміністративній логіці. Територіальна організація набуває не лише географічного, а й символічного значення: кордони мисляться як умова порядку, а ландшафт перестає бути фронтиром і стає рамкою стабільності.

Балкано-іллїрійський простір формується за принципово інших умов. Домінування гірських масивів і долин визначає локалізм, фрагментарність і високу автономію малих спільнот. Тут простір не розгортається, а замикається; він вимірюється внутрішньою організацією поселень і сакральних центрів, а не горизонтальними зв'язками.

Історія цього регіону позначена постійними імперськими розломами. Зіткнення різних цивілізаційних зон – візантійської, османської, латинської – створює ситуацію тривалої травми, яка глибоко вкарбовується в колективну пам'ять.

У таких умовах особливої ваги набуває міф. Він не є втечею від історії, а способом її осмислення. Героїчна пам'ять, жертвовність, мотив вибору між життям і сенсом стають ключовими елементами ідентичності. Косове поле в цьому контексті є не лише історичною подією, а сакралізованим простором, де поразка перетворюється на метафізичний акт.

Український і білоруський простір відзначається розгортанням території та наявністю численних фронтів. Степи, лісостепові смуги та річкові системи створюють умови для відкритості, але водночас – для синтезу культурних та природних ритмів. Ландшафт стає метафорою руху і напруги: поєднуються степова відкритість, річкова зв'язаність, лісостеповий синтез і Карпатська традиційна тяглість.

Східноєвропейська рівнина вирізняється

ся радикальною відкритістю. Тут природні перепони майже відсутні, що сприяє постійному розширенню, рухливості та трансформації центрів впливу. Територія не замкнена, а тягнеться на великі відстані, де фронтири стають не тимчасовою стадією, а суттю буття. Освоєння нових земель відбувається швидше, ніж їх культурне та інституційне осмислення, породжуючи хронічну невпорядкованість соціальних і політичних форм.

Саме тут питання слов'янської ідентичності набуває особливої дискусійності. З геософічної точки зору постає проблема, наскільки цей простір може вважатися власне слов'янським, а не змішаним або вторинним щодо західно- та південнослов'янської ойкумени. Йдеться не про етнічну «чистоту», а про характер взаємодії слов'янських народів, таких як українці, білоруси та поляки, з ландшафтом, сакральними центрами та культурною пам'яттю.

Простір східноєвропейської рівнини перебуває у постійній динамічній напрузі між відкритістю та централізацією, між горизонтальними мережами громад та вертикаллю владної ієрархії. Ця напруга ніколи не розчиняється остаточно; вона лише перетворюється, приймаючи нові форми і ритми.

У межах цієї типології український випадок постає особливо органічно. Він не вкладається повністю ні в західну компактність, ні в південний локалізм, ні в східну імперську відкритість.

Україна виступає геософічним центром напруги. Тут перетинаються різні просторові логіки, історичні ритми і сакральні осі. Це не «старший брат» і не периферія. Швидше осердя перехрестя, де слов'янський світ виявляє свою внутрішню множинність.

Саме тому український простір є не допоміжним прикладом, а ключем до розуміння всієї геософічної складності слов'янського світу.

Попередній аналіз ландшафтних, часових і типологічних вимірів слов'янського світу дозволяє зробити принциповий висновок. Традиційні панславістські схеми виявляють-

ся неспроможними адекватно описати цю реальність. Їхня внутрішня логіка ґрунтується на ідеї уніфікації, тоді як сам слов'янський простір структурно тяжіє до множинності.

Саме тут геософія слов'янства постає не як ще одна інтерпретація, а як альтернатива. Не в політичному, а в методологічному сенсі. Вона не заперечує спорідненість слов'янських світів, але відмовляється зводити її до моделі єдиного центру або спільного історичного сценарію.

Ключовим принципом геософії слов'янства є поліцентричність. Жоден окремий простір не може претендувати на статус єдиного ядра або нормативного зразка. Слов'янський світ існує як система взаємопов'язаних центрів, кожен з яких має власну історичну логіку і ландшафтну основу.

Не менш важливою є ландшафтна відповідність. Культурні й соціальні форми розглядаються не як універсальні моделі, що можуть бути механічно перенесені, а як похідні від конкретного простору. Те, що є органічним для компактного польсько-чесько-словацького регіону, не обов'язково буде життєздатним у фронтірному або гірському середовищі.

У цьому контексті особливого значення набуває принцип конфедеративності смислів. Йдеться не про кордони і не про політичні союзи, а про співіснування різних інтерпретацій спільного досвіду. Слов'янський світ об'єднується не формою державності, а перетином історичних пам'ятей, сакральних топосів і способів переживання простору.

Визнання різних історичних темпів є ще однією фундаментальною засадою. Геософія виходить із того, що слов'янські спільноти рухаються в часі нерівномірно. Спроба синхронізувати їх за єдиним зразком неминує призводити до насильства над історичною реальністю.

У підсумку геософія слов'янства пропонує модель, радикально відмінну від панславистської. Йдеться не про «єдність держав» і не про створення наднаціональної конструк-

ції. Мова йде про співбуття просторів, кожен з яких зберігає власну форму і внутрішню автономію.

Ця модель не є ідеологією. Вона не формулює програм і не висуває вимог. Її функція інша – створити спільну мову досвіду, за допомогою якої різні слов'янські світи можуть бути описані, порівняні й зрозумілі без редукції та ієрархізації.

Спільність у такій перспективі постає не як результат підпорядкування, а як наслідок впізнавання. Простори не зливаються, але резонують. Вони не втрачають відмінностей, але стають співмірними.

Саме в цьому полягає геософічна альтернатива панславізму. Вона не заперечує ідею слов'янського світу, але позбавляє її імперського ідеологічного навантаження, повертаючи її до реальності простору, пам'яті й досвіду.

Побудована геософічна модель слов'янського світу неминує потребує конкретизації. Загальні типології та принципи дозволяють окреслити поле, однак саме окремі просторові випадки виявляють внутрішню напругу цієї моделі. Без такого фокусування геософія ризикує залишитися абстрактною схемою.

Український випадок у цьому контексті є не просто одним із прикладів. Він постає як простір переходу, в якому перетинаються різні ландшафтні, історичні та цивілізаційні логіки слов'янського світу. Саме тому звернення до нього є методологічно виправданим кроком, що дозволяє перевірити життєздатність геософічного підходу.

Лише після такого аналізу стає можливим повернення до зіставлення геософії з панславізмом уже не на рівні абстрактних принципів, а в зіткненні з реальною просторовою складністю.

Український простір вирізняється географічною конфігурацією, що не має прямих аналогів у межах слов'янського світу. В межах одного історично безперервного простору тут поєднуються степ і лісостеп, потужні річкові системи та гірський масив Карпат.

Це поєднання не є простою сумою різних природних регіонів. Ідеться про накладання кількох типів Ойкумени, кожен з яких не лише співіснує з іншими, але й постійно з ними взаємодіє. Простір не розділяється на ізольовані регіони, а перебуває у стані внутрішньої напруги.

Степ формує горизонт відкритості й руху. Лісостеп створює умови для осілості та соціальної стабілізації. Річкові системи зв'язують простір у єдине ціле, надаючи йому спрямованості й тяглості. Карпати, своєю чергою, вводять елемент захищеності, локальної тяглості та культурної консервації.

У результаті український простір не може бути описаний як монотипний. Він не зводиться до жодної окремої ландшафтної логіки. Геософічно він постає як синтетичний простір, у якому різні типи людського буття не чергуються послідовно, а співіснують одночасно.

Саме ця синтетичність і створює ту напругу, яка визначає український історичний і культурний досвід у межах слов'янського світу.

Український степ у геософічній перспективі не може бути описаний як порожній або маргінальний простір. Він історично пронизаний рухом – людським, військовим, торговельним, культурним. Це простір не застою, а постійної динаміки, в якій жодна форма не закріплюється остаточно.

Степ виконує функцію фронтиру між осілим і кочовим світом. Саме тут відбувається зіткнення різних способів життя, різних уявлень про простір, власність і владу. У цьому сенсі степ не лише розділяє, а й породжує нові соціальні конфігурації, що виникають у зоні переходу.

Водночас степ є простором швидких трансформацій. Він не терпить тривалих інституційних форм і чинить опір жорсткій фіксації кордонів. Небезпека тут є постійною, але саме вона створює умови для свободи. Загроза і відкритість існують одночасно, не знімаючи одна одну.

Психологічним наслідком такого про-

сторового досвіду стає особливий тип свідомості. Він поєднує відкритість до нового з готовністю до ризику. Водночас формується стійка недовіра до стабільних імперських форм, які в степовому контексті сприймаються як штучні й тимчасові.

У підсумку степ формує не державу у класичному розумінні. Він формує вольницю – спосіб буття, що тяжіє до свободи, саморегуляції та горизонтальної солідарності.

Іншим виявом українського геософічного досвіду є великі річкові системи. Дніпро, Дністер і Південний Буг у цій перспективі не виконують функції кордонів. Вони радше виступають лініями збирання простору.

Річки структурують пам'ять. Уздовж них формуються осередки осілості, торговельні маршрути, сакральні центри. Вони пов'язують регіони між собою, створюючи внутрішню логіку простору, що не потребує жорсткої централізації.

Особливого значення набуває вертикаль Північ–Південь, яку формують українські річки. Вона забезпечує відкритість до різних культурних світів і водночас підтримує внутрішню цілісність. Простір не розпадається на ізольовані зони, а тримається на мережі природних осей.

У цьому контексті Київ постає не як випадкова історична столиця. Його роль визначається насамперед геософічно. Це річковий вузол Ойкумени, місце перетину шляхів, пам'ятей і сакральних смислів. Саме тут простір набуває форми центру без імперської жорсткості.

У підсумку український простір у геософічному сенсі не замикається. Він тече. Його логіка – в русі, з'єднанні та переході, а не в ізоляції чи фіксації.

Після відкритого й динамічного степового простору український геософічний ландшафт має свій протилежний полюс. Ця протилежність не є запереченням, а радше необхідним доповненням, без якого цілісність простору була б неможливою. Ідеться про Карпати – гірський світ, що формує інший режим часу, пам'яті й буття.

Карпати в межах українського людського простору виконують насамперед функцію захисту. Гори створюють природну форму ізоляції, яка не відтинає світ повністю, але уповільнює зовнішні впливи й пом'якшує їхній тиск. Саме тут виникає локальна стабільність, відсутня у фронтірних зонах.

Карпати виступають простором культурної консервації. Гірський світ зберігає архаїчні соціальні й ритуальні форми, які в інших регіонах були витіснені або трансформовані. Сильна місцева ідентичність тут не протистоїть загальноукраїнській, а існує поряд із нею, зберігаючи власну внутрішню автономію.

На відміну від степу, карпатський регіон зазнає мінімуму безпосередніх імперських вторгнень. Водночас він тривалий час перебуває під владою чужих політичних утворень. Ця обставина формує специфічну стратегію виживання, зосереджену не на масштабних проєктах, а на локальному рівні – громаді, роді, традиції.

Саме в горах складаються виразні локальні культурні форми, що розвиваються окремо, але ніколи не випадають з контексту цілого. Карпатська традиція не розчиняється в імперських структурах, але й не замикається у повній ізоляції. Вона зберігає тяглість, адаптуючись без втрати внутрішнього ядра.

У підсумку Карпати постають як простір пам'яті. Тут історія не пришвидшується і не розривається, а накопичується. Це інший темп буття, інший спосіб переживання часу. Якщо степ визначає українську долю як рух, ризик і відкритість, то Карпати забезпечують її глибинну пам'ять і внутрішню стійкість.

Отже, Карпати символізують українську історичну пам'ять, а степ – українську долю.

Між відкритим степом і захисним гірським світом українського простору розташовується лісостеп – зона, що виконує функцію геософічного синтезу. Саме тут напруга між рухом і стабільністю знаходить відносну рівновагу. Простір більше не розчиняється в безмежності, але й не замикається остаточно.

Лісостеп стає ядром осілості. Його при-

родні умови сприяють сталому проживанню, тривалому господарюванню та формуванню зв'язку із землею як основою життя. Саме тут виникає й закріплюється хліборобська культура, у якій праця, сезонність і ритм природи утворюють цілісний життєвий уклад.

У цьому просторі формується компроміс між відкритістю та захищеністю. Лісостеп не відрізає від степового руху, але й не залишає людину без опори. Він допускає взаємодію, водночас забезпечуючи можливість укорінення. Рух тут не заперечується, але набуває форми повернення.

Саме завдяки цій просторовій логіці лісостеп історично стає середовищем формування громад. Колективне життя вибудовується не навколо абстрактного центру, а навколо спільної праці, звичаю і взаємної відповідальності. Громада тут є не залишком архаїки, а раціональною формою співжиття, адекватною ландшафту.

У межах лісостепу постає й козацтво як соціальний феномен, що поєднує степову свободу з осілою організацією життя. Це не випадкове поєднання, а прямий наслідок геософічного синтезу. Козацький світ одночасно рухливий і структурований, відкритий і дисциплінований.

Звідси ж виростають традиції місцевого самоврядування. Лісостеп не потребує жорсткої вертикалі, але й не терпить повної анархії. Саме тому тут укорінюється практика саморегуляції, де влада сприймається як функція громади, а не як зовнішній примус.

У підсумку лісостеп постає як простір рівноваги. Він не має драматичної експресії степу й не зберігає такої глибинної архаїки, як гори. Проте саме він забезпечує українському простору життєву сталість і внутрішню зв'язаність, без яких неможливі ні свобода, ні пам'ять.

Повернення до панславізму після аналізу українського людського простору дозволяє побачити не просто розбіжність підходів, а структурну несумісність моделей. Панславістська парадигма від самого початку орієнтована на уніфікацію. Вона прагне звести

слов'янський світ до спільної форми, спільного історичного наративу та, зрештою, до єдиного центру.

У цій логіці різноманіття розглядається як тимчасове відхилення, що підлягає подоланню. Простір мислиться як такий, що має бути впорядкований і зведений до ієрархічної структури. Центр у панславізмі не є лише координаційною точкою – він набуває нормативного статусу, визначаючи, що є «справжнім» слов'янством.

Український простір у геософічному вимірі виявляє принципово іншу логіку. Він є множинним за своєю природою. Різні ландшафтні зони, історичні ритми та культурні коди не зливаються в однорідну масу, а перебувають у стані постійної напруги. Ця напруга не є ознакою незавершеності, а формотворчим чинником.

Асиметричність українського простору не дозволяє йому бути вписаним у модель єдиного центру без втрати власної сутності. Будь-яка спроба розглядати Україну як «частину слов'янського цілого» в імперському сенсі неминуче призводить до редукції її геософічної складності.

Водночас саме ця складність відкриває іншу можливість. Україна може бути не об'єктом інтеграції, а ключем до розуміння слов'янського різноманіття. Не зразком, не винятком, а простором, у якому слов'янський світ проявляє свою внутрішню багатовимірність.

Україна є не периферією слов'янського світу. Вона постає як його геософічний вузол, у якому перетинаються степ, ріка і гора, рух і пам'ять, свобода і форма. Саме в цьому перетині виявляється не слабкість, а сила – здатність поєднувати несумісне, не знімаючи напруги.

Другим принципом є ландшафтна відповідність. Культурні, соціальні й політичні форми розглядаються як похідні від конкретних просторових умов. Те, що виникає в компактному, захищеному або фронтірному середовищі, не є універсальним зразком для інших регіонів. Геософія тим самим заперечує

ідею механічного перенесення форм.

Особливе місце посідає принцип конфедеративності смислів. Йдеться не про кордони й не про політичні союзи, а про співіснування різних інтерпретацій спільного історичного досвіду. Слов'янський світ у цій перспективі об'єднується не через примусову єдність, а через резонанс смислів, пам'ятей і сакральних топосів.

Нарешті, геософія визнає різні історичні темпи. Вона виходить із того, що слов'янські простори рухаються в часі нерівномірно, і ця нерівномірність не є аномалією. Спроба насильницького вирівнювання темпів веде до конфліктів і деформацій, тоді як їх прийняття відкриває можливість співіснування.

З огляду на ці принципи геософія слов'янства формує модель, що принципово відрізняється від панславістської. Вона не спрямована на створення «єдності держав» або наднаціонального політичного утворення. Її логіка полягає у співбутті просторів, кожен з яких зберігає власну форму, пам'ять і внутрішню автономію.

Ця модель не є ідеологією. Вона не формує програмних вимог і не прагне нормативності. Її функція полягає у виробленні спільної мови досвіду, за допомогою якої різні слов'янські світи можуть бути описані без редукції та ієрархізації.

У такому розумінні геософія слов'янства не пропонує нового «проєкту єдності». Вона пропонує інструмент розуміння – просторово й історично чутливий, здатний утримувати множинність без її скасування.

Український людський простір дозволяє чітко окреслити методологічні межі панславізму, особливо у порівняльній перспективі з польським і російським просторами. У цій геософічній тріаді Польща репрезентує компактний, територіально впорядкований тип, інтегрований у латинську цивілізаційну модель, де кордон і форма мають визначальне значення; Росія, навпаки, постає як простір екстенсивної відкритості, у якому фронтір переходить у безмежжя, а слов'янський компонент розчиняється у змішаному імперсько-

му етнічному середовищі. Україна ж займає проміжну, але не вторинну позицію: її простір є внутрішньо множинним, напруженим і асиметричним, поєднуючи степову відкритість, річкову зв'язаність і гірську тяглість. Саме ця конфігурація робить Україну несумісною з панславистською моделлю, яка потребує або компактної уніфікації, або імперського центру. Геософічно Україна не може бути ані польським варіантом слов'янської форми, ані російським варіантом слов'янського розширення. Вона виявляє фундаментальний дефект панславізму як аналітичної рамки: його нездатність працювати з просторами, де слов'янська спорідненість існує не як єдність, а як напружене співбуття різних ландшафтних та історичних логік.

Висновки. Геософія слов'янства відкриває можливість зняти напругу між уявленням про «єдність» і вимогою суверенності. Вона дозволяє мислити спільність без поглинання

і автономію без ізоляції. У цьому полягає її принципова відмінність від ідеологічних моделей минулого.

Водночас геософічний підхід надає мову опису, позбавлену імперського тону. Він не потребує центру, що нав'язує норму, і не шукає периферій, які слід «інтегрувати». Простір тут постає як множинний і співмірний, а не як ієрархічно впорядкований.

Особлива актуальність геософії слов'янства виявляється після краху великих ідеологій, коли універсальні проєкти втрачають переконливість. У світі регіонів і фронтів саме просторово чутливі підходи дозволяють адекватно описувати складні культурні конфігурації.

У такій перспективі майбутнє слов'янського світу не пов'язане з формуванням нового центру. Воно розгортається в мережі – відкритій, поліцентричній, здатній утримувати різницю без її скасування.

Список використаних джерел

- Іларіон Київський (1992).* Слово про Закон і Благодать. Давня українська література. Хрестоматія. К. 195-214.
- Кисельов, Ю. О. (2011).* Основи геософії: проблеми теорії та методології. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 208.
- Нестор-літописець (1990).* Повість врем'яних літ. К.: Радянський письменник. 558
- Шаблій, О. І. (2001).* Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 744.
- Piskozub, A. (1994).* Mędzy historiozofią a geozofią. Gdańsk 250.

References

- Illarion the Kyivan (1992).* Slovo pro Zakon i Blahodat. Davnia ukrainska literatura. Khrestomatiia. Kyiv. 195-214 (in Ukrainian).
- Kyselov, Yu. O. (2011).* Osnovy heosofii: problemy teorii ta .metodolohii. Luhansk: SF "LNU imeni Tarasa Shevchenka". 208 (in Ukrainian).
- Nestor the Chronister (1990).* Povist vremianykh lit. Kyiv: Radianskyi pysmennyk. 558 (in Ukrainian).
- Shablii, O. I. (2001).* Suspilna heohrafiia: teoriia, istoriia, ukraiinoznnavchi studii. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. 744 (in Ukrainian).
- Piskozub, A. (1994).* Mędzy historiozofią a geozofią. Gdańsk 250.

*Статтю надіслано до редколегії 20.02.2026 р.
Статтю рекомендовано до друку 08.04.2026 р.*

ЛАНДШАФТНО-ЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

LANDSCAPE AND ECOLOGICAL RESEARCH

УДК 911.375.5:502/504](477.44-21)

DOI: 10.31652/2786-5665-2026-9-40-54

Гудзевич А. В.

доктор географічних наук, професор, професор кафедри географії
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна
amarek@ua.fm
<https://orcid.org/0000-0001-8884-9436>

Поліщук В. М.

кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри екології, природничих та математичних наук
Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», Україна
vpolischuk7@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2810-2183>

Степаненко І. О.

доктор філософії з біології, асистент кафедри біології
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
inna.stepanenko@vspu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-5589-4951>

**ВУЗЛОВІ ЕЛЕМЕНТИ ЕКОЛОГІЧНОГО КАРКАСУ ЯК ПРИРОДНА СКЛАДОВА
ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ МІСЬКИХ ЛАНДШАФТІВ**

Анотація. Стаття присвячена актуальній темі збереження ландшафтного й біотичного різноманіття як важливий складовий урболандшафту м. Ямпіль, що узгоджується з Міжнародною стратегією сталого розвитку й новою директивою ЄС щодо відновлення деградованих ландшафтів. Обґрунтовано ціннісну важливість осередків ландшафтного й біотичного різноманіття урбанізованого ландшафту Подільського Придністер'я як перспективних природоохоронних територій і основних структурних елементів локальної екомережі міста Ямпіль. На основі прийнятих критеріїв вибору виділені ключові території поділені на макро-, мезо- та міні центри з деталізацією їхньої внутрішньої структури. Здійснено їх опис і складено характеристики цінності щодо охорони біо-, цено- та ландшафтного різноманіття. Отримані результати спрямовані на збереження та ефективне використання біотичного й ландшафтного різноманіття у поєднанні з невиснажливим використанням природних ресурсів, що є одним з головних завдань сучасного природокористування, екобезпеки та охорони природи.

Ключові слова: міський ландшафт, ландшафтне й біотичне різноманіття, біоцентри, екомережа, місто Ямпіль, природоохоронні території та об'єкти, екологічний каркас.

**Hudzevych Anatoliy, Polishchuk Viktor, Stepanenko Inna. NODULOUS ELEMENTS OF THE
ECOLOGICAL FRAMEWORK AS A NATURAL COMPONENT OF BALANCED DEVELOPMENT OF
URBAN LANDSCAPES**

Abstract. The article is devoted to the topical topic of preserving landscape and biotic diversity as an important component of the urban landscape of Yampil, which is consistent with the International Strategy for Sustainable Development and the new EU directive on the restoration of degraded landscapes. A number of methods and approaches were used to analyze the landscape structure, landscape and biotic diversity of the settlement and its surroundings, in particular geoinformation and geoecological route-field studies. The value importance of the centers of landscape and biotic diversity of the urban landscape of Podolsk Transnistria as promising nature conservation areas and the main structural elements of the local ecological network of the city of Yampil is substantiated. Based on the adopted selection criteria, key territories were identified and divided into macro-, meso- and mini-centers. Their description was carried out and the characteristics of the value for the protection of bio-, cenotic and landscape diversity were compiled. The detailed description of their internal structure makes it possible to assess the special role of key territories in the preservation of biodiversity, the landscape principles of the formation and further development of the city of Yampil. Key priority territories for the preservation of biotic, cenotic and landscape diversity were identified on the basis of current legal norms of various levels, which creates a basis for improving the structure of the urban eco-network. The results obtained are aimed at the preservation and effective use of biotic and landscape diversity in combination with the sustainable use of natural resources, which is one of the main tasks of modern nature management, ecological safety and nature protection. The developed recommendations are intended for use by environmental and administrative authorities for making planning decisions and when conducting any type of (land use, environmental, environmental, etc.) research.

Keywords: urban landscape, landscape and biotic diversity, biocenters, eco-network, the city of Yampil, protected areas and objects, ecological framework.

Актуальність дослідження. Сучасні ландшафти є результатом тісної взаємодії природних та різноманітних, за характером прояву, антропогенних чинників. Серед трансформованих діяльністю людини ландшафтних комплексів помітне місце посідають селитебні, зокрема міські ландшафти (урбосистеми). Це обумовлено тим, що вони у процесі виконання організаційно господарських функцій, формують контрольоване технікою і людиною середовище життя; є місцем концентрації населення, промислового виробництва, транспорту (Гудзевич, 2012; Денисик, Кізюн, 2011; Рибалова, Коробкова, Гудзевич та ін. 2022). До того ж швидка урбанізація, кліматичні зміни та (в українському контексті) воєнні руйнування зробили збереження ландшафтного та біотичного різноманіття критичним чинником збалансованого розвитку міського середовища. Можна констатувати, що упродовж останніх десятиліть це питання набуло важливого практичного інтересу і перейшло із розряду суто теоретичних у площину стратегічного виживання міст (Qiu, J. et al., 2025). Зокрема, прийняття закону ЄС про відновлення природи (Nature Restoration Law) у 2024 році встановило юридичні зобов'язання для міст щодо збільшення площі зелених насаджень. На цьому тлі замало досягнення лише видового й таксономічного ландшафтного та біотичного різноманіття урбосистем, але зростає потреба розуміння того, що дозволяє їм зберігатися та адаптуватися (Kowarik et al., 2020; Xie, Bulkeley, 2020; Knapp et al., 2021). Вирішення цієї проблеми може стати основою для ініціатив зі збереження, спрямованих на запобігання або пом'якшення втрати ландшафтного й біотичного різноманіття, що узгоджується з новою директивою ЄС щодо відновлення деградованих ландшафтів (*Regulation of the European parliament and of the Council on nature restoration*, 2024).

Аналіз попередніх досліджень. Дослідники підкреслюють важливість екосистемних послуг ландшафтного й біотичного різноманіття урбанізованих територій (Behm, 2020; Perino et al., 2022; Croci, 2021; Radomska, Zeltina, 2024) та одночасно констатують згубний вплив міського середови-

ща на життєдіяльності багатьох видів рослинного й тваринного світу (MacIvor et al., 2020; Gonia, & Jezierska-Thöle, 2022), зауважуючи щодо антропогенного впливу на кількісні та якісні параметри біо- та зооценозів території (Koshelev et al., 2020; Kondratyeva et al., 2020).

Огляд 1209 джерел досліджень міського біорізноманіття, опубліковані з 1990 р. свідчать про те, що лише 5% досліджень пов'язують біорізноманіття з функціями та послугами екосистем, що вказує на суттєві прогалини у вирішенні проблеми біорізноманіття у містах та вказують на перспективність міждисциплінарних підходів для вирішення цих складних проблем, що стоять перед міським біорізноманіттям (Soanes et al., 2023).

Пошук балансу між втратою та здобутками ландшафтного й біотичного різноманіття, що лежать в основі дослідження механізмів складної динаміки соціально-екологічного впливу на міське біорізноманіття (Kuras et al. 2020; Orr et al. 2022; Шкаєва, 2025), наводить на думку, що міські ландшафти роблять більший внесок у регіональне біорізноманіття, ніж ми думаємо (Soanes, Lentini, 2019; Spotswood, et al., 2021; Moesch et al., 2025), зокрема й те, що занедбані парки найчастіше цінніші для біорізноманіття, ніж вилізані газони (Aronson et al., 2025). Збереженню ландшафтного й біотичного різноманіття сприяє ландшафтне планування. Завдяки створенню та підтримці зелених коридорів відповідних цінних середовищ покращується зв'язок ландшафтних плям (Forman, 2023) й посилюється загальний потенціал урбосистеми в охороні природи (Soanes and Lentini, 2019; Spotswood et al., 2021). Наголошується на концепції «стійких ландшафтів» (Landscape Sustainability Science), фільтруючій здатності приміських ландшафтів (Montaldi et al., 2024) та інтеграції дикої природи в архітектуру (Wu et al., 2024). У свою чергу, міські ініціативи підсилюють знання мешканців та їхню відповідальність за біорізноманіття (Kowarik et al., 2025).

В унісон усвідомленню збереження біорізноманіття як ключового виклику для управління міськими зеленими просторами

(Aronson et al., 2025) надзвичайно важливою є розробка програм збереження ландшафтного та біотичного різноманіття у містах (Білецька, 2023; Vilanova et al., 2024), зокрема й на Східному Поділлі (Hudzevych et al., 2023; Matviichuk, Hudzevich, Shevchuk et al., 2024; Hudzevych et al., 2025). Одним із шляхів узгодження виробничо-господарської діяльності у населених пунктах з екологічними вимогами є оптимізація співвідношення природних та антропогенних ландшафтів, яка забезпечується формуванням екомережі зі створенням екологічних вузлів (біоцентрів, біодер, ключових територій), біокоридорів та буферних зон.

Мета дослідження. Обґрунтування ступеня значущості осередків ландшафтного й біотичного різноманіття урбанізованого ландшафту Подільського Придністер'я як перспективних природоохоронних територій і основних структурних елементів локальної екомережі міста Ямпіль.

Методи дослідження. За методологічну основу здійсненого дослідження прийнято Міжнародну стратегію збалансованого (сталого) розвитку, основні принципи якої проголошені декларацією міжнародної конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 році. Окрім того, у роботі використано методологічні підходи, які: затверджені директивами Європейського союзу щодо збереження диких птахів (Council Directive 79/409/EEC on the conservation of wild birds) та щодо збереження природних середовищ існування дикої фауни та флори (Council Directive 92/43/EEC on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora), рекомендації низки стратегічних і програмових державних («Концепція Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2004 р. № 675»; «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року», затверджені Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII) і регіональних документів («Обласна програма досягнення оптимального рівня лісистості у Вінницькій області на 2012–2025 роки», «Програма роз-

витку туризму у Вінницькій області на 2021–2027 роки.

У процесі дослідження було використано комплекс міждисциплінарних методів, що охоплюють як загальнонаукові, так і фахово-географічні підходи. Для оцінки ландшафтно-ї структури, ландшафтного й біотичного різноманіття селитеба та його оточення застосовувалися геоінформаційні й геоекологічні маршрутно-польові експедиційні дослідження. Вони включали: ґрунтово-біогеографічне й екопатологічне обстеження; ландшафтну зйомку; візуальні спостереження на пішохідних маршрутах; аналіз супутникових знімків і матеріалів лісо- і землеустрою, відділу архітектури. Окрім того, застосовані польові методи обстеження супроводжувалися геоприв'язкою і фотофіксацією ідентифікованих перспективних щодо охорони об'єктів з уточненням цінності як усієї території, так і видового складу представників органічного світу.

Результати дослідження. Збір та аналіз вихідних даних попередніх і цієї публікації стосовно міського селитеба Ямпіль та його околиць, адміністративного центра Ямпільської ОТГ Могилів-Подільського району Вінницької області, реалізовано упродовж 2017–2025 рр. Поштовхом для досліджень стало виконання у 2017 році НДР щодо можливості розроблення схеми локальної екомережі м. Ямпіль (Hudzevych et al., 2021).

Результати наукового обґрунтування розробки перспективної локальної екомережі із визначеними структурними елементами лягли в основу попередньої авторської публікації (Hudzevych et al., 2021). На розробленій схемі «Локальна екомережа м. Ямпіль» позначені структурні елементи екомережі, їх локалізація, власні назви, які наведені в таблицях, зроблено відповідні позначення на картографічному матеріалі і відповідним чином виконано опис усіх її елементів. Території міста, що не включені до локальних елементів екомережі, розглядаються як відновні та буферні території у складі локальної та регіональної екологічної мережі. Запропонована схема локальної екомережі є базовою стосовно здійснення наступних етапів формування екомережі шляхом зведення схем

на регіональному та загально національному рівнях і є основною умовою збалансованого розвитку Придністерського регіону.

Зауважимо, що територія проектованої Ямпільської локальної екомережі розташована на перетині Дністровського меридіонального коридору міжнародного (Всеєвропейського) значення, основного шляху сезонних міграцій фауни через Україну, і Степового національного широтного коридору (Гудзевич, 2012). По річці Дністер РЛП «Дністер» межує з молдовськими водно-болотними угіддями міжнародного значення «Унгур-Холошниця» (Рамсарський сайт).

За цих обставин зростає роль ключових територій локальної екомережі м. Ямпіль та необхідність деталізації їхньої внутрішньої структури. Враховуючи невелику площу земель міськради та перспективи їх розширення, вважаємо за доцільне виділити чотири ключові території локальної екомережі. Усі ключові території формуються зі складу зелених зон загального користування. Зазвичай основою біоцентрів є природоохоронні території та об'єкти. Прикро, але у межах м. Ямпіль представлена лише одна природоохоронна територія – Ямпільські шари – геологічна пам'ятка природи місцевого значення. Звідси і мізерна загальна площа об'єктів природно-заповідного фонду – 0,05 га.

Ключові території поділені нами на макро-, мезо- та міні центри. Нижче наводиться коротка їхня характеристика.

Макроцентри. До цього типу екоядер віднесено дві найбільші території – «Урочище Карпова» та «Гайдамацько-Гальжбіївський» біоцентр.

Ключова територія 1: «Урочище Карпова» (рис.1). Вона розташована на крайній північній околиці м. Ямпіль. Територія, площею близько 114 га, витягнута з північного заходу на південний схід на 2520 м і 650 м з півночі на південь. З геоморфологічної точки зору нагадує величезну вигнуту вазу з помітним зниженням у південно-східній частині поблизу русла Русави та піднесенням у бік вододільного виступу на заході.

В основі «Урочище Карпова» – зелена зона загального користування – ділянка грабово-дубового лісу з домішкою в'яза, череш-

ні та груші площею близько 32 га. Закладена у 60-х роках ХХ ст., коли велись масштабні роботи зі створення захисних лісонасаджень, на деградованих яружно-балкових схилах з діючими ярами й крутосхилах з проявами площинної ерозії. Територія характеризується різноманіттям рослинності, яка перебуває у стані, наближеному до природного, що надає їй великої цінності. У межах ключової території поєднано лісовкриті площі з остепнено лучними ділянками. Основу пануючої лісової рослинності складають дуб черешчатий (*Quercus robur* L.), граб звичайний (*Carpinus betulus* L.), клен гостролистий (*Acer platanoides* L.), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior* L.).

Природна цінність цієї ключової території полягає у різноманітті природних ландшафтів у стані, наближеному до природного. Це сприятливо позначилося на поширенні та відтворенні деяких видів тварин, передусім безхребетних. Зокрема тут досить добре представлений жук-олень (*Lucanus cervus* Linnaeus, 1758), занесений на сторінки другого видання Червоної книги України та в Додаток III до Бернської конвенції. Вид широко поширений на території України, але його чисельність низька і надалі скорочується. Тривале перебування популяції підтверджено колекційними матеріалами жука-оленя, зібраних у липні–вересні 2003–2007 рр. співробітниками Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (Смірнов Н., Смірнов Д., 2008).

З метою збереження цього, а також деяких інших «червонокнижних» видів комах – подалірія (*Ichneumon podalirius* (L.)), синявця Мелеагра (*Polyommatus daphnis* (Den. & Schiff.)), ведмедиці Гери (*Callimorpha quadripunctaria* (Poda)), ксилокопи фіолетової (*Xylocopa violacea* (L.)) та звичайної (*X. valga* Gerst.), дослідники ще двадцять років тому пропонували створити в ур. Карпова ентомологічний заказник.

Завдяки тому, що ядро розташоване на деякій відстані від сільбищної території в оточенні сільськогосподарських вгідь і на крутих схилах, антропогенний вплив незначний, за виключенням південної частини, що поблизу вул. Виноградної. Сприятливі умови

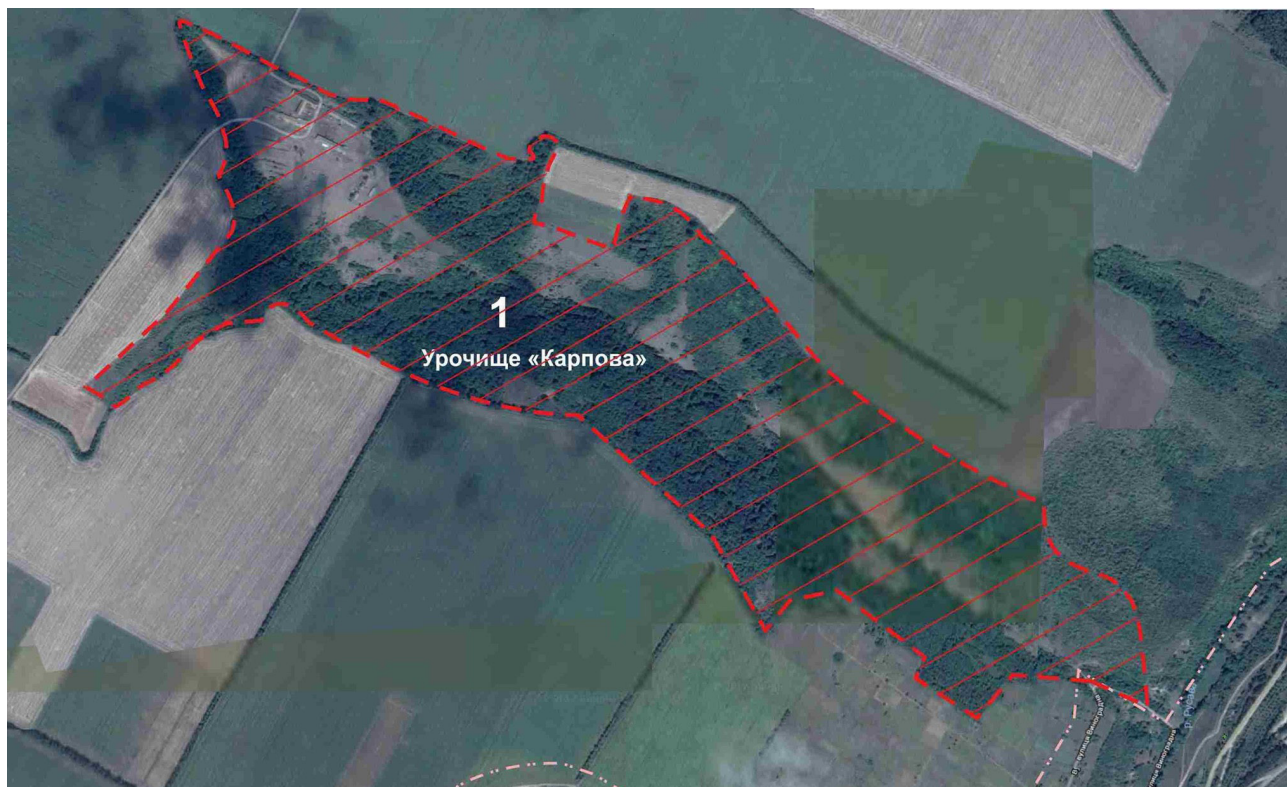

Рис. 1. Ключова територія «Урочище Карпова»

для козулі, але необхідно забезпечити додатковий корм для парнокопитних взимку, спокій в репродуктивний період і збереження дуплистих дерев. Для багатьох видів необхідно зберігати ділянки зі зкупченням чагарників. Частина ядра відповідає критеріям території з охороною для авіфауни. Різноманіття ландшафтів, відсутність потужного фактору неспокою та наявність кормової бази неминуче приваблює до урочища різноманітних птахів, переважно представників ряду Горобцеподібних (Passeriformes), більшість з яких охороняється Бернською конвенцією. Наявність дрібного птаства приваблює на полювання і низку хижих птахів, таких як малий яструб (*Accipiter nisus*), підсоколик великий (*Falco subbuteo*), боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*), які також знаходяться під охороною.

Для захисту цінних флористичних і фауністичних видів необхідна підтримка місцевої влади й обмеження діяльності на залісених територіях і ділянках степової рослинності кам'янистих біотопів. Зокрема, задля збереження цінних видів безхребетних на території урочища необхідно обмежити господарську діяльність місцевого населення, на-

самперед зі збору сухою, що призводить до зменшення кормової бази для личинок жука-олена та інших цінних видів. Потребує контролю браконьєрство й випас в південній частині ділянки, як і використання цієї частини території у якості місця для складування побутового сміття.

Загалом на основі «Урочища Карпова» і прилеглої до нього території необхідно створити ландшафтний заказник із збереженням для усієї площі однойменної назви.

Ключова територія 2: Гайдамацько-Гальжбіївський» макроцентр (рис. 2). В основі лісовий масив площею 3, 8 га, створений у 60-х роках XX ст. Виділений на схемі макроцентр окрім цього лісу включає глибокі круті схили межі вул. Ковпака–Гайдамацька на півдні і південному-заході та вул. І. Франка на півночі, а також залісену ділянку, яка у вигляді кінців підкови простягається аж до площ багаторічних насаджень (садів) у бік с. Гальжбіївка та «Урочища Карпова». На противагу «Урочищу Карпова» для цієї ключової території характерна інсоляризованість її частин. По-суті, вона складена трьома близько розташованими, але усе ж окремими, біо-

Рис. 2. Ключова територія
«Гайдамацько-Гальжбіївський» макроцентр

центрами. Характерною є й відсутність у деяких місцях будь-яких буферних територій. Своєрідну роль містка межі біоцентрами відіграє яруга з виходами підземних вод на бортах та струмком на днищі. Стінки яру оголюють відклади осадового чохла.

Ліс відноситься до категорії захисних лісів і нині ще багатий флористично й фауністично, що є дуже цінно серед загалом безлісної місцевості Придністер'я з точки зору охорони біорізноманіття.

На достатньо високі показники біорізноманіття вказують зрілість дубово-акацієвих деревостанів, яка виявляється у багаторусності структури. Саме такі ліси є найбільш ефективними для збереження біорізноманіття і, зокрема, створення об'єктів природно-заповідного фонду. Старовікові насадження надають найбільшу кількість можливих сховків для тварин завдяки наявності великої кількості мертвої деревини у вигляді всихаю-

чих дерев, сухостою, а також впалих дерев та хмизу. Всихаючі та сухі дерева є вкрай важливими для дятлів, які вибирають ці дерева для видовбування дупел та пошуку їжі: так, понад 70 % дупел середнього дятла знаходяться у мертвих деревах; майже виключно у мертвих деревах роблять дупла малий, трипалій, білоспинний та ряд інших дятлів.

Від високої чисельності дятлів, як головних будівничих дупел, залежить кількість інших видів – передусім, це інші птахи дуплогнізники (більшість видів синиць *Parus*, мухоловки *Scutigera*, повзики *Sitta*, сови *Strigiformes* тощо), а також ряд звірів – кажани *Microchiroptera* (усі види занесені до Червоної 32 книги України), вівериці або білки *Sciurus*. Крім того, впалі дерева формують особливий мікрорельєф місцевості, який надає багато ніш і сховків для ряду приземних видів ссавців *Mammalia* (такі як мишоподібні гризуни, землерийки *Soricidae*), рептилій (ящірки *Lacertilia*), амфібій *Amphibia* (тритони *Triturus* і ропухи *Bufo*) та цілої низки безхребетних. Самих тільки жуків нараховується понад 380 видів, які залежать від наявності деревини на різних стадіях розкладу. Із мертвою деревиною пов'язано існування понад 50 видів мохів та 2500 видів грибів. При падінні старих дерев формуються вікна вивалу, що сприяють росту молодих дерев та формуванню природної різновікової багаторусної структури лісу.

У даний час тут практично немає мисливських парнокопитних, але територія може використовуватися і як місцепроживання козулі *Capreolus*, для чого необхідно забезпечити додатковий корм взимку, боротися з браконьєрством і з лисицями *Vulpes*. Ядро є цікавим і цінним з точки зору розмноження і рефугій для корисних комах і комахоїдних птахів. Територія може використовуватися для спостереження за станом ландшафту, рослин і тварин, особливо рептилій, туристами та спеціалістами. У перспективі варто надати їй природоохоронного статусу – ландшафтний заказник.

Серед загроз і несприятливих факторів: значна частина (близько 60%) дубово-акацієвих деревостанів мають порослеві походження; відсутність буферної зони на деяких

ділянках й близькість забудови.

Ключова територія 3 виділена нами як мезоцентр Ямпільський міський парк (рис. 3).

Парк займає площу в 13,0 га (0,13 км²) і відтінює крайню південну околицю міста (вул. Наддністрянська на півночі, вул. Молодіжна або ж русло р. Русава – на заході та вул. Затишна – на сході), простягання якої

обмежується Дністром. Простягається майже на 600 м від гирла р. Русави у напрямку парому та 300 м від вул. Наддністрянська до Дністра (рис. 3).

У парку представлені широколистяні та дрібнолистяні види дерев. Осокірники з надлишковим зволоженням розташовані на більш знижених місцях заплави, де весняні

Рис. 3. Ключова територія Ямпільський міський парк

води, досягаючи глибини 4-6 м, тримаються понад 60 днів.

Парк є частиною зеленої зони міста і відноситься до об'єктів загального користування. Зелений масив паркового типу, зрізаний системою алей і доріг, нині є ваговою рекреаційною територією Ямполья і тому інтенсивно використовується в якості місця короткочасного і тривалого відпочинку (рис. 4).

Рис. 4. Центральний вхід до міського парку Ямполья

До того ж він є центром різноманітних розваг, атракціонів, спортивних змагань. Щороку тут 6 липня на березі Дністра проводиться свято з вшанування річки та Івана Купала. Близько 50% парку покривають зелені насадження, інша – це територія, яка використовується під різні атракціони.

Парк прикрашають понад 20 скульптур сучасного мистецтва. Своєрідний музей під відкритим небом з'явився в 1988 році, коли в місто на симпозіум з'їхалися скульптори з усіх куточків країни (рис. 5).

Будівництво й догляд за міським парком здійснює КП Ямпільської міської ради «Зеленбуд».

Аналізуючи результати польових досліджень варто зазначити, що зелені насадження парку лише частково виконують відведені їм санітарно-гігієнічні функції. Вони є не тільки частиною міського біорізноманіття, але можуть розглядатися як важливий елемент інженерної системи міста, яка рятує

його від перегріву та затоплень.

Серед негараздів:

- значне рекреаційне навантаження, оскільки ділянка знаходиться неподалік центральної частини міста і є єдиною у місті з поліфункціональними функціями рекреаційного типу;
- втрата естетичного вигляду паркових насаджень за відсутності регулярного рос-

Рис. 5. Скульптури у міському парку Ямполья

линного оновлення та поповнення новими видами;

- трав'яне вкриття в окремих місцях (з боку р. Русави та й у деяких інших) повністю витоптане. Асортимент трав майже не ди-

ференційований за типами газонів. Експлуатація газону включає лише скошування, та й те не регулярне;

- мала кількість архітектурних форм, які позитивно впливають на емоційно-психологічний стан відвідувачів, зокрема не вистачає паркових лавочок для відпочинку, декоративних ліхтарів та урн для сміття;

до 30 га (0,3 км²) та закріплення за нею природоохоронного статусу – парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Ключова територія 4, – мініцентр «Острівний». У складі – 3 острова у русловій частині Дністра (загальна площа близько 12 га – рис. 6) та 1 острів у територіальних водах (рис. 7) Молдови (Косеуць).

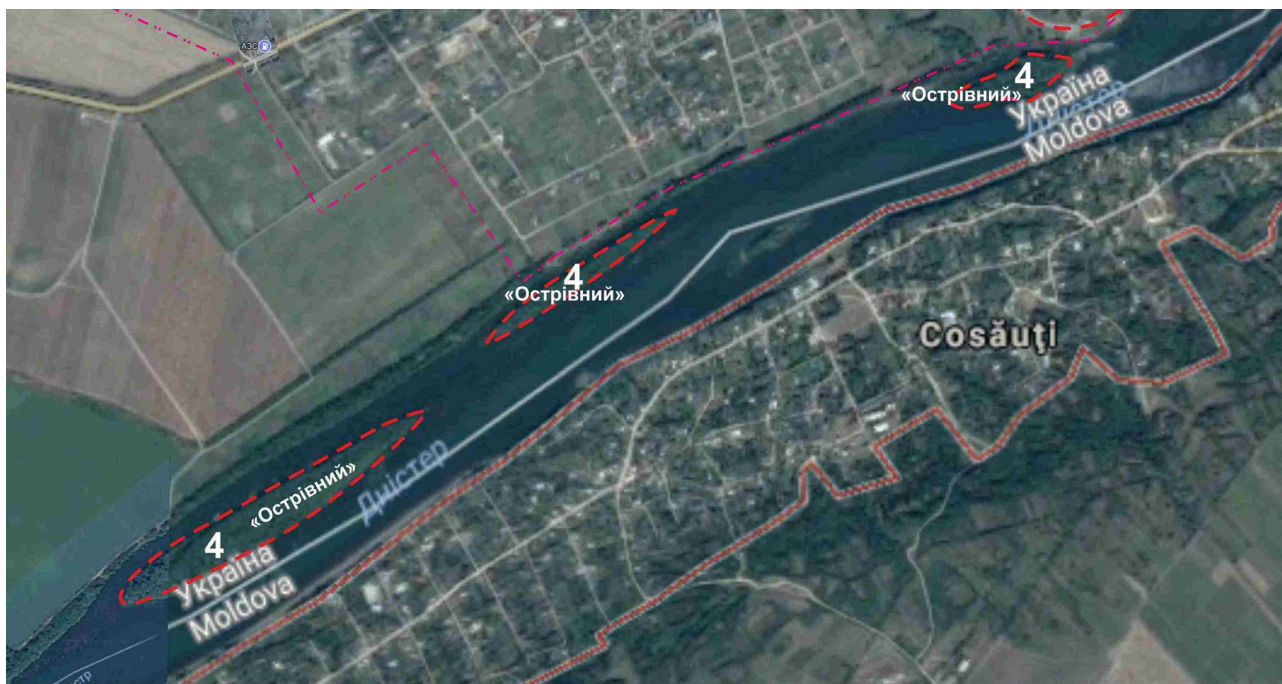

Рис. 6. Ключова територія «Острівний»

- квіткове оформлення на зародковому рівні, тому потребує більш професійного підходу;

На тепер стан благоустрою та озеленення парку вимагає проведення певних заходів для підвищення естетичного вигляду та забезпечення належного рівня функціонування.

Як своєрідний спадок паркової та ландшафтної культури Ямполья ця територія потребує термінових заходів з догляду та відновлення, оскільки внаслідок відсутності системного кваліфікованого догляду загалом рекреаційна територія зазнає структурних змін. Насадження має потребу часткової реконструкції у західній частині парку. Доцільним вважається розширення території парку до паромної переправи з набуттям розмірів

Піщано-галечникові чи супіщані острови з мулистими ґрунтами представляють сезонно затоплювані чагарникові прісноводні біотопи. У їх основі – вологолюбна рослинність зі змішаними заростями вербової формації *Saliceta alboris* та клена ясенелистого (американського – *Acer negundo*). Навколо них – куртини очерету *Phragmites*, рогузу вузьколистого *Typha angustifolia* та куги озерної *Scirpus lacustris*.

Розвиток лісо-чагарникової рослинності островів є фінальною 3-ю стадією розвитку рослинних угруповань у напрямку від алювіальної рослинності (1 стадія) через суходільно-прибережну рослинність (2 стадія) на новоутворених елементах русла Дністра. У другій пол. XX ст. після зарегулювання Дністра та припинення паводків

Рис. 7. Острів з боку Косеуць (Молдова)

дністерські острови почали стрімко вкриватися лісовою рослинністю. Серед дерев тут найчастіше росте верба біла, поодинокі тополя чорна *Populus nigra* L. Ярус підліску представлений аморфою кушовою *Amorpha fruticosa*, крушиною ламкою *Frangula alnus*, ожиною сизою *Rubus caesius* L. Під їх покривом зустрічаються папороті щитників (шартрський – *Dryopteris carthusiana* та чоловічий – *Dryopteris filix-mas*), буги́ла лісова (*Anthriscus sylvestris*), вербозілля монетчасте (*Lysimachia nummularia*).

Острови тією чи іншою мірою зазнали антропогенного впливу. Про це свідчать трансформаційні процеси природних угруповань внаслідок проникнення до них чужорідних та екзотичних видів. Цьому сприяє те, що вербові ліси є світлими і формуються на легких ґрунтах. Тому під їх шатром активно вкорінюються адвентивні види. Зокрема, два досить агресивні інвазійні види – аморфа чагарникова та клен американський. Насіння цих видів Північної Америки ідеально розноситься водами Дністра, тож, наразі вона є скрізь. Іншим компонентом спонтанно сформованих угруповань островів є клен американський.

У багатьох біологів є розуміння не-

гативного впливу чужорідних видів на навколишнє середовище, яке включає не лише зміни біорізноманіття, але веде до зменшення кількості місцевих видів та викликає зміни властивостей усієї екосистеми. У цьому переконують можливі невідворотні зміни, які можуть мати місце через відсутність боротьби із «чужинцями» (*Nentwig, W., Bacher, S., Kumschick, S. et al.*). Однак окремі властивості інтродуцентів є корисні. Зокрема, насінням американського клену харчуються зимою зерноїдні птахи.

Острівна лісо-чагарникова рослинність практично не має лісогосподарського значення. Водночас вона має високе природоохоронне значення, виступаючи як потужний фільтр органіки (коренями втягують воду очищують її від органіки та випаровують чи видаляють з листків шляхом гутації). Про це свідчить швидкий приріст острівних дерев: верби чи клена. Великий приріст за один рік дають також ліани – хміль та дівочий виноград.

Рослинність островів є ефективним нейтралізатором шкідливих речовин, а також найефективнішим виконавцем протиповіневої функції.

Змішана земноводна та суходільно-ост-

рівна рослинність території, окрім того має велику цінність як місце мешкання водно-болотних птахів (гніздування, зимівля, перебування під час сезонних міграцій).

Найчисленнішими серед птахів, що гніздяться, є баклан великий (*Phalacrocorax carbo*), лиска (*Fulica atra*), квак (*Nycticorax nycticorax*), норець великий (*Podiceps cristatus*), крячок білощокий (*Chlidonias hybrida*), крижень *Anas platyrhynchos*). Зустрічаються гнізда чаплі великої білої (*Egretta alba*) і малої білої (*E. Garzetta*) та червоно-книжні види коровайка (*Plegadis falcinellus*), малий баклан (*Phalacrocorax pygmaeus*), колпиця (*Platalea leucorodia*).

Територія островів представлена наземними і водними екосистемами, є чи не найбагатшою за біотичним і ландшафтним різноманіттям в межах локальної екомережі; впритул наближена до міста. Зважаючи на необхідність збереження цінних природних комплексів островів, як місць найбільшої концентрації гніздових ділянок рідкісних і зникаючих видів птахів (чорного лелеки, великого підорлика, орла-могильника, пугача тощо) вона потребує природоохоронного статусу. Беручи до уваги поліфункціональний природоохоронний характер островних територій варто надати їм статус заповідного урочища. Охороні сприяє наявність прикордонної зони, де доступ дозволяється тільки на підставі спеціальних перепусток. Територія-ядро включає фрагмент річки Дністер. Місцями – високий фактор занепокоєння з боку місцевого населення.

Висновки. В умовах антропогенних навантажень, яких зазнає місто Ямпіль, актуальним є збереження об'єктів і територій за рахунок існуючих і новоутворених площ скверів і парків, масивів природної рослинності, зелених смуг уздовж доріг тощо, зокрема, у межах техногенно навантажених територій, які можуть, і могли б у перспективі, виконувати функцію біоядер. Наділення природоохоронним статусом цінних, у ландшафтному й біоценотичному планах, об'єктів забезпечить збереження і цілісність ключових територій, як і незаконне заволодіння ними. Сукупно ці елементи регіональної екомережі дозволяють максимально оптимізувати її структуру й функціональні спроможності щодо збереження біорізноманіття й створюють передумови для деталізації й оптимізації структури екомережі на рівні міста.

У свою чергу Ямпільська екомережа, як складова частина загальнодержавної та міжнародної систем, насамперед має бути синхронізована з регіональним планом розвитку, який ще формується. Враховуючи розташування регіону на перетині Дністровського міжнародного міграційного шляху, критично важливим є налагодження взаємодії з екомережею Молдови. Крім транскордонної співпраці, пріоритетом має стати контроль за змінами у структурі земель міста: будь-яке розширення забудови згідно з Генпланом має мати екологічне обґрунтування, щоб мінімізувати ризики для природних комплексів Ямполя та всього Придністерського регіону.

Список використаних джерел

- Білецька, Г. А. (2023). Стратегії збереження біотичного різноманіття міських територій у контексті сталого розвитку. *Екологічні науки*, 4 (49), 112-118.
- Гудзевич, А. В. (2012). Просторово-часова організація сучасних ландшафтів: теорія і практика [монографія]. Вінниця: Віндрук. 432.
- Денисик, Г. І., & Кізюн, А. Г. (2011). Селитебні ландшафти: терміни і поняття, їх суть та правомірне використання. *Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія*. 2011. 22. 5-9.
- Смірнов, Н. А. & Смірнов, Д. А. Матеріали до морфології, поширення й екології жука-олена (*Lucanus Cervus*; Coleoptera, Lucanidae) на території Ямпільського Придністров'я. *Сучасний музей. Наукова й експозиційна діяльність*. Матер. наук. конф. Чернівці: ДрукАрт, 2008. 128-134.
- Рибалова, О., Коробкова, Г., Гудзевич, А., Артем'єв, С., & Бондар, О. (2022). Оцінка ризику для здоров'я населення від забруднення повітря в промислових регіонах України. *Вісник Харківського*

- національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія». (56). 240-254. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2022-56-18>
- Шкаєва, Д.І. (2025). Адаптаційні практики у контексті змін ландшафтів та природокористування Буковини. *Landscape Science*, (8(2)), 103-115. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2025-8-95-103-115>
- Aronson, M.F.J., Lepczyk, C.A., & Evans, K.L. (2025). Global patterns of urban biodiversity: A decade of progress and future directions. *Nature Ecology & Evolution*, 9 (2), 210-225. <https://doi.org/10.1038/s41559-024-02345-x>
- Behm, J.E. (2020). Is biodiversity needed for sustainability? A spotlight on urban landscapes. *American Journal of Botany* 107(5), 703–706. <https://doi.org/10.1002/ajb2.1465>
- Croci, E., Lucchitta, B. and Penati, T. (2021). Valuing Ecosystem Services at the Urban Level: A Critical Review. *Sustainability*, 13. 1129. URL: <https://ideas.repec.org/a/gam/jsusta/v13y2021i3p1129-d484963.html>
- Forman, R.T.T. (2023) Intellectuals ponder a promising paradigm, landscape ecology, in 1983 USA meeting. *Landsc Ecol* 38(11), 2705-2709. <https://doi.org/10.1007/s10980-023-01757-0>
- Gonia, A., & Jezierska-Thöle, A. (2022). Sustainable Tourism in Cities – Nature Reserves as a ‘New’ City Space for Nature-Based Tourism. *Sustainability*, 14(3), 1581. <https://doi.org/10.3390/su14031581>
- Hudzevich A., Matviichuk O., Korobkova H., Hudzevich L., & Bronnikova L. (2023). Degradation risks and prospects for valley and river landscapes conservation in east Podilsk Transnistria (on the example of the Nemiya river). *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*, (58), 321-335. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2023-58-24>
- Hudzevych A. V., Nikitchenko L. O., Hudzevych L. S., Bronnikova L. F., & Demets R.O. (2021). Approaches to organize the econetwork of the Transnistria region in the conditions of urban landscape. *Journal of Geology Geography And Geoecology*. 2021, 30 (3), 449-459. <https://doi.org/10.15421/112141>
- Hudzevych A., Korobkova H., Shmahelska M., & Baiurko N. (2025). Seliteb hydraulic network in the context of the implementation of EU environmental protection strategies. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series Geology. Geography. Ecology*, (63), 556-565. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2025-63-41>
- Knapp, S., Aronson, M.F.J., Carpenter, E., Herrera-Montes, A., Jung, K. et al, (2021). A Research Agenda for Urban Biodiversity in the Global Extinction Crisis, *BioScience*, 71 (3), 268-279, <https://doi.org/10.1093/biosci/biaa141>
- Kondratyeva A., Knapp S., Durka W. et all. (2020). Urbanization Effects on Biodiversity Revealed by a Two-Scale Analysis of Species Functional Uniqueness vs. Redundancy. *Frontiers in Ecology and Evolution*, 8:73. <https://doi.org/10.3389/fevo.2020.00073>
- Koshelev, O. I., Koshelev, V. O., Fedushko, M. P., & Zhukov, O. V. (2020). Time turnover of species in bird communities: the role of landscape diversity and climate change. *Biosystems Diversity*, 28(4), 433-444. <https://doi.org/10.15421/012056>
- Kovarik, I., Fisher, L.K. & Kendal, D. (2020). Biodiversity conservation and sustainable urban development. *Sustainable Development*, 12(12), 4964. <https://doi.org/10.3390/su12124964>
- Kowarik, I., Fischer, L.K., Haase, D., Kabisch, N., Kleinschroth, F., Konijnendijk, C., & von Haaren, C. (2025). Promoting urban biodiversity for the benefit of people and nature. *Nature Reviews Biodiversity*, 1, 214-232. <https://doi.org/10.1038/s44358-025-00035-y>
- Kuras, E.R., Warren, P.S., Zinda, J.A., Aronson, M.F.J., Cilliers, S. et all (2020). Urban socioeconomic inequality and biodiversity often converge, but not always: A global meta-analysis. *Landscape and Urban Planning*, 198, 103799. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2020.103799>
- MacIvor, J.S., Moretti, M., Nilon, C.H., Piana, M.R., RegaBrodsky et al. (2020). A research agenda for urban biodiversity in the global extinction crisis. *BioScience*, 71, 268-279. <https://doi.org/10.1093/biosci/biaa141>
- Matviichuk O., Hudzevich A., Shevchuk O., Korobkova H., Khodanitska O., Tkachuk O., Polyvanyi S., & Stepanenko I. (2024). Biodiversity centers of fauna in the urbanized landscape of Eastern Podillia: taxonomic richness and conservation prospects. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series*

- «Geology. Geography. Ecology», (60), 379-388. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2024-60-28>
- Moesch, S.S., Haase, D., Zoderer, B. M. and Lokatis, S. (2025). «Into the Urban Wild: Overcoming Barriers to Urban Rewilding through Expert Perspectives on Benefits, Hurdles, and Measures for Creating Wilder Greenspaces,» Cities and the Environment (CATE), 18(1), 4. <https://doi.org/10.15365/cate.2025.180104>
- Montaldi, A., Iamónico, D., Del Vico, E., Valeri, S., Lasinio, G. G., & Capotorti G. (2024). Green infrastructure design for the containment of biological invasions. Insights from a peri-urban case study in Rome, Italy. Journal of Environmental Management, 365, 121555 <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.121555>
- Nentwig, W., Bacher, S., Kumschick, S. et al. (2018). More than “100 worst” alien species in Europe. Biol Invasions 20, 1611-1621 <https://doi.org/10.1007/s10530-017-1651-6>
- Orr, J.A., Rillig, M.C., & Jackson, M.C. (2022). Similarity of anthropogenic stressors 883 is multifaceted and scale dependent. Natural Sciences, 2(1). 884. <https://doi.org/10.1002/ntls.20210076>
- Perino, G., Jarke-Neuert, J., Schenuit, F., Wickel, M., & Zengerling, C. (2022). Closing the Implementation Gap: Obstacles in Reaching Net-Zero Pledges in the EU and Germany. Politics and Governance, 10(3), 213-225. <https://doi.org/10.17645/pag.v10i3.5326>
- Qiu, J., Nassauer, J.I., Ahern, J., Huang, L., Reed, J., Ding, S., ... & Wu, J. (2025). Advancing landscape sustainability science: key challenges and strategies for integration with landscape design and planning. Landscape ecology, 40 (2), 25. <https://doi.org/10.1007/s10980-10024-02042-10984>
- Radomska, M., & Zeltina, M. (2024). Design thinking to avoid maladaptation in building climate change resilience of urban areas. Ecological Safety and Balanced Use of Resources, 15(2), 36-46. <https://doi.org/10.69628/esbur/2.2024.36>
- Regulation of the European parliament and of the Council on nature restoration and amending regulation (EU) 2022/869 (2024). Brussels, 24 June 2024. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-74-2023-REV-1/en/pdf>
- Soanes K., Taylor L., Ramalho C. E., Maller C., Parris K. et al (2023). Conserving urban biodiversity: Current practice, barriers, and enablers. Conservation Letters, 16(3) e12946. <https://doi.org/10.1111/conl.12946>
- Soanes, K., & Lentini, P.E. (2019). When cities are the last chance for saving species. Frontiers in Ecology and the Environment, 17(4), 225-231. <https://doi.org/10.1002/fee.2032>
- Spotswood, E.N., Beller, E.E., Grossinger, R., Grenier, J.L., Heller, N.E., & Aronson, M.F.J. (2021). The biological deserts fallacy: Cities in their landscapes contribute more than we think to regional bio-diversity. BioScience, 71(2), 148-160. <https://doi.org/10.1093/biosci/biaa155>
- Vilanova, C., Sardà Ferran, J., & Concepción, E.D. (2024). Integrating Landscape Ecology in Urban Green Infrastructure Planning: A Multi-Scale Approach for Sustainable Development. Urban For. Urban Green., 94, 128248. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2024.128248>
- Wu, J., Buyantuev, A., Fernandez, I., Gilman, J., Jenerette, G.D., & Wang, X. (2024). Forty milestones in landscape ecology: свідомість 40th anniversary of Allerton Park workshop. Landscape Ecology, 39 (12), 216. <https://doi.org/10.1007/s10980-024-02000-0>
- Xie, L. & Bulkeley, H. (2020). Nature-based solutions for urban biodiversity governance. Environ. Sci. Policy, 110, 77-87.

References

- Aronson, M.F.J., Lepczyk, C.A., & Evans, K.L. (2025). Global patterns of urban biodiversity: A decade of progress and future directions. Nature Ecology & Evolution, 9 (2), 210-225. <https://doi.org/10.1038/s41559-024-02345-x>
- Behm, J.E. (2020). Is biodiversity needed for sustainability? A spotlight on urban landscapes. American Journal of Botany 107(5), 703-706. <https://doi.org/10.1002/ajb2.1465>

- Biletska, H.A. (2023).* Stratehii zberezhennia biotychnoho riznomanittia miskyykh terytorii u konteksti staloho rozvytku. *Ekolohichni nauky*, 4 (49), 112-118. [in Ukrainian]
- Croci, E., Lucchitta, B. and Penati, T. (2021).* Valuing Ecosystem Services at the Urban Level: A Critical Review. *Sustainability*, 13, 1129. URL: <https://ideas.repec.org/a/gam/jsusta/v13y2021i3p1129-d484963.html>
- Denysyk, H.I., & Kiziun, A.H. (2011).* Selytebni landshafty: terminy i poniattia, yikh sut ta pravomirne vykorystannia. *Naukovi zapysky Vinnytskoho peduniversytetu. Ser. Heohrafiia*, 22, 5-9. [in Ukrainian]
- Forman, R.T.T. (2023).* Intellectuals ponder a promising paradigm, landscape ecology, in 1983 USA meeting. *Landsc Ecol* 38(11), 2705-2709. <https://doi.org/10.1007/s10980-023-01757-0>
- Gonia, A., & Jezierska-Thöle, A. (2022).* Sustainable Tourism in Cities – Nature Reserves as a ‘New’ City Space for Nature-Based Tourism. *Sustainability*, 14(3), 1581. <https://doi.org/10.3390/su14031581>
- Hudzevich A., Matviichuk O., Korobkova H., Hudzevich L., & Bronnikova L. (2023).* Degradation risks and prospects for valley and river landscapes conservation in east Podilsk Transnistria (on the example of the Nemiya river). *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*, (58), 321-335. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2023-58-24> [in Ukrainian]
- Hudzevych A., Korobkova H., Shmahelska M., & Baiurko N. (2025).* Seliteb hydraulic network in the context of the implementation of EU environmental protection strategies. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series Geology. Geography. Ecology*, (63), 556-565. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2025-63-41>
- Hudzevych A.V., Nikitchenko L.O., Hudzevych L.S., Bronnikova L.F., & Demets R.O. (2021).* Approaches to organize the econetwork of the Transnistria region in the conditions of urban landscape. *Journal of Geology Geography And Geoecology*, 30 (3), 449-459. <https://doi.org/10.15421/112141>
- Hudzevych, A. (2012).* Prostorovo-chasova orhanizatsiia suchasnykh landshaftiv: teoriia i praktyka. *Vinnytsia: Vindruk*, 432. [in Ukrainian]
- Knapp, S., Aronson, M.F.J., Carpenter, E., Herrera-Montes, A., Jung, K. et al. (2021).* A Research Agenda for Urban Biodiversity in the Global Extinction Crisis, *BioScience*, 71 (3), 268-279. <https://doi.org/10.1093/biosci/biaa141>
- Kondratyeva A., Knapp S., Durka W. et al. (2020).* Urbanization Effects on Biodiversity Revealed by a Two-Scale Analysis of Species Functional Uniqueness vs. Redundancy. *Frontiers in Ecology and Evolution*, 8:73. <https://doi.org/10.3389/fevo.2020.00073>
- Koshelev, O. I., Koshelev, V. O., Fedushko, M. P., & Zhukov, O. V. (2020).* Time turnover of species in bird communities: the role of landscape diversity and climate change. *Biosystems Diversity*, 28(4), 433-444. <https://doi.org/10.15421/012056>
- Kovarik, I., Fisher, L.K. and Kendal, D. (2020).* Biodiversity conservation and sustainable urban development. *Sustainable Development*, 12(12), 4964. <https://doi.org/10.3390/su12124964>
- Kowarik, I., Fischer, L.K., Haase, D., Kabisch, N., Kleinschroth, F., Konijnendijk, C., & von Haaren, C. (2025).* Promoting urban biodiversity for the benefit of people and nature. *Nature Reviews Biodiversity*, 1: 214-232. <https://doi.org/10.1038/s44358-025-00035-y>
- Kuras, E.R., Warren, P.S., Zinda, J.A., Aronson, M.F.J., Cilliers, S. et al. (2020).* Urban socioeconomic inequality and biodiversity often converge, but not always: A global meta-analysis. *Landscape and Urban Planning*, 198, 103799. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2020.103799>
- MacIvor, J.S., Moretti, M., Nilon, C.H., Piana, M.R., RegaBrodsky et al. (2020).* A research agenda for urban biodiversity in the global extinction crisis. *BioScience*, 71, 268-279. <https://doi.org/10.1093/biosci/biaa141>
- Matviichuk O., Hudzevich A., Shevchuk O., Korobkova H., Khodanitska O., Tkachuk O., Polyvanyi S., & Stepanenko I. (2024).* Biodiversity centers of fauna in the urbanized landscape of Eastern Podillia: taxonomic richness and conservation prospects. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*, (60), 379-388. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2024-60-28>
- Moesch, S. S., Haase, D., Zoderer, B. M., & Lokatis, S. (2025).* Into the urban wild: Overcoming barriers to urban rewilding through expert perspectives on benefits, hurdles, and measures for creating wilder greenspaces. *Cities and the Environment (CATE)*, 18(1), 4. <https://doi.org/10.15365/cate.2025.180104>
- Montaldi, A., Iamónico, D., Del Vico, E., Valeri, S., Lasinio, G. G., & Capotorti G. (2024).* Green

- infrastructure design for the containment of biological invasions. Insights from a peri-urban case study in Rome, Italy. *Journal of Environmental Management*, 365, 121555. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.121555>
- Nentwig, W., Bacher, S., Kumschick, S. et al. (2018). More than “100 worst” alien species in Europe. *Biol Invasions* 20, 1611-1621. <https://doi.org/10.1007/s10530-017-1651-6>
- Orr, J.A., Rillig, M.C., & Jackson, M.C. (2022). Similarity of anthropogenic stressors 883 is multifaceted and scale dependent. *Natural Sciences*, 2(1). 884 <https://doi.org/10.1002/ntls.20210076>
- Perino, G., Jarke-Neuert, J., Schenuit, F., Wickel, M., & Zengerling, C. (2022). Closing the Implementation Gap: Obstacles in Reaching Net-Zero Pledges in the EU and Germany. *Politics and Governance*, 10(3), 213-225. <https://doi.org/10.17645/pag.v10i3.5326>
- Qiu, J., Nassauer, J.I., Ahern, J., Huang, L., Reed, J., Ding, S., ... & Wu, J. (2025). Advancing landscape sustainability science: key challenges and strategies for integration with landscape design and planning. *Landscape ecology*, 40 (2), 25. <https://doi.org/10.1007/s10980-10024-02042-10984>
- Radomska, M., & Zeltina, M. (2024). Design thinking to avoid maladaptation in building climate change resilience of urban areas. *Ecological Safety and Balanced Use of Resources*, 15(2), 36-46. <https://doi.org/10.69628/esbur/2.2024.36>
- Regulation of the European parliament and of the Council on nature restoration and amending regulation (EU) 2022/869 (2024). Brussels, 24 June 2024. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-74-2023-REV-1/en/pdf>
- Rybalova, O., Korobkova, H., Hudzevych, A., Artemiev, S., & Bondar, O. (2022). Otsinka ryzyku dlia zdorovia naselennia vid zabrudnennia povitria v promyslovykh rehionakh Ukrainy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, serii «Heolohiia. Heohrafiia. Ekolohiia»*, (56), 240-254. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2022-56-18> [in Ukrainian]
- Shkaieva, D.I. (2025). Adaptatsiini praktyky u konteksti zmin landshaftiv ta pryrodokorystuvannia Bukovyny. *Landscape Science*, (8(2)), 103–115. <https://doi.org/10.31652/2786-5665-2025-8-95-1> [in Ukrainian]
- Smirnov, N. A., & Smirnov, D. A. Materialy do morfolohii, poshyrennia y ekolohii zhuka-olenia (Lucanus Cervus; Coleoptera, Lucanidae) na terytorii Yampil'skoho Prydnistrovia. Suchasnyi muzei. Naukova y ekspozytsiina diialnist. Mater. nauk. konf. Chernivtsi: DrukArt, 2008, 128-134.
- Soanes K., Taylor L., Ramalho C. E., Maller C., Parris K. et al (2023). Conserving urban biodiversity: Current practice, barriers, and enablers. *Conservation Letters*, 16(3) e12946. <https://doi.org/10.1111/conl.12946>
- Soanes, K., & Lentini, P.E. (2019). When cities are the last chance for saving species. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 17(4), 225-231. <https://doi.org/10.1002/fee.2032>
- Spotswood, E.N., Beller, E.E., Grossinger, R., Grenier, J.L., Heller, N.E., & Aronson, M.F.J. (2021). The biological deserts fallacy: Cities in their landscapes contribute more than we think to regional bio-diversity. *BioScience*, 71(2), 148-160. <https://doi.org/10.1093/biosci/biaa155>
- Vilanova, C., Sardà Ferran, J., & Concepción, E.D. (2024). Integrating Landscape Ecology in Urban Green Infrastructure Planning: A Multi-Scale Approach for Sustainable Development. *Urban For. Urban Green.*, 94, 128248. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2024.128248>
- Wu, J., Buyantuev, A., Fernandez, I., Gilman, J., Jenerette, G.D., & Wang, X. (2024). Forty milestones in landscape ecology: свідомість 40th anniversary of Allerton Park workshop. *Landscape Ecology*, 39 (12), 216. DOI: 10.1007/s10980-024-02000-0
- Xie, L.; Bulkeley, H. (2020). Nature-based solutions for urban biodiversity governance. *Environ. Sci. Policy*, 110, 77-87.

Статтю надіслано до редколегії 09.03.2026 р.
Статтю рекомендовано до друку 08.04.2026 р.

УДК 581.9:581.522.4]:551.583(477.4/.7)

DOI: 10.31652/2786-5665-2026-9-55-63

Ситник О. І.

кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії
Уманський національний університет, Україна
sytnykuman@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8120-7032>

Безлатня Л. О.

кандидат географічних наук, доцент кафедри географії
Уманський національний університет, Україна
lubovbezlatnya@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6567-0983>

Рожі Т. А.

викладач кафедри географії
Уманський національний університет, Україна
tomas.rozhi.@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6794-9662>

ВИДИ АДВЕНТИВНИХ РОСЛИН УКРАЇНИ ЯК ІНДИКАТОРИ КСЕРОФІЛІЗАЦІЇ ФЛОРИ ЛАНДШАФТУ МІЖЗОНАЛЬНОГО ГЕОЕКОТОНУ «ЛІСОСТЕП – СТЕП» УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано роль адвентивної фракції флори як чутливого індикатора сучасних екологічних трансформацій у межах міжзонального геоекотону «лісостеп – степ» України. Встановлено, що в умовах глобальних кліматичних змін та посилення антропогенного тиску спостерігається чітка тенденція до ксерофілізації рослинного покриву. Широке поширення видів рослин сухих місцезростань, адаптованих до дефіциту атмосферного та ґрунтового зволоження, які мають різні пристосування до несприятливих умов, передусім видів родин лободові (Chenopodiaceae) (типового представника пустельних областей), капустяні (Brassicaceae) (головним чином за рахунок інвазії родів, характерних для ксеричних територій Середземноморської та Ірано-Туранської областей) та ін. свідчить про термоксерофілізацію регіональної флори як основної тенденції її сучасного розвитку, що підтверджується змінами її таксономічної, біо-еко-ценотичної та флорогенетичної структур. Обґрунтовано використання цих видів як біоіндикаторів аридності клімату та трансформації фітобіоти в межах екотону.

Ключові слова: адвентивна флора, геоекотон, ксерофілізація, лісостеп, степ, біоіндикація, *Ambrosia artemisiifolia*, *Grindelia squarrosa*, аридність клімату.

Sytnyk Oleksiy, Bezlatnnsa Liubov, Rozhi Tomas. ADVENTIVE PLANT SPECIES OF UKRAINE AS INDICATORS OF XEROPHYLIZATION OF THE FLORA IN THE LANDSCAPE IN THE INTERZONAL «FOREST-STEPPE – STEPPE» GEOECOTONE OF UKRAINE

Abstract. Contemporary global climate changes, accompanied by climate aridization, shifts in agro-climatic zones, and anthropogenic pressure, pose a series of new challenges for geographical science in general and landscape science in particular. In this context, transition zones – geocotones – require special attention. One of the most dynamic yet vulnerable regions is the interzonal «forest-steppe – Steppe» geocotone of Ukraine, where the interaction of floristic complexes from different natural zones creates specific conditions for phytobiota transformation. The article analyzes the role of the adventive fraction of the flora as a sensitive indicator of modern ecological transformations within the interzonal «forest-steppe – Steppe» geocotone of Ukraine. It has been established that under conditions of global climate change and intensifying anthropogenic pressure, there is a clear trend toward the xerophylyzation of the vegetation cover. The widespread distribution of plant species from dry habitats adapted to atmospheric and soil moisture deficits – exhibiting various adaptations to unfavorable conditions – indicates the thermoxerophylyzation of the regional flora as the main trend of its current development. This is primarily evidenced by species of the families Chenopodiaceae (typical representatives of desert regions), Brassicaceae (mainly due to the invasion of genera characteristic of xeric territories in the Mediterranean and Irano-Turanian regions), and others. Furthermore, examples such as *Anisantha tectorum*, *Centaurea diffusa*, *Portulaca oleracea*, and annuals from the genera *Euphorbia* and *Veronica* (representatives of arid regions) further confirm this trend through changes in the taxonomic, bio-eco-coenotic, and florogenetic structures of the flora. The use of these species as bioindicators of climate aridity and phytobiota transformation within the ecotone is substantiated.

Keywords: adventive flora, geocotone, xerophylyzation, forest-steppe, steppe, bioindication, *Ambrosia artemisiifolia*, *Grindelia squarrosa*, climate aridity.

Актуальність дослідження. Сучасні глобальні кліматичні зміни, що супроводжуються аридизацією клімату, зміщенням агрокліматичних зон та антропогенним навантаженням, визначають перед географічною наукою загалом та ландшафтознавством зокрема низку нових викликів. Особливої уваги в цьому контексті потребують перехідні зони – геоекотони. Одним із найбільш динамічних і водночас вразливих регіонів є міжзональний геоекотон «лісостеп – степ» України, де взаємодія флористичних комплексів різних природних зон створює специфічні умови для трансформації фітобіоти. У цьому контексті особливої ваги набуває процес ксерофілізації – поступового зростання частки видів, пристосованих до умов дефіциту вологи. Територія міжзонального геоекотону «лісостеп – степ» України є унікальним полігоном, де динаміка флористичного складу відображає напруженість взаємодії між бореальними та аридними елементами рослинності.

Традиційно межа між лісостепом і степом розглядалася як відносно стабільна фізико-географічна смуга. Однак праці минулих десятиріч вказують на інтенсивне «остепніння» південних районів лісостепу та деградацію лісових островців у структурі екотону. Рослинний покрив зазначеної зони сьогодні перебуває під подвійним тиском: антропогенної трансформації ландшафтів та кліматично обумовлених міграцій видів, що викликає структурні та флористичні перебудови на рівні фітоценозів. Сумісна дія антропогенних та природних чинників вже призвела до значних змін в межах міжзонального геоекотону «лісостеп – степ» України, таких як зникнення натуральних ландшафтів та їх заміщення сільськогосподарськими та ін. Пізнання та моделювання таких територій потребують багаторічних даних із просторового розподілу різних характеристик земної поверхні.

Дослідження флористичного складу свідчать про поступове витіснення мезофітних видів ксерофітною та рудеральною рослинністю, що загрожує стійкості екосистем. Розуміння цих процесів є критично важливим для прогнозування стабільності біорізноманіття та розробки стратегій адаптації агроекосистем.

Адвентивна фракція флори (чужорідні види) виступає чутливим індикатором екологічних зрушень. Завдяки високій адаптивній здатності, чужорідні рослини швидше за автохтонні види реагують на аридність клімату, що посилюється. Вивчення складу та екологічної структури адвентивних видів дозволяє не лише констатувати факт експансії чужорідних елементів, а й прогнозувати подальші вектори розвитку флори в умовах поступового «остепніння» лісостепових територій.

Аналіз попередніх досліджень. Рослинний покрив України формується під потужним впливом глобальних кліматичних змін та інтенсивної антропогенної трансформації ландшафтів. Опустелювання (десертифікація) – визнано однією із глобальних проблем сучасності, яка хвилює людство, оскільки різноманітні наслідки цього процесу, як зазначено у висновках Конференції ООН з питань опустелювання в 1977 р. виявляються у «зменшенні або знищенні біологічного потенціалу землі, що в решті-решт можуть призвести до виникнення умов, аналогічних умовам пустелі» (Протопова & Шевера, 2007).

Різним аспектам цієї проблеми були присвячені численні міжнародні наукові форуми, одним із результатів яких було схвалення Конвенції ООН «Про боротьбу з опустелюванням...» у Парижі у 1994 р. (Конвенція, 1994), в якій закладено правові, наукові, організаційні та інші законодавчі норми, спрямовані на покращення екологічної ситуації. Серед інших важливих пунктів Конвенції зазначено, що опустелювання впливає на усі регіони світу і, тому для покращення екологічної ситуації та подолання негативних наслідків цього процесу необхідні зусилля всього міжнародного співтовариства.

В Україні, яка серед інших 191 країн світу підписала цю Конвенцію, впроваджуються законодавчі та організаційно-правові заходи, підготовлено «Проект національної доповіді щодо впровадження Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням» (2007), оскільки зазначена проблема, особливо антропогенне опустелювання, у низці регіонів країни, є актуальною (Протопова & Шевера, 2007). Вивчення чужорідних видів рослин є складною міждисциплінарною

проблемою, що виникає на перетині ботаніки, екології, ландшафтознавства, а також лісового та садово-паркового господарства. Ключовим аспектом таких студій є фокус на регіональному та локальному рівнях. Саме в межах конкретних флористичних провінцій, округів та районів стає можливим з високою достовірністю диференціювати види на аборигенні та адвентивні.

Системний науковий інтерес до адвентивної флори, зокрема інвазійних видів, налічує понад століття. Інвазії чужорідних організмів сьогодні вважаються однією з найголовніших загроз біорізноманіттю (Давидов, 2020). При цьому поява та розповсюдження чужорідних рослин у природних фітоценозах часто не лише призводить до скорочення популяцій аборигенних видів, а й спричиняє суттєвий негативний вплив на діяльність людини (Кисельов & Поліщук, 2022). Низка авторів при цьому підкреслюють, що значну частку чужорідних видів на глобальному рівні складають ті з них, які свідомо вводяться людиною у культуру. Для таких видів згідно з класифікаціями А. Телунга і Ф. Шредера традиційно застосовують термін «ергазіофіти» (на противагу «ксенофітам», тобто тим чужорідним видам, активне розповсюдження яких відбувається самочинно, переважно завдяки значній насіннєвій продуктивності). Теоретичний базис цієї галузі був закладений швейцарським науковцем А. Теллунгом на початку ХХ ст. Він не лише розробив понятійно-термінологічний апарат, який використовується і сьогодні, а й першим здійснив ґрунтовний аналіз поширення чужорідних рослин на рівні окремих регіонів. Вітчизняна школа дослідження інвазійних процесів бере початок від робіт М. Котова у міжвоєнний період. Надалі методологія розвивалася у напрацюваннях Я. Корнася та Я. Фалінського (Кисельов & Поліщук, 2022). На сучасному етапі провідними дослідниками цієї тематики в Україні є В. В. Протопопова, М. Шевера та С. Мосякін, чії роботи формують сучасне розуміння динаміки фітоінвазій (Протопопова, Мосякін & Шевера, 2002; Протопопова & Шевера, 2007; Протопопова, Шевера, Федорончук & Шевчик, 2014) та ін. Бурда, Р. І., Пашкевич, Н. А., Бойко, Г. В., Фіцайло Т. В. у своїх напрацюван-

нях розкрили біологічну сутність адвентивного компонента флори природно-заповідного фонду в окремому біомі. Ними визначено чинники формування, склад, таксономічну і типологічну структури адвентивної фракції флори, детально представлено просторовий розподіл, ступінь подолання міграційних бар'єрів, характер впливів інвазійних чужорідних видів рослин на аборигенні види, біорізноманіття та довкілля (Бурда, Пашкевич, Бойко & Фіцайло, 2015). Дослідження чужорідної флори окремих територій міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» України виконали Ю. Кисельов та В. Парахненко (Кисельов & Парахненко, 2021; Парахненко, 2025). Питання адвентизації флори України та екологічних особливостей екотонів висвітлювалися у працях провідних науковців, проте роль окремих груп адвентивних рослин як прямих індикаторів ксерофілізації саме в межах ландшафту міжзонального геоекотону «лісостеп – степ» України потребує детальнішого уточнення та систематизації.

Мета дослідження – аналіз видового складу адвентивних рослин ландшафту досліджуваного геоекотону, виявлення серед них провідних екоморф за відношенням до зволоження та обґрунтування їхньої ролі як біоіндикаторів трансформації флори у напрямку ксерофітизації.

Методи дослідження. Дослідження адвентивної флори базуються на фундаментальних засадах екології, антропогенного ландшафтознавства та теорії сталого розвитку. Ключовими тут є системний і синергетичний підходи, а також аналіз взаємодії людини й довкілля. Оскільки формування інвазійної фракції флори зумовлене міжвидовою конкуренцією, воно є суто екологічним процесом. Однак значний вплив природних чинників виводить цю проблему на рівень геоекології. Водночас через вирішальну роль людини у процесах адвентизації та їхній вплив на умови життєдіяльності суспільства, дослідження набувають соціоекологічного спрямування. Крім того, вивчення інвазій тісно пов'язане з антропогенним ландшафтознавством, оскільки занесені види стають частиною антропогенно змінених екосистем. У контексті сталого розвитку пріоритетом стає збереження біоресурсів для майбутніх

поколінь, що опиняються під загрозою через витіснення аборигенних видів чужорідними. (Кисельов & Поліщук, 2022).

Для досягнення поставленої мети та розв'язання визначених завдань було використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: порівняльно-географічний метод; флористичний аналіз; екоморфічний аналіз; метод біоіндикації; екотонологічний підхід; статистичні та картографічний методи та методи польових ландшафтознавчих досліджень.

Результати дослідження. Географічне розташування України на межі різних кліматичних зон зумовлює гостроту проблеми зволоження територій. Країна фактично розділена кордоном між гумідною ($K = 1.0$) та семіаридною ($0.55-1.0$) зонами помірного поясу. На сході ж спостерігається перехід від слабко посушливої до посушливої підзони ($K = 0.33-0.55$), що безпосередньо межує з великою аридною зоною сусідніх територій (де індекс аридності опускається нижче 0.33). Сучасна динаміка опадів в Україні характеризується зростанням частки мало-ефективних злив, коли місячна норма випадає за короткий проміжок часу. Це супроводжується тривожною тенденцією: межа зони стабільного зволоження ґрунту поступово відступає на північ (Федоренко, 2020).

Порівняння сучасних показників ГТК (2002–2024 рр.) із ретроспективними даними (1986–2005 рр.) свідчить про інтенсивну аридизацію території України. Ключові зміни включають:

- трансформацію Лісостепу: через зниження ГТК з $1,3$ до $1,12$ зона втратила статус «достатньо зволоженої»;
- посушливість Степу: посилення дефіциту вологи (зниження показника до $0,82$);
- географічний зсув: картографічний аналіз підтверджує, що межа зони достатнього зволоження стабільно мігрує на північний захід, процеси особливо виражені під час активної вегетації, що створює додаткові ризики для агросектору (Федоренко, 2020).

Антропогенна трансформація ландшафтів виступає потужним каталізатором аридизації, що призводить до експансії посушливих зон та підвищує ризики антропогенного опустелювання. Для України ця

проблема є стратегічно значущою, оскільки понад 80% її земельного фонду зазнали інтенсивного господарського впливу. Високий ступінь антропогенізації ландшафтів робить питання моніторингу та запобігання деградації земель через зростання їхньої сухості пріоритетним напрямом сучасних географічних досліджень.

Деградація земельних ресурсів, спричинена інтенсивним агровиробництвом (зокрема надмірним випасанням, тирлуванням та формуванням забур'янених перелогів), є домінуючим чинником опустелювання України та її міжзональних геоекотонів. Такі антропогенно трансформовані ділянки стають резерватами для адвентивної флори. Інвазійні види, що закріплюються на цих землях, блокують природну регенерацію фітоценозів, які вже втратили здатність до самовідновлення під постійним людським тиском. Заміщення автохтонних комплексів антропофільними рослинами (переважно вихідцями з аридних регіонів) свідчить про глибоку ксерофітизацію екологічних умов та прогресуючу адвентизацію національної флори. Чітко простежуються тенденції збільшення кількості адвентивних видів (рис. 1) і розширення спектру їх місцезростань. Зростають темпи заносу, поширення і ступінь натуралізації видів (Протопопова, Мосякін & Шеве-ра, 2002).

Вплив антропогенного чинника на довкілля дедалі зростає. Безумовно, що флора змінюється пропорційно впливу цього чинника. Деякі зміни рослинного покриву мають незворотній характер, а синантропні рослини, зокрема й адвентивні види, займають дедалі ширший спектр екотопів, оскільки інші рослини вже не можуть існувати на докорінно змінених екотопах. Це звичайні еволюційні зміни, вони мають незворотній характер, і в цьому випадку формування подібних синантропних флорокомплексів відіграє позитивну роль, створюючи в подальшому умови для поселення у них інших, більш вибагливих рослин, в тому числі й аборигенних. На користь того, що при цьому відбувається певний процес формування угруповань нового типу, свідчить те, що збільшення кількості адвентивних рослин в регіональних флорах не має хаотичного характеру. В усіх ботані-

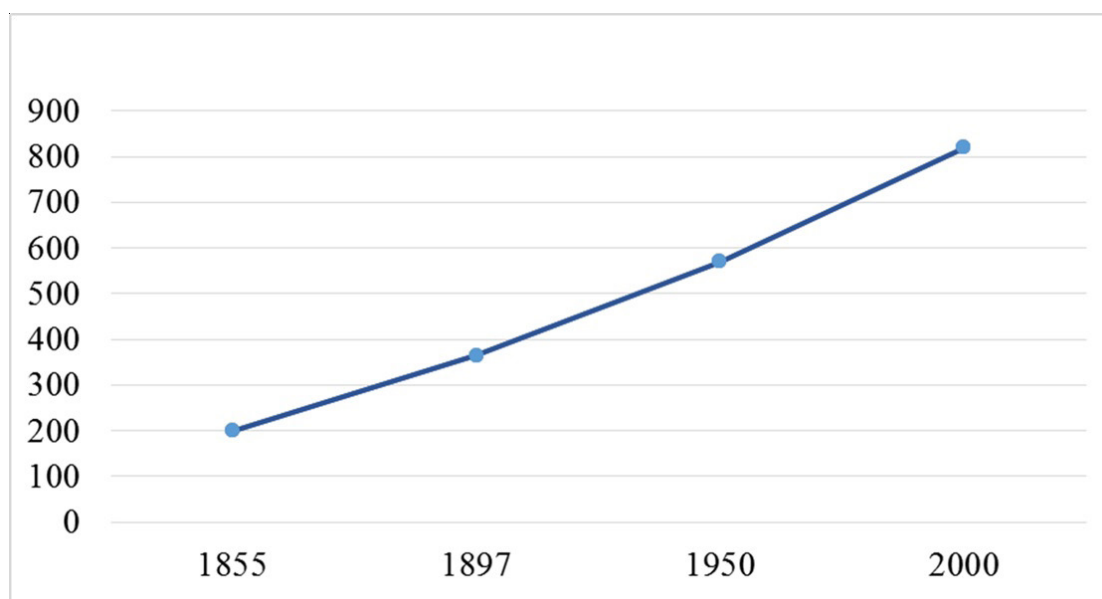

Рис. 1. Зростання кількості видів адвентивних рослин флори України за 150 років (Протопопова, Мосякін & Шевера, 2002)

ко-географічних регіонах України успішно натуралізувався лише певний відсоток занесених до цих регіонів видів; цей відсоток складає близько 60% від загальної кількості видів (Протопопова, Мосякін & Шевера, 2002). Розширення спектру місцезростань і посилення ролі адвентивних рослин у структурі рослинних угруповань свідчить про збільшення з роками інвазійного потенціалу занесених видів.

Зараз за інвазійною спроможністю в Україні загалом та міжзональному геоекотоні «лісостеп-степ» України зокрема, найбільшу потенційну небезпеку для довкілля становлять види рослин, що знаходяться у стані експансії (понад 20 видів) і види з високою інвазійною спроможністю (близько 100 видів).

Все це свідчить про те, що адвентивні рослини включаються до процесів та механізмів загальної життєдіяльності екосистем не як незначна домішка, а як впливовий механізм. Ці організми впливають на функціонування екосистем та самі знаходяться під їх впливом.

Важливим для запобігання опустелювання є своєчасне прогнозування цього процесу. Як зазначено в Конвенції опустелювання викликається складною взаємодією фізичних, біологічних, політичних, соціаль-

них, культурних і економічних чинників, які впливають на зміни клімату. Адекватно змінам клімату відбуваються зміни у флорі того чи іншого регіону. Тому і навпаки, за змінами видового складу флори можна судити й про характер кліматичних змін. Особливо показовим у цьому відношенні є видовий склад рослинних угруповань, які складаються у сучасний період на трансформованих землях за участю видів адвентивних та аборигенних антропофільних рослин, оскільки саме сучасна комплексна дія як природних, так і антропогенних чинників є вирішальною у їх формуванні та розвитку.

Відомо, що видовий склад рослинних угруповань у значній мірі зумовлений мікрокліматом місцезростань, передусім їх температурним та водним режимами. Виходячи з того, що рослинний покрив знаходиться у екологічній відповідності з умовами існування, і адвентивні рослини, і апофіти, які поселяються на антропогенних екотопах можуть використовуватися як індикатори цих умов. За походженням видів адвентивних рослин з тієї чи іншої біокліматичної області або за зростанням інтенсивності поширення видів певних природних угруповань можна прогнозувати, які зміни кліматичних умов, зокрема у режимі зволоження, відбуваються у регіоні.

Сучасні зміни рослинного покриву за цими показниками в першу чергу свідчать про тенденцію виникнення і подальшого розвитку процесу антропогенного остепніння та опустелювання, а також про наявність земель, потенційно схильних до деградації природного рослинного покриву, тобто таких, де стан останнього переходить у стадію незворотної деградації і починають домінувати види з інших біокліматичних зон. Цю стадію дуже важливо своєчасно виявити, оскільки в цей час ще можна запобігти цим процесам, шляхом відновлення природного рослинного покриву, застосовуючи методи залуження травосумішами відповідно до умов екотопів (сумішами лучних або степових трав).

Які ж основні ознаки рослинного покриву, що зараз формується на антропогенних місцезростаннях в Україні, визначають тенденцію до антропогенного опустелювання?

В межах міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» України вплив неаборигенних рослин на довкілля зростає з кожним роком. За рівнем адвентивізації флори геоекотон займає досить високе місце серед інших флор світу. Зараз спонтанна фракція адвентивної флори України нараховує понад 830 видів судинних рослин, у зокрема 18% – археофіти та 82% – кенофіти, що складає принаймні 14 % від загальної кількості видів флори країни (Протопопова, Мосякін, Шевера, 2002); кількість видів адвентивних рослин продовжує зростати і зараз.

За даними флорогенетичного аналізу адвентивної фракції флори України (Протопопова, & Шевера, 2007). з гумідних областей занесено 181 вид рослин, а з аридних – 405, причому більшість з них зафіксована у другій половині XX – на початку XXI ст.

У формуванні адвентивної фракції флори екотону основну роль відіграють аридні флори Давнього Середземномор'я, а також північноамериканські прерії, область Скелястих гір, Мадреанська область або Сонорське підцарство, локалізовані в межах центральної та західної частин Північноамериканського континенту та чилійсько-патагонські посушливі області Південної Америки.

У формуванні апофітної фракції флори також основну роль відіграють види, ареали

яких включають у більшому або меншому обсязі територію аридних районів Давнього Середземномор'я, а ценотично пов'язані із ксеротермічними угрупованнями.

Широке поширення видів рослин сухих місцезростань, адаптованих до дефіциту атмосферного та ґрунтового зволоження, які мають різні пристосування до несприятливих умов, передусім видів родин лободові (*Chenopodiaceae*) (типового представника пустельних областей), капустяні (*Brassicaceae*) (головним чином за рахунок інвазії родів, характерних для ксеричних територій Середземноморської та Ірано-Туранської областей) та ін., а також, наприклад, стоколос покрівельний (*Anisantha tectorum*), волоська розлога (*Centaurea diffusa*), портулак городній (*Portulaca oleraceae*), однорічників з родів молочай (*Euphorbia*) і вероніка (*Veronica*) та ін. (представники аридних регіонів) свідчить про термоксерофілізацію регіональної флори як основної тенденції її сучасного розвитку, що підтверджується змінами її таксономічної, біо-еко-ценотичної та флорогенетичної структури.

Загалом, у цій зоні синантропна флора набуває особливої «гібридної» структури, де поєднуються лісові релікти та експансивні степові елементи. Відповідно до коефіцієнту рангової кореляції Кендела подібність систематичної структури синантропної фракції флори геоекотону, наприклад, з флорами Магрибу, складає 0,35 – 0,42. У північному степу зростає частка родин *Chenopodiaceae* (*Amaranthaceae*) та *Brassicaceae*, які є ключовими для пустельних флор Африки. Спільним знаменником виступають ксероморфні рудерали. У той час як з лісостеповими областями неморально-бореальної зони подібність залишається високою, але вона трохи нижча, ніж у типового лісостепу, через «степову експансію» і складає 0.60-0.70 (Протопопова, & Шевера, 2007).

Про посилення ксерофітизації природних умов міжзонального геоекотону «лісостеп-степ» України, принаймні антропогенних екотопів, свідчить, наприклад, інтенсифікація розширення ареалів видів адвентивних рослин, характерних упродовж тривалого часу лише для Степу та південних районів Лісостепу. В цих областях, як відомо,

амброзія полиноліста (*Ambrosia artemisiifolia* L.) масово поширюється на полях та городах та за їх межами у таких антропогенних флористичних комплексах: *Agrophyton* (посіви сільськогосподарських культур), *Aggeratophyton* (узбіччя доріг, залізничні насипи), *Derelictophyton* (пустирі, перелogi, газони), *Ruderophyton* (подвір'я, смітники, вулиці, території залізничних станцій, автовокзалів, морських та річкових портів), часто складає помітний відсоток у трав'янистому покриві напівприродних – у флорокомплексах: *Pasquaphyton* (пасовища, вигони, збої), *Ripariophyton* (рудералізовані береги річок, струмків, інших водойм), *Confragophyton* (лісосмуги, світлі штучні ліси, узлісся, парки), а інколи зустрічається навіть у природних – флорокомплексах: *Steppophyton* (маргінальні ділянки степу), *Psammophyton* (піски), *Pratophyton* (луки), *Petrophyton* (кам'янисті, щебнисті схили) (Протопопова & ШEVERA, 2005). Вид гринделія розчепірена (*Grindelia squarrosa*) стає все більш помітним компонентом *Aggeratophyton*, *Derelictophyton*, *Ruderophyton*, а також *Pasquaphyton*, *Steppophyton*, *Psammophyton*, *Petrophyton*.

Нові локалітети цих видів на початку ХХІ ст. пов'язані виключно з антропогенними екотопами, передусім рослинністю узбіч доріг та залізничних насипів. Вони формуються не лише внаслідок випадкового занесення, а у їх виникненні виявляються ознаки певної тенденції до розширення ареалу в цих напрямках (Парахненко, 2025).

З оприлюдненого переліку інвазійних видів Черкаської області: щириця біла (*Amaranthus retroflexus* L.), аморфа кущова (*Amorpha fruticosa* L.), амброзія полиноліста (*Amaranthus retroflexus* L.), ваточник сирійський (*Asclepias syriaca* L.), коноплі рудеральні (*Cannabis ruderalis* Janisch), маслинка вузьколиста (*Elaeagnus angustifolia* L.), Розрив-трава дрібноквіткова (*Impatiens parviflora* DC), галінсога дрібноквіткова (*Galinsoga parviflora* Cav.), стокolos покрівельний (*Anisantha tectorum* L.), портулак городній (*Portulaca oleracea* L.), робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*). мають південне походження і окремі з них становлять найбільшу загрозу для біорізноманіття міжзонального геоекотону, оскільки вони не

просто входять до складу флори, а повністю переформатовують структуру екосистем.

Таким чином, переважання на певних екотопах видів антропофільних рослин з аридних районів чи ксеротермічних угруповань демонструє посилення процесів антропогенного опустелювання цих екотопів. Тобто видовий склад домінантів антропогенних екотопів, а також можливість вкорінення видів адвентивних рослин з аридних районів у природні флористичні комплекси можуть бути додатковим критерієм визначення розвитку процесу опустелювання на певній території.

Війна докорінно змінює ландшафт у межах міжзонального геоекотону «лісостеп» України, створюючи умови для появи абсолютно нових рослинних угруповань. Бойові дії спричиняють критичну трансформацію природних комплексів, що загрожує повною заміною або зникненням корінних типів рослинності. Масштабне пошкодження земель у степовій зоні сприяє експансії видів із посушливих регіонів, що синергічно посилює аридизацію та опустелювання територій. Попри загальну загрозу, адвентивні види виступають стабілізуючим чинником на перших етапах відновлення, оскільки здатні колонізувати токсичні чи гідрологічно змінені субстрати, непридатні для місцевих видів. (Зав'ялова, Протопопова & Панченко. та ін., 2022).

Висновки. Україна переживає період активного потепління та осушення клімату. Порівняння показників ГТК (гідротермічного коефіцієнта) за минулі два десятиріччя свідчить про втрату Лісостепом статусу «достатньо зволоженої» зони (зниження з 1,3 до 1,12) та посилення дефіциту вологи в Степу. Межа стабільного зволоження ґрунту неухильно мігрує на північний захід, що фактично означає «степову експансію» на території, які раніше були помірно гумідними.

Понад 80% земельного фонду міжзонального геоекотону «лісостеп» України зазнали інтенсивного господарського впливу. Надмірне агровиоробництво (випасання, формування перелогів) у поєднанні зі зміною клімату «запускає» процеси антропогенного опустелювання. Особливу загрозу становлять воєнні дії, які докорінно руйнують структуру

грунтів та гідрологічний режим, створюючи ідеальні умови для заміни зональної рослинності на пустельні угруповання.

Спостерігається глибока трансформація рослинного покриву:

- експансія аридних видів – структурі флори зростає частка рослин, що походять з посушливих регіонів (Середземномор'я, Центральна Азія, прерії Північної Америки);
- інвазійний тиск – адвентивні (занесені) види вже складають близько 14% флори міжзонального геоекотону «лісосте-степ» та України загалом. Такі види, як амброзія полинолиста, ваточник сирійський та види родини лободових (Chenopodiaceae), не просто доповнюють екосистеми, а агресивно їх переформатовують, блокуючи самовідновлення місцевих (автохтонних) видів;
- гібридизація ландшафтів – у міжзональному геоекотоні «лісосте-степ» формуються «гібридні» флорокомплекси, де лісові релікти витісняються ксероморфними ру-

дералами.

Спостерігаються зміни у видовому складі рослин, які є точним біоіндикатором кліматичних змін. Поява та закріплення певних адвентивних видів на антропогенних екотопах (дороги, пустирі) дозволяє прогнозувати розвиток опустелювання на ранніх стадіях. Хоча деякі синантропні види відіграють позитивну роль на первинних стадіях рекультивації порушених земель, стратегічним завданням залишається відновлення природного покриву (залуження) для запобігання незворотній деградації.

Поєднання кліматичних змін (малоефективні зливи, тривалі посухи) та біологічних інвазій створює критичні ризики для продовольчої та екологічної безпеки. Найбільшу небезпеку становлять понад 120 видів рослин з високою інвазійною спроможністю, які здатні повністю змінити вигляд ландшафтної структури міжзонального геоекотону «лісосте-степ» України в найближчі десятиліття.

Список використаних джерел

- Андрій Федоренко. (2020). Головний чинник. *The Ukrainian Farmer*, № 12. 114–119.
- Бурда, Р. І., Пашкевич, Н. А., Бойко, Г. В. & Фіцайло Т. В. (2015). Чужорідні види охоронних флор Лісостепу України: колективна монографія. Київ: «Видавництво «Наукова думка» НАН України». 116.
- Давидов, Д. А. (2020). Нові знахідки чужорідних рослин-ергазіофітів у Лівобережному Лісостепу України. *Природничий альманах*. Т. 29. № 2. 14–23.
- Зав'ялова, Л. В., Протопопова, В. В., Панченко, С. М. та ін. (2022). Синантропізація рослинного покриву України внаслідок воєнних дій. Подолання екологічних ризиків та загроз для довкілля в умовах надзвичайних ситуацій: колективна монографія. Полтава – Львів – Дніпро. 31–52.
- Кисельов, Ю. О. & Парахненко, В. Г. (2021). Географічні закономірності поширення інвазійної флори залізниць Кіровоградської області. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка*. № 2. 38–48.
- Кисельов, Ю. О. & Поліщук, В. В. (2022). Дослідження інвазійної флори як науковий напрямок на біолого-географічному пограниччі. *Природничий альманах (біологічні науки)*. Вип. 33. 15–20.
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням... (1994). Париж. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
- Котов, М. І. (1929). Адвентивні рослини УСРР. *Знання*. 2. 8–32.
- Котов, М. І. (1949). Адвентивні рослини УРСР. *Ботанічний журнал АН УРСР*. 6(1). 74–78.
- Парахненко, В. Г. (2022). Просторова диференціація території Кіровоградської області за ознакою поширення інвазивної флори залізниць. *Науковий вісник ХДУ. Серія Географічні науки*. Вип. 17. 55–61.
- Парахненко, В. Г. (2025). Інвазивна флора придорожніх ландшафтів залізниць Кіровоградської області: монографія. Київ: Ямчинський О. В. 180.
- Про затвердження Переліку інвазійних видів рослин на території Черкаської області... (2021). Рішення Черкаської обласної ради від 10.09.2021 № 8-34/VIII.
- Протопопова, В. В., Мосякін, С. Л. & Шевера, М. В. (2002). Фітоінвазії в Україні як загроза біорізноманіттю: сучасний стан і завдання на майбутнє. Київ: Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України. 28.

- Протопопова, В. В., & Шевера, М. В. (2007). Види адвентивних рослин України як індикатори ксерофілізації флори. Матеріали семінару стосовно затвердження національної доповіді щодо впровадження в Україні Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням. К. 79–85.
- Протопопова, В. В., Шевера, М. В., Федорончук, М. М. & Шевчик, В. Л. (2014). Види-трансформери у флорі середнього Придніпров'я. Український ботанічний журнал, Т. 71, № 5. 533–572.

References

- Andrii Fedorenko. (2020). Holovnyi chynnyk [The main factor]. The Ukrainian Farmer. (12). 114–119. [In Ukrainian]
- Burda, R. I., Pashkevych, N. A., Boiko, H. V. & Fitsailo, T. V. (2015). Chuzhoridni vydy okhoronnykh flor Lisostepu Ukrainy: kolektyvna monohrafiia. Kyiv. «Vydavnytstvo «Naukova dumka» NAN Ukrainy». 116. [In Ukrainian]
- Davydov, D. A. (2020). Novi znakhidky chuzhoridnykh roslyn-erhaziofitiv u Livoberezhnomu Lisostepu Ukrainy [New records of alien ergasiophyte plants in the Left-Bank Forest-Steppe of Ukraine]. Pryrodnychiy almanakh. 29(2). 14–23. [In Ukrainian]
- Kisyelyov, Yu. O., & Parakhnenko, V. H. (2021). Heohrafichni zakonomirnosti poshyrennia invaziinoi flory zaliznyts Kirovohradskoi oblasti [Geographical patterns of invasive flora distribution along the railways of Kirovohrad region]. Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Geography. (2). 38–48. [In Ukrainian]
- Kisyelyov, Yu. O., & Polishchuk, V. V. (2022). Doslidzhennia invaziinoi flory yak naukovyi napriamok na biolohu-heohrafichnomu pohranychchi [Research of invasive flora as a scientific direction on the biological-geographical border]. Pryrodnychiy almanakh (biolohichni nauky). (33). 15–20. [In Ukrainian]
- Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro borotbu z opusteliuvanniam... [United Nations Convention to Combat Desertification...]. (1994). Paris. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/>. [In Ukrainian]
- Kotov, M. I. (1929). Adventyvnii roslyny USRR [Adventive plants of the USSR]. Znannia. 2. 8–32. [In Ukrainian]
- Kotov, M. I. (1949). Adventyvnii roslyny URSR [Adventive plants of the URSR]. Botanichnyi zhurnal AN URSR. 6(1). 74–78. [In Ukrainian]
- Parakhnenko, V. H. (2022). Prostorova dyferentsiatsiia terytorii Kirovohradskoi oblasti za oznakoi poshyrennia invazyvnoi flory zaliznyts [Spatial differentiation of the territory of Kirovohrad region based on the distribution of invasive flora of railways]. Scientific Herald of Kherson State University. Series: Geographical Sciences. (17). 55–61. [In Ukrainian]
- Parakhnenko, V. H. (2025). Invazyvna flora prydorozhnykh landshaftiv zaliznyts Kirovohradskoi oblasti: monohrafiia [Invasive flora of roadside landscapes of Kirovohrad region railways: monograph]. Kyiv. Yamchynskyi O. V. [In Ukrainian]
- Pro zatverdzhennia Pereliku invaziinykh vydiv roslyn na terytorii Cherkaskoi oblasti... [On approval of the List of invasive plant species on the territory of Cherkasy region...]. (2021). Decision of the Cherkasy Regional Council No. 8-34/VIII. URL: https://oblradack.gov.ua/docs/ses/2021/8/17_4.pdf. [In Ukrainian]
- Protopopova, V. V., Mosyakin, S. L., & Shevera, M. V. (2002). Fitoinvazii v Ukraini yak zahroza bioriznomanittiu: suchasnyi stan i zavdannia na maibutnie [Phytoinvasions in Ukraine as a threat to biodiversity: current state and tasks for the future]. Kyiv. M.G. Kholodny Institute of Botany of the NAS of Ukraine. [In Ukrainian]
- Protopopova, V. V., & Shevera, M. V. (2007). Vydy adventyvnnykh roslyn Ukrainy yak indykatory kserofilizatsii flory [Adventive plant species of Ukraine as indicators of flora xerophilization]. Materials of the seminar on the approval of the national report on the implementation of the UN Convention to Combat Desertification in Ukraine. Kyiv. 79–85. [In Ukrainian]
- Protopopova, V. V., Shevera, M. V., Fedoronchuk, M. M., & Shevchyk, V. L. (2014). Vydy-transformery u flori serednoho Prydniprovia [Transformer species in the flora of the Middle Dnieper region]. Ukrainian Botanical Journal. 71(5). 533–572. [In Ukrainian]
- Zavyalova, L. V., Protopopova, V. V., Panchenko, S. M., et al. (2022). Synantropizatsiia roslynnoho pokryvu Ukrainy vnaslidok voiennykh dii [Synanthropization of the vegetation cover of Ukraine due to military actions]. In Overcoming environmental risks and threats to the environment in emergency situations: collective monograph. Poltava – Lviv – Dnipro: Seredniak T. K. 31–52. [In Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 10.03.2026 р.
Статтю рекомендовано до друку 08.04.2026 р.

ПРИКЛАДНІ ЛАНДШАФТОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

APPLIED LANDSCAPE STUDIES

УДК 911.5

DOI: 10.31652/2786-5665-2026-9-64-74

Денисюк Б. Г.

кандидат географічних наук, доцент кафедри географії

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна

bohdan.denysyk@vspu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-3996-1875>**Омельченко В. С.**

викладач кафедри біології та здоров'я людини

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

berchak120388@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5933-1985>**СТАВКИ ЯК СЕРЕДОВИЩЕФОРМУЮЧІ ВОДНІ АНТРОПОГЕННІ ЛАНДШАФТИ
БАСЕЙНУ ПІВДЕННОГО БУГУ, ЇХ СУЧАСНИЙ СТАН ТА РАЦІОНАЛЬНЕ
ВИКОРИСТАННЯ**

Анотація. Стаття присвячена геософічному осмисленню слов'янського світу як просторово-історичної реальності, що не зводиться до ідеологічних або політичних моделей єдності. Вихідною методологічною позицією є критика класичного панславізму, який інтерпретується як проєкт уніфікації, орієнтований на центр і нормативну форму. Натомість пропонується геософічний підхід, що розглядає слов'янство як поліцентричне поле споріднених геопросторів, сформованих у взаємодії ландшафту, історичного ритму, сакральної просторовості та колективної пам'яті. У статті аналізуються ландшафтні основи слов'янського світу, особливості його просторово-часової структури, а також пропонується геософічна типологія польсько-чесько-словацького, балкано-іллірського та українсько-білоруського просторів. Центральне місце посідає український людський простір, інтерпретований як простір переходу й напруги, у якому поєднуються степова відкритість, річкова зв'язаність, лісостеповий синтез і карпатська тяглість традиції. Показано, що український простір є методологічно ключовим для виявлення меж панславізму та для розуміння слов'янського різноманіття без імперського редукціонізму. У підсумку обґрунтовується теза про геософію слов'янства як аналітичну альтернативу тоталітарним ідеологічним моделям, здатну описувати співбуття просторів у світі регіонів і фронтирів.

Ключові слова: геософія, слов'янський світ, ландшафт, поліцентричність, фронтір, ідентичність, регіональність.

Denysyk Bogdan, Omelchenko Viktoria. WETLANDS AS THE ENVIRONMENT SHAPING THE ANTHROPOGENIC AQUATIC LANDSCAPES OF THE SOUTHERN BUG BASIN, THEIR CURRENT STATE AND RATIONAL USE

Abstract. Reservoirs and ponds form the basis of Ukraine's man-made aquatic landscapes. Compared to reservoirs, ponds are significantly smaller in scale, although at the beginning of the 21st century they constitute an integral and landscape-shaping part of the modern landscape. The aim is to investigate, using the Southern Bug basin as an example, the current state, structure and stages of development of pond landscapes for their subsequent rational use. An analysis of existing literature and cartographic materials on the research topic has been carried out, and their incompleteness has been demonstrated. It is noted that existing studies have prioritised the characterisation of the general parameters of ponds (number, area, depth, and, to some extent, condition), whilst paying little attention to their landscape features and interactions with the surrounding environment. In this regard, a characterisation has been carried out of the landscape types of the Southern Bug basin within which the ponds are located: riverine, floodplain, supra-floodplain-terrace, plateau and watershed. It is shown that, in accordance with these types of terrain, it is necessary to distinguish the following types of ponds: river-floodplain, with two subtypes: strictly river-floodplain and floodplain; slope; and basin-valley – predominantly associated with the plateau type of terrain. In the Southern Bug basin, the river-floodplain type of ponds predominates. In certain sections of river valleys, it forms a new type of landscape for the Pobuzhzhya region: a system of ponds and floodplains. Derivatives of the VAL include water bodies formed in disused quarries and settling ponds. It is noted that, like reservoirs, ponds go through three stages of development: early, mature and a stage of fundamental changes. To develop recommendations and projects for the rational use of ponds within the Southern Bug basin, it is recommended to carry out a detailed historical and landscape analysis of existing ponds and their current condition; to draw up landscape maps of individual ponds and their surrounding areas; to determine the permissible number of ponds in the basin of each river; to reconcile environmental requirements and economic needs regarding the operation of each pond.

Keywords: Southern Bug, basin, types of landscape areas, types of ponds, stages of development, rational nature management.

Актуальність дослідження. На початку ХХІ ст. серед географів природничиків і ландшафтознавців загальноновизнано, що до водних антропогенних ландшафтів (ВАЛ) відносяться водосховища, ставки, канали, копанки і похідні водойми сформовані у відпрацьованих кар'єрах, відстійники тощо.

У сучасній структурі ВАЛ басейну Південного Бугу переважають водосховища і ставки. Водосховища, як основа водних антропогенних ландшафтів, дослідженні значно краще ніж ставки Побужжя (Денисик, 1998, 2001, 2014; Хаєцький, 2007; Денисик, Лаврик, 2012; Лаврик, 2015; Ситник, Денисик, Рожі 2025). За кількістю ставки (9877) у басейні Південного Бугу явно перевершують водосховища (188), і майже не поступаються, а в окремих районах і значно більші за площею водного дзеркала при НПР (відповідно 56400 і 11719 га) та обсягів води (відповідно 645,5 і 503,7 млн. м³). Якщо водосховища приурочені переважно до річища та заплави Південного Бугу та його основних приток, то ставки, у залежності від особливостей ландшафтної структури, зустрічаються повністю. У межах верхньої та середньої частини басейну Південного Бугу вони стали невід'ємною і характерною їх ознакою, ще з другої половини ХІХ ст. (Денисик, 2001). Не визивають сумнівів і господарська значимість ставок та необхідність подальшого їх раціонального використання й охорони. Мабуть, із-за малих розмірів, великої кількості та значного різноманіття, географи-природничники та ландшафтознавці ставкам не приділяють належної уваги. На окремих притоках Південного Бугу (Вовк, Снивода, Згар, Десенка, Рів, Сільниця, Соб та ін.) ставки повністю трансформували їх річища і заплави, що призвело до формування нового, непридатного для Побужжя, типу місцевостей – ставково-заплавного. Через усі негаразди які спіткали Україну, більшість (68%) сучасних ставок та ставково-заплавних типів місцевостей басейну Південного Бугу наближаються до критичного стану або повністю занедбані. Відновлення їх необхідної кількості та раціональне (продуктивне), екологічно обґрунтоване використання у майбутньому, потребують детальних ландшафтознавчих

досліджень.

Аналіз попередніх досліджень. Загалом, фахівці різних галузевих наук, навіть історики, економісти, військові фахівці, краєзнавці та інші, приділяли увагу ставкам. Особливо це стосувалось їх кількості та господарського і воєнного використання, частково стану та приналежності, бо «за окремі річкові угіддя, де можна було організувати рибні промисли, між феодалами постійно велась боротьба» (Денисик, 1998, с. 101). Подібні відомості про ставки Південного Бугу є у численних працях (Боплан 1990, Бируля, 1928; Голубін, 1937). Зокрема Ю.Г. Голубін дав майже вичерпну характеристику ставкового господарства басейну Південного Бугу у 30-х роках ХХ ст. Ця праця не втратила своєї значимості і на початку ХХІ ст., її активно використовують ландшафтознавці (Голубін, 1937). Однак, ландшафтознавчі дослідження ставок басейну Південного Бугу, зокрема його лісостепової частини, розпочалися лише наприкінці ХХ ст. Г.І. Денисик спочатку дав загальну характеристику, провів класифікацію і частково дослідив ландшафтну структуру ставок Поділля (Денисик, 1998), а потім й Правобережної України (Денисик, 2001). Детальніше ландшафтна структура ставок Поділля, частково й середньої частини басейну річки ставок Поділля, розглянута науковцями Вінницької школи антропогенного ландшафтознавства (Денисик, Хаєцький, Стефанков, 2007) О.П. Чиж показала значимість ставок у формуванні регіональної екомережі (Чиж, 2014). І.М. Война досліджувала залежність функціонування ставок Середнього Побужжя від їх висотної диференціації (Война, 2006). Ставкове господарство Середнього Побужжя частково пізнано Л.О. Безлатною у процесі розгляду культурних ландшафтів цього регіону (Безлатня, 2023). Водні ресурси, зокрема й ставки, Гайворонського району, а потім і Гайворонської територіальної громади, досліджували науковці Уманського педагогічного університету імені П. Тичини (тепер Уманський національний університет) (Ситник, 2024, 2025; Лаврик, 2012). Однак, більшість із зазначених досліджень ставок, каналів та інших водних антропогенних ландшафтів було здійснено без

чіткої прив'язки до ландшафтної структури їх просторового розташування. Це не сприяє повному пізнанню ВАЛ будь-якого регіону чи територіальної громади та розробці заходів щодо раціонального їх використання й охорони у майбутньому.

Мета дослідження – здійснити аналіз ландшафтної структури ставків басейну Південного Бугу у залежності від їх приуроченості до відповідних типів місцевостей для подальшого раціонального використання та охорони.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою проведеного дослідження є концепція взаємодії суспільства і природи – тісно взаємодіючих між собою у просторі і часі структур ландшафтної сфери та вчення про антропогенні ландшафти. Застосовано басейновий підхід, принципи комплексності та природного сумісництва. Серед методів – літературно-картографічні, експедиційні, знімання натурних ділянок, аналіз і синтез, моделювання, що дали можливість здійснити аналіз попереднього досвіду пізнання водних антропогенних ландшафтів, історії їх розвитку, взаємодії з навколишнім середовищем та дослідити сучасну ландшафтну структуру. Методи ГІС-технологій використані як наскрізні.

Вихідними матеріалами для узагальнень стали власні польові ландшафтознавчі дослідження упродовж 2017-2025 років, а також дані Басейнового управління водними ресурсами річки Південний Буг.

Результати дослідження. Г.І. Денисик зазначає, що ставки – «маючи невеликі розміри та обсяг води, представляють собою урочища або групу урочищ відповідного типу місцевостей наземних ландшафтів» (Денисик, 1998 с. 107). Польові ландшафтознавчі дослідження упродовж 2017-2025 років верхньої і середньої частини басейну Південного Бугу, дали можливість зробити висновок, що саме належність до певного типу місцевостей визначаються основні ознаки ВАЛ. Особливо це стосується ставків, їх розмірів та морфології, інтенсивності замулення, характеру заростання та врешті-решт, їх ландшафтної структури, продуктивності і тривалості господарського використання.

Аналіз натуральних ландшафтних комплексів, що частково збереглися, а також сучасних, переважно, антропогенізованих, дає можливість у межах басейну Південного Бугу виділити шість типів місцевостей і низку урочищ, які визначають їх характерні ознаки. Певні ознаки зазначених ландшафтних типів місцевостей через парадинамічні та парагенетичні взаємозв'язки передаються й водним антропогенним ландшафтам, що приурочені до них. Це потребує короткого (зважаючи на обсяг статті) розгляду характерних для басейну Південного Бугу ландшафтних типів місцевостей. Вони не скрізь проявляються однаково. Усі та виразно типи місцевостей представлені у межах Середнього Побужжя, що зумовлено особливостями його природних умов та ландшафтною структурою (Денисик, 2014; Середнє Побужжя, 2002; Денисик, Хасцький, Стефанков, 2007). У межах Середнього Побужжя й зосереджена основна частина (62,4%) усіх водних антропогенних ландшафтів басейну Південного Бугу, а відсоток ставків тут зростає до (71,3%).

Серед ландшафтних типів місцевостей басейну Південного Бугу:

- річищний. У порівнянні з іншими регіонами України, ландшафти річищ Поділля й, зокрема верхньої та середньої частини басейну Південного Бугу досліджені дещо краще (Денисик, 2014; Середнє Побужжя, 2002; Денисик, Лаврик, 2012; Лаврик, 2015). У структурі річищних ландшафтів басейну Південного Бугу доцільно виділяти два типи річкових ділянок: перекази і плеса – парагенетичні ландшафтні комплекси, які закономірно змінюють один одного вздовж русла (закон Л. Фарга). На Південному Бугу та його притоках перекази приурочені, переважно, до відрізків річищ з порівняно малою кривизною, значним нахилом (до 2-30). Для них характерні невеликі глибини, швидка течія та кам'янисто-гравійне дно. У сучасній структурі переказів річок басейну Південного Бугу переважають чотири натуральних типи урочищ: центрального русла, мілководних русел та рукавів, порогів і островів, детально характеризованих у монографічних працях зазначених раніше авторів.

Плеса – більш глибоководні ділянки річищ між перекатами з невеликою швидкістю течії (0.1-0.3-0.4 м/с), різними глибинами, мулистим дном, неоднорідністю водної товщі за температурою і складом біомаси, частіше замерзають зимою. У структурі плесових ділянок переважають два типи водно-річищних урочищ: центрального глибоководдя та прибережних відмили ніколи з піщаними косами (Лаврик, 2015).

Упродовж минулих сторіч, річищний тип ландшафтних місцевостей був і тепер залишається основою формування водних антропогенних ландшафтів басейну Південного Бугу. Однак, на початку ХХІ ст. його все частіше необхідно розглядати як палеографічну основу сучасних водних антропогенних ландшафтів. Він поступово зникає під водосховищами і ставками, або річища повністю перебувають у процесі інших видів

Середнього Побужжя. Найбільшої ширини заплави сягають у верхів'ях Південного Бугу – 0.5-2.0 км., та у степовій частині – 1.0-2.5 км. Луки різного рівня і зволоження характерна група урочищ заплав. У притерасових частинах часто зустрічаються передзволені низинні заплави та осокові болота, що на окремих ділянках – заплава Південного Бугу між м. Хмельницький та м. Меджибіж від с. Медвідка до м. Вінниці та нижніх частин приток Снивода, Згар, Десенка, Рів та інших переходять у чорновільшняки площі яких зведені до мінімуму. Озера-стариці зустрічаються рідко, запаси торфу вироблені. Родючі землі заплав інтенсивно використовують під вирощування овочів, кормових і технічних культур та випас. Значні за площею ділянки заплав із натуральною структурою ландшафту у басейні Південного Бугу рідкість і потребують охорони або заповідання (рис. 1).

Рис. 1. Заплава Південного Бугу в околицях с. Селище Вінницької області
(світлина авторська)

господарського освоєння – розчистка, каналізація «одівання» в труби тощо;

- *заплавний тип місцевостей* у басейні Південного Бугу виражений добре. Особливо це чітко прослідковується у його верхній та нижній частинах, а також в долинах приток

Як і річищний, заплавний тип місцевостей у межах басейну Південного Бугу, часто є основою водних антропогенних ландшафтів: безпосередньо у долині Південного Бугу водосховища на його притоках, частково водосховища й, переважно, ставків. Для при-

ток Південного Бугу та їх заплав уже типовим є ставково-заплавний тип місцевостей (Денисик, 2014; Лаврик, 2015);

- *надзаплавно-терасовий тип місцевостей* у басейні Південного Бугу представлений фрагментарно, розвинутий добре, однак кількість терас не перевищує 2-3. У районі м. Гнівань при впадінні річки Рів у Південний Буг, ширина терас сягає 3-8 км. Значно ширші вони у нижній, степовій частині басейну Південного Бугу. Урочища надзаплавних терас представлені дубово-грабовими лісами на ясно-сірих і сірих лісових ґрунтах; вирівняними, переважно, розораними поверхнями з опідзоленими і типовими чорноземами; частково пасовищами та селитебними ландшафтами. Водних антропогенних ландшафтів мало. Здебільшого, це або тимчасові похідні водойми у занедбаних кар'єрах гранітів, піску, каоліну, або створені шляхом поглиблення терасових заболочених западин;

- *схилувий тип місцевостей* краще представлений на Середньому Побужжі і частіше приурочений до правих берегів долини Південного Бугу. Тут морфологія схилового (інколи ще його називають прирічковий) типу місцевостей складна. На схилах долини Південного Бугу та окремих його приток, виділяються урочища крутих (25-350) схилів, так звані «стінки» (лісові, чагарникові, степові); численні яри і балки; природні відслонення-уступи, урвища, різні форми вивітрювання. Схилувий тип місцевостей частково використовують під випаси, терасовані схили під сади. Водні антропогенні ландшафти тут зустрічаються більше, ніж на надзаплавно-терасовому і приурочені переважно, до покатних (3-12-170) схилів, що характерні для долин притоків Південного Бугу. Однак, вони є, їх кількість і площі збільшуються і на крутих схилах;

- *плакорний тип місцевостей* займає перехідну смугу між схилувими і вододільними типами місцевостей. У минулому до плакорів були приурочені найбільш продуктивні нагірні діброви, зараз майже знищені (Денисик, Канський, 2011). Плакорний тип місцевостей охоплює горбисті території із загальним похилом (1-30) у бік прирічкових схилів, зайнятий часто еродованими різно-

видами лісових ґрунтів і чорноземів. Характерними тут також є урочища лощин лісових або степових, у днищах яких, після розорення, інколи формуються верхів'я ярів;

- *вододільний тип місцевостей* охоплює хвилясті межиріччя. По всій території вододілів чергуються урочища хвилястих і вирівняних ділянок, переважно розораних і зайнятих сільськогосподарськими культурами. Постійно зменшуються площі урочищ зайнятих лісами та ясно-сірих лісових ґрунтах та уже рідкісних урочищ, так званих «мочарів» з перезволоженими чорноземами.

Аналітичний огляд літературно-картографічних джерел присвячених пізнанню водних антропогенних ландшафтів та матеріалів власних ландшафтознавчих польових досліджень упродовж 2017-2025 років, дають можливість зазначити, що у залежності від зхарактеризованих раніше типів місцевостей у басейні Південного Бугу доцільно виділяти три типи ставків:

- *річище-заплавні* збудовані на основі аквальних і наземних ландшафтних комплексів річищного та заплавного типів в місцевостей. Це протічні або напівпротічні водойми на малих та середніх річках, дамби яких насипані із глини, глини і каменю або побудовані із каменю і бетону. Більше 70% із них розташовані у населених пунктах або поблизу них. Річищно-заплавні ставки за кількістю і площами водного дзеркала переважають у будь-якій частині басейну Південного Бугу. Вони відрізняються особливими умовами живлення, ходом фізико-географічних, особливо геоморфологічних і біологічних процесів, високою рибопродуктивністю. Із несприятливих процесів, які характерні для ставків річищно-заплавного типів місцевостей, виділяються їх інтенсивне впродовж 5-7, рідше більше років, замулення і зростання. Із 1700 ставків, створених на початку ХХ ст. у межах лісостепового Побужжя, 1230 (72%) в 30-х роках замулились (Голубін, 1937). До середини 80-х років ХХ ст. більше половини річище-заплавних ставків, які були створені у 50-роках у межах Середнього Побужжя, пройшли стадію реконструкції (Денисик, 2014). Не краща ситуація й на початку ХХІ ст. Негаразди, які спіктали Україну не спри-

ють розвитку ставкового господарства. У басейнах малих річок Побужжя, особливо їх верхів'ях, де переважають невеликі (0.1-0.3 га) за площею і обсягом води ставки, характерною є тенденція до їх повного замулення і заростання. Такі своєрідні низинні болота або пустирі на місці спущених ставків, повсемісно наявні у верхів'ях та, частково середніх частинах басейнів приток Південного Бугу Дохна, Згар, Рів, Десенка, Сільниця, Соб, Удич. Дві-три реконструкції річище-заплавних ставків призводять до їх 2-3 нашарувань, формування ступінчатого повздовжнього профілю річища.

Від навколишніх ландшафтів ставки будь-якого типу місцевостей, особливо річищного і заплавного суттєво відрізняються своїм різноманіттям. Тут часто зустрічаються рідкісні види птахів (гніздяться білі й сірі журавлі), особливо багато мисливської водоплаваючої птиці, водяться ондатри, видри. У 90-х роках ХХ ст., восени, під час спуску води для вилову риби, на 80-гектарній площі ставка с. Пирогівці Хмельницької області (Верхнє Побужжя) нарахували до 400 особин річкових крижнів, 30-40 сірих журавлів, багато сірих качок та інших птахів (Денисик, 1998). На початку ХХІ ст. подібні ситуації спостерігаються там, де ставки мають велику площу водного дзеркала або створюють каскади (середня течія р. Снивода в межах та околицях с. Янів; між м. Турбів і с. Старі Прилуки на р. Десенка, с. Баланівка і м. Бершадь на р. Дохна у Вінницькій обл. та ін.). Однак, після спуску річище-заплавних ставків та їх не відновленням, згадане біорізноманіття зникає. Це обов'язково необхідно враховувати при формуванні як регіональних, так і територіальних громад, екомереж тощо.

Якщо будівництво ставків безпосередньо на річищі не було доцільним (невисокі береги, широка заплава, мала швидкість течії), їх створювали у межах заплав. Вздовж річки на заплаві, особливо у верхній та нижній частинах басейну Південного Бугу, викопували котловани (від 2-3 до 8-10 і більше), глибиною 1.5-3.0 м. і заповнювали їх річковою водою. По периметру ці водойми обсіпали валом заплавних ґрунтів висотною до 2,0-2,5м. Форма таких заплавних ставків

різноманітна, однак переважає прямокутна. Від річище-заплавних, власне заплавні ставки відрізняються не лише способом будівництва, але й тим, що вони менше замулюються, напівпротічні, краще прогріваються і швидко заростають. Біорізноманіття майже не відрізняється від ставків річище-заплавного типу. Разом, вони інколи формують своєрідні ставково-річищно-заплавні ділянки, які охоплюють від 5-10 до 20 і більше ставків на відстані від 2-3 до 5-7 і більше км. Здебільшого це рибні господарства з вирощуванням коропа, ляща, судака, карася, білого амура для великих міст, зокрема обласних центрів.

Річищно-заплавні та власне заплавні ставки, особливо їх поєднання, суттєво змінюють ландшафтну структуру річищ і заплав долин річок басейну Південного Бугу. Це призвело до формування *нового антропогенного ставково-заплавного типу місцевостей*. Він частково досліджений у працях, що стосуються водних антропогенних ландшафтів загалом (Денисик, 1998; 2001; Хаєцький 2007; Лаврик, 2015). Сучасна ландшафтна структура ставково-заплавного типу місцевостей, який частіше зустрічається у межах Верхнього і Середнього Побужжя.

Однак, і після завершення функціонування ставки залишають помітні сліди в ландшафтах – болота, ввігнуті пониження, вирівняні ділянки тощо. Сухе дно спущених або замулених ставків розорюють під сільськогосподарські угіддя, городи, і сади; будують спортивні комплекси, інколи парки.

Одним із різновидів антропогенних водойм, особливо у межах Верхнього і Середнього Побужжя – є «копанки». Широке розповсюдження тут вони отримали з другої половини ХІХ ст. Приурочені, переважно, до заплавного й надзаплавного – терасового, однак зустрічаються й на схиловому в балках та вододільному типах місцевостей. Їх створювали й тепер викопують «в саду, біля дому або на полі». Там, де мало води, копанки були і є «не великі ями, куди під час дощів стікала вода, яку потім використовували для життя людям і худоби» (Теодорович, 1890). У межах заплав та терас копанки замовляли річковими водами або водами струмків та джерел. Їх розміри від 2×5 до 5×10 інколи й більше

метрів, форма різноманітна – переважно квадратна, прямокутна або округла. Глибини не перевищують 1.0-1.5 м. Тепер копани використовують крім зазначеного вище, для риборозведення та дизайнерського оформлення садиб;

- **схилові** – приурочені до широко розповсюдженого, особливо у межах Середнього Побужжя, схилового типу місцевостей. Активніше їх почали будувати з другої половини 80-х років ХХ ст., коли більшість річково-заплавних ставків стали малопродуктивними або були занедбані. Схилкові ставки будують, переважно, у балках, однак зустрічаються навіть у ярах приурочених до схилів долин річок, зокрема й Південного Бугу. Площі схилових ставків, здебільшого, невеликі – 0.2-1,3 га., окремі до 2,0-2,5 га., глибини біля укріплених, високих (3-8 м) каменем і бетоном дамб, значні – 2-3, інколи до 4-5 м. Наявність зазначених глибин призводить до формування глибоководного типу ландшафту, чим суттєво відрізняються схилкові ставки від усіх інших.

Решта ознак функціонування схилових ставків залежать від характеру геологічної будови балки (яру), їх морфології, режиму живлення (джерельні, підземні води, атмосферні опади) та господарського освоєння. У великих балках сіл Яблунівка Хмельницької та Вороновиця Вінницької областей створено каскади схилових ставків. Більшість ставків цього типу знаходяться на ранній стадії розвитку. Вони, особливо у ярах, замулюються інтенсивно. Однак, формування рослинних угруповань проходить лише у прибережних верхніх частинах ставків через 3-5 років їх освоєння. Між схиловими ставками і прилеглими до них ландшафтами формуються активно діючі пара динамічні взаємозв'язки. В окремих випадках (зливові дощі, руйнування однієї із каскадних дамб), вони можуть призвести до катастрофічних наслідків. Схилкові ставки, зокрема їх каскади у балках, необхідно відносити до категорії антропогенних водних ландшафтів особливого водогосподарського використання;

- **улоговинні та лощинні** ставки приурочені до плакорного та вододільного типів місцевостей. Частіше зустрічаються у нижній,

степовій частині басейну Південного Бугу (57%), значно менше їх у середній та верхній, відповідно – 32% та 11%. Будівництво улоговинних та лощинних ставків поступово припиняється через їх малу ефективність. Наявні – невеликі (0,2-1,3га) та неглибокі (0,5-1,2 м), заболочені у середній та верхній частинах водойми з різноманітною водно-болотною рослинністю. Живляться переважно атмосферними опадами, або весною їх наповнюють талі снігові води. У серединні літа або на початку осені більшість (78%) з них пересихає. Тривалість функціонування улоговинних і лощинних ставків, часто залежить від характеру їх господарського використання. Перші 2-3 роки ставки цього типу використовують для риборозведення, поливу городів, садів, як водопої для домашніх тварин. Після спуску води або заростання, улоговинні та лощинні ставки не відновлюють – їх розоряють або використовують як пасовища;

- **похідні** водні антропогенні ландшафти поки що не отримали у межах басейну Південного Бугу широкого розповсюдження, однак їх кількість та площі постійно зростають. Формуються у відпрацьованих торф'яних піщаних, глиняних, гранітних, графітних та інших кар'єрах (рис. 2). У перших трьох типах кар'єрів водойми не глибокі (0,5-1,5 рідше більше метрів), інколи пересихають, що не завжди сприяє їх заростанню водно-болотною рослинністю. Водойми в кар'єрах, що залишились після виробки торфу у заплавах Південного Бугу та нижніх течіях його приток, набувають ознак стариць (приклад ландшафтів аналогів). У кар'єрах з видобутку гранітів, широко представлених у межах Середнього Побужжя (рис.2), а також графіту (с. Завалля Кіровоградської обл.) похідні водойми формують тріщинні підземні води, їх глибини інколи сягають 7-15 і більше метрів, вода чиста, прозора. Здебільшого, такі похідні водойми використовують для рекреації (Дмитрук, Денисик) інколи риборозведення та інших господарських потреб.

З ландшафтознавчого погляду ставки – своєрідне, значно зменшене відображення водосховищ. Як для водосховищ (Денисик, 1998; Лаврик, 2015; Ситник, Денисик, Рожі

Рис. 2. Водойма у відпрацьованому гранітному кар'єрі долини Південного Бугу
Село Черепашинці, Калинівський район, Вінницька область
(світлина авторська)

2025), так і ставків басейну Південного Бугу характерні три стадії розвитку: *рання* – з найбільш активним проявом парадиамічних взаємозв'язків з прилеглими ландшафтами; *зріла* стадія стабільного профіля дна, формування прибережних геокотонів та водно-болотних комплексів у верхів'ях; стадія *корінних змін* – спуск ставка, перетворення його у водно-болотний ландшафтний комплекс або повна (частково) реконструкція і новий цикл розвитку.

Сучасний еколандшафтний та господарський стан ВАЛ басейну Південного Бугу, особливо ставків та похідних водойм, не відповідає науковим і практичним вимогам до них. Для того, щоб перейти до розробки детальних рекомендацій та проектів раціонального використання зазначених водних антропогенних ландшафтів басейну Південного Бугу необхідно у першу чергу:

- дослідити історико-ландшафтні особливості їх розвитку у басейні кожної притоки Південного Бугу: процес формування, кількісні параметри, сучасний стан;
- уточнити або скласти нові картосхеми сучасних ландшафтів досліджуваних басейнів приток Південного Бугу та ландшафтної структури у їх межах ВАЛ, особливо тих, що підлягають реконструкції в першу чергу;
- на основі матеріалів зазначених у перших

двох пунктах, скласти ландшафтний кадастр усіх ВАЛ басейну річки Південний Буг;

- здійснити наукове обґрунтування можливостей допустимої кількості водних антропогенних ландшафтів у басейні тієї чи іншої річки, а потім і відповідних територіальних громад;
- узгодити потреби різних господарських організацій, які територіально «прив'язані» до басейну відповідної річки із наявними на цей час екологічними вимогами, регіональною екологічною мережею та її майбутнім розширенням.

Після цих досліджень можна приступати до розробки індивідуальних проектів раціонального використання наявних, реконструкції необхідних та створення нових водних антропогенних ландшафтів басейну будь-якої річки або територіальної громади. Безперечно, що це складні, тривалі й коштовні дослідження, однак необхідні.

Враховуючи складні сучасні обставини та негаразди, які спіткали Україну їх виконати буде складно. Можливо, навіть в одному річковому басейні не всі зразу, а частинами. Однак, пора завершати стихійне, здебільшого науково не обґрунтоване, господарське освоєння річок та їх водних ресурсів у басейні Південного Бугу. Формування та будь-яке використання водних антропогенних ланд-

шафтів басейну Південного Бугу без знання їх ландшафтної структури та прилеглих до ВАЛ ландшафтів, буде у подальшому не лише нераціональним, але й шкідливим.

Висновок. Упродовж тривалого часу, різнобічного та активного господарського освоєння гідромережі і водних наземних та підземних ресурсів, у межах басейну Південного Бугу сформувалась складна і ще слабо пізнана система водних антропогенних ландшафтів: водосховищ, ставків, каналів, похідних водних об'єктів та копанок. На початку XXI ст. основу ВАЛ басейну Південного Бугу складають водосховища (з другої половини XX ст.) та ставки (з другої половини XIX ст.). Як своєрідні водні антропогенні ландшафтні комплекси, водосховища, в структурі сучасного ландшафту басейну Південного Бугу, пізнані краще, ніж ставки. Особливості і складність дослідження ставків зумовлене не лише їх кількістю та широким розповсюдженням, але й тривалістю функціонування, що призвела до їх 2-3 ярусного нашарування та складністю ландшафтної структури, зокрема при будівництві каскадів ставків або формуванні ставково-заплавної типу місцевостей.

Польові ландшафтознавчі дослідження упродовж майже десяти років (2017-2025) дають можливість зробити висновок, що тривалість та особливості функціонування ставків, їх господарська значимість, залежать не лише від кількості, площ водного дзеркала, глибини тощо, ставків. Не менше, а в більшості випадків і вирішальне значення, мають приуроченість ставків до відповідних типів місцевостей та парадинамічних зв'язків з ними. У відповідності до типів місцевостей в басейні Південного Бугу доцільно виділяти: річишно-заплавні з двома підтипами – річишно-заплавним і власне заплавленим; схилі та улоговинно-лощині, що приурочені до плакорних і вододільних місцевостей, типи ставків. В окрему категорію водних антропогенних ландшафтів виділені похідні водойми, що формуються у відпрацьованих кар'єрах – гранітних, каолінових (Середнє

Побужжя), піщаних, глиняних, торф'яних (переважно Верхнє і Нижнє Побужжя) та відстійники, а також своєрідні ландшафтні водні урочища – копанки. Як похідні водні антропогенні ландшафтні комплекси, так і копанки зустрічаються на всіх типах місцевостей басейну Південного Бугу. Врахування їх різноманіття та належності до відповідного типу місцевості є обов'язковою умовою раціонального використання похідних водних ландшафтів у майбутньому. По суті, цим і відрізняються ставки та похідні водні ландшафти від водосховищ.

Будучи у зменшеному вигляді своєрідними «зразками» водосховищ, ставки та похідні водні антропогенні ландшафти, проходять три стадії розвитку: ранню, зрілу та стадію корінних змін. За тривалістю розвитку стадій, ставки значно уступають водосховищам. Однак, розвиток внутріландшафтних водних процесів та явищ і парадинамічних та парагенетичних взаємозв'язків з навколишнім середовищем, у водосховищ і ставків майже однаковий (Денисик, Хаєцький, Стефанков, 2007; Дмитрук, Денисик, 2019; Лаврик, 2015). Здебільшого, лише перші дві стадії розвитку ставків і враховуються при необхідності їх реконструкцій, тобто визначені майбутньою третьою стадією.

Наявні та власні дослідження ВАЛ басейну Південного Бугу показують, що тепер і у найближчі 5-10 років, у процесі вирішення проблеми їх раціонального використання, частіше прийдеться розглядати третю стадію подальшого розвитку водосховищ, ставків та інших водних антропогенних ландшафтів. Що стосується ставків, то у процесі розробки проєктів їх функціонування у майбутньому, можна використовувати не лише запропоновані у цьому дослідженні підходи, але й ті, що стосуються водосховищ, зокрема басейну Південного Бугу.

Список використаних джерел

- Безлатня, Л. О. (2023). Культурні ландшафти Середнього Побужжя: монографія Вінниця. ТВОРИ. 184.
- Бирюля, О. К. (1928). Ріка П. Буг та її сточища. Вінниця. Б.в. 94 с.
- Боплан, Л. Г. де. (1990). Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. Київ. Наукова думка. 256.
- Вишневецький, В. І. (2000). Річки та водойми України. Стан і використання: монографія. Київ. Віпол. 376.
- Водні ресурси [Електронний ресурс]. Басейнове управління водними ресурсами р. Південний Буг. Офіційний сайт. Режим доступу: www.buvr.vn.ua/vodna-resursi.
- Война, І. М. (2006). Висотна диференціація типів місцевостей Вінницької області. Наук. вісник ЧНУ імені Юрія Федьковича. Вип. 305. 181-188.
- Голубін, Ю. Г. (1937). Ставкове господарство в басейні Південного Бугу. Вісник метеорології та гідрології. № 4. 34-41.
- Денисик, Г. І. (1998). Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія. Вінниця. Арбат. 292.
- Денисик, Г. І. (2001). Лісополе України: монографія. Вінниця. Тезис. 284.
- Денисик, Г. І., Хасцький, Г. С., Стефанков, Л. І. (2007). Водні антропогенні ландшафти Поділля: монографія. Вінниця. ПП Видавництво «Теза». 216.
- Денисик, Г. І., Канський, В. С. (2011). Лісові антропогенні ландшафти Поділля: монографія. Вінниця. ПП «ТД «Едельвейс і К». 168.
- Денисик, Г. І., Лаврик, О. Д. (2012). Антропогенні ландшафти річища та заплави Південного Бугу: монографія. Вінниця. ПП «ТД «Едельвейс і К». 210.
- Денисик, Г. І. (2014). Природнича географія Поділля: навчальний посібник. Вінниця. ЕкоБізнесЦентр. 184.
- Дмитрук, О.Ю., Денисик, Б.Г. (2019). Рекреаційні осередки та геоекотони Середнього Побужжя: монографія. Вінниця. ТВОРИ. 204.
- Лаврик, О.Д. (2015). Річкові ландшафтно-технічні системи: монографія. Умань. Візаві. 301.
- Льїн, Л.В. (2011). Озера та штучні водойми України: просторова диференціація та ресурси. Укр. геогр. журн. №3. 27-32.
- Ситник, О. І. (2024). Внутрішні води Гайворонщини та їх використання в аграрному виробництві. Розвиток агропромислового комплексу та сільських територій під час війни. Одеса. ОДАУ. 116-120.
- Ситник, О. І., Денисик, Б. Г., Рожі, Т. А. (2025). Журнал «Ландшафтознавство». Вип 8(2). Вінниця. ТВОРИ. 58-70.
- Середнє Побужжя: монографія. (2002). За ред. Г.І. Денисика. Вінниця. Гіпаніс. 280.
- Теодорович, М. І. (1890). Місто Кременець Волинської губернії. Почаїв. Б.в. 70.
- Хільчевський, В. К., Гребень, В. В. (2014). Водний фонд України: штучні водойми – водосховища і ставки: довідник. Київ. Інтерпрес ЛТД. 164.
- Екологічний атлас басейну річки Південний Буг. (2009). За ред. Ю.С. Гаврикова та Г.Б. Марушевського. Вінниця. Ветландс Інтернешнл. 19.
- Чиж, О. П. (2014). Ландшафтне та екологічне різноманіття Вінниччини: монографія. Вінниця. Віноблдрук. 192.
- Ставки Вінницької області. Вінниця. (2009). Вінницьке обласне виробниче управління по меліорації і водному господарству. 96.
- Річкові долини. Природа–ландшафти–людина. (2007). Збірник наукових праць. Чернівці – Сосновець. Вид-во «Рута». 314.
- Тимченко, І. В., Гаврилюк, Р. Б., Томченко, О. В. (2021). Аналіз змін русла Південний Буг під впливом антропогенних і природних факторів за даними супутникового моніторингу. Укр. геогр. журн. №4. 65-71. DOI <https://doi.org/10.15407/ugz2021.04.065>

References

- Bezlatnia, L. O. (2023).* Kulturni landshafty Serednoho Pobuzhzhia: monohrafiia Vinnytsia. TVORY. 184. [In Ukrainian]
- Byriulia, O. K. (1928).* Rika P. Buh ta yii stochyshcha. Vinnytsia. B.v. 94 s. [In Ukrainian]
- Boplan, L. H. de. (1990).* Opys Ukrainy, kilkokh provintsii Korolivstva Polskoho, kordoniv Moskovii do hranyts Transilvanii, razom z yikhnyimi zvychaiamy, sposobom zhyttia i vedennia voien. Kyiv. Naukova dumka. 256. [In Ukrainian]
- Vyshnevskiy, V. I. (2000).* Richky ta vodoimy Ukrainy. Stan i vykorystannia: monohrafiia. Kyiv. Vipol. 376. [In Ukrainian]
- Vodni resursy [Elektronnyi resurs].* Baseinove upravlinnia vodnymi resursamy r. Pivdennyi Buh. Ofitsiyni sait. Rezhym dostupu: www.buvr.vn.ua/vodna-resursi. [In Ukrainian]
- Voina, I. M. (2006).* Vysotna dyferentsiatsiia typiv mistsevestei Vinnytskoi oblasti. Nauk. visnyk ChNU imeni Yurii Fedkovycha. Vyp. 305. 181-188. [In Ukrainian]
- Holubin, Yu. H. (1937).* Stavkove hospodarstvo v baseini Pivdennoho Buhu. Visnyk meteorolohii ta hidrolohii. № 4. 34-41. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. (1998).* Antropohenni landshafty Pravoberezhnoi Ukrainy: monohrafiia. Vinnytsia. Arbat. 292. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. (2001).* Lisopole Ukrainy: monohrafiia. Vinnytsia. Tezys. 284. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I., Khaietskyi, H.S., Stefankov, L.I. (2007).* Vodni antropohenni landshafty Podillia: monohrafiia. Vinnytsia. PP Vydavnytstvo «Teza». 216. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I., Kanskyi, V. S. (2011).* Lisovi antropohenni landshafty Podillia: monohrafiia. Vinnytsia. PP «TD «Edelveis i K». 168. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I., Lavryk, O. D. (2012).* Antropohenni landshafty richyshcha ta zaplavy Pivdennoho Buhu: monohrafiia. Vinnytsia. PP «TD «Edelveis i K». 210. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. (2014).* Pryrodnycha heohrafiia Podillia: navchalnyi posibnyk. Vinnytsia. EkoBiznesTsentr. 184. [In Ukrainian]
- Dmytruk, O. Yu., Denysyk, B. H. (2019).* Rekreatsiini osередky ta heoekotony Serednoho Pobuzhzhia: monohrafiia. Vinnytsia. TVORY. 204. [In Ukrainian]
- Lavryk, O. D. (2015).* Richkovi landshaftno-tekhnichni systemy: monohrafiia. Uman. Vizavi. 301. [In Ukrainian]
- Ilin, L. V. (2011).* Oзера ta shtuchni vodoimy Ukrainy: prostorova dyferentsiatsiia ta resursy. Ukr. heohr. zhurn. №3. 27-32. [In Ukrainian]
- Sytnyk, O. I. (2024).* Vnutrishni vody Haivoronshchyny ta yikh vykorystannia v aharnomu vyrobnytstvi. Rozvytok ahropromyslovoho kompleksu ta silskykh terytorii pid chas viiny. Odesa. ODAU. 116-120. [In Ukrainian]
- Sytnyk, O. I., Denysyk, B. H., Rozhi, T. A. (2025).* Zhurnal «Landshaftoznavstvo». Vyp 8(2). Vinnytsia. TVORY. 58-70. [In Ukrainian]
- Serednie Pobuzhzhia: monohrafiia. (2002).* Za red. H.I. Denysyka. Vinnytsia. Hipanis. 280.
- Teodorovych, M. I. (1890).* Misto Kremenets Volynskoi hubernii. Pochaiv. B.v. 70. [In Ukrainian]
- Khilchevskiy, V. K., Hreben, V. V. (2014).* Vodnyi fond Ukrainy: shtuchni vodoimy – vodoskhovyshcha i stavky: dovidnyk. Kyiv. Interpres LTD. 164. [In Ukrainian]
- Ekolohichniy atlas baseinu richky Pivdennyi Buh. (2009).* Za red. Yu.S. Havrykova ta H.B. Marushevskoho. Vinnytsia. Vetlands Interneshnl. 19. [In Ukrainian]
- Chyzh, O. P. (2014).* Landshaftne ta ekolohichne riznomanittia Vinnychchyny: monohrafiia. Vinnytsia. Vinobldruk. 192. [In Ukrainian]
- Stavky Vinnytskoi oblasti. Vinnytsia. (2009).* Vinnytske oblasne vyrobnyche upravlinnia po melioratsii i vodnomu hospodarstvu. 96. [In Ukrainian]
- Richkovi dolyny. Pryroda–landshafty–liudyna. (2007).* Zbirnyk naukovykh prats. Chernivtsi – Sosnovets. Vyd-vo «Ruta». 314. [In Ukrainian]
- Tymchenko, I. V., Havryliuk, R. B., Tomchenko, O. V. (2021).* Analiz zmin rusla Pivdennyi Buh pid vplyvom antropohennykh i pryrodnykh faktoriv za danymi suputnykovoho monitorynhu. Ukr. heohr. zhurn. №4. 65-71. DOI <https://doi.org/10.15407/ugz2021.04.065> [In Ukrainian]

Статтю надіслано до редколегії 16.03.2026 р.
Статтю рекомендовано до друку 08.04.2026 р.

УДК 911.5:550.4(477.85)

DOI: 10.31652/2786-5665-2026-9-75-84

Присакар В. Б.

кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії, геоморфології та палеогеографії
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна
v.prusakar@chnu.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0001-9566-1295>

Ковбінська Г. Д.

кандидат географічних наук, асистент кафедри фізичної географії, геоморфології та палеогеографії
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна
g.kovbinka@chnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4368-5754>

ЛАНДШАФТНО-ГЕОХІМІЧНА ТИПОЛОГІЯ ПОСЕЛЕНСЬКИХ ЛАНДШАФТІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. Обґрунтовано ландшафтно-геохімічний підхід до типології поселенських геосистем Чернівецької області як територій із максимальним антропогенним навантаженням та глибокими трансформаціями природно-територіальних комплексів (Гуцуляк, 1995). Показано, що поселенські ландшафти не лише зазнають інтенсивного впливу, а й активно трансформують навколишнє природне середовище значних територій. Проаналізовано існуючі типологічні напрями дослідження поселенських геосистем (демографічний, функціональний, економіко-географічний, генетичний тощо) та запропоновано доповнити їх ландшафтно-геохімічною типологією, що враховує взаємозв'язки між компонентами природи, геохімічні властивості ландшафтів та особливості міграції хімічних елементів (Присакар 2015). Встановлено, що в межах області виділяється п'ять типів ландшафтно-геохімічних систем (лісостеповий, лучностеповий, лісолучний, лучний, гірський хвойно-широколистяний і хвойний) та одинадцять підтипів (Гуцуляк, 2002; Присакар, 2002).

Ключові слова: ландшафтно-геохімічний підхід, ландшафтно-геохімічна типологія, поселенські ландшафти, природно-територіальний комплекс, ландшафт.

Prysakar Vitaliy, Kovbinka Halyna. LANDSCAPE-GEOCHEMICAL TYPOLOGY OF SETTLEMENT LANDSCAPES OF CHERNIVTSI REGION

Abstract. The article substantiates a landscape-geochemical approach to the typology of settlement geosystems in Chernivtsi region as territories exposed to the highest levels of anthropogenic pressure and profound transformations of natural territorial complexes. Settlement landscapes are characterised not only by intensive anthropogenic impacts, but also by their active influence on the transformation of the surrounding natural environment over extensive areas. The study analyses existing typological approaches to the classification of settlement geosystems – demographic, functional, economic-geographical, and genetic – and proposes supplementing them with a landscape-geochemical typology that takes into account the interrelationships between natural components, the geochemical properties of landscapes, and patterns of chemical element migration. Within the region, five types of landscape-geochemical systems are identified: forest-steppe, meadow-steppe, forest-meadow, meadow, and mountain coniferous-broadleaf and coniferous systems. These are further divided into eleven subtypes corresponding to distinct physiographic districts of Bukovyna and the Carpathians. The classes of systems are determined by the water migration of typomorphic elements and ions – Ca^{2+} , Mg^{2+} , Na^{+} , Cl^{-} , Fe^{2+} , and H^{+} – within the soil horizon. Seven principal classes are distinguished, ranging from strongly acidic to carbonate and gypsum systems. The genera of landscape-geochemical systems are differentiated on the basis of water-exchange intensity and hypsometric position, resulting in eluvial (autonomous), supraquial, and subaquial forms, as well as transitional varieties. The smallest taxonomic unit, the species, is delineated according to the geological and geochemical characteristics of parent rocks; nine species are recognised within the region. Based on the landscape-geochemical map and the settlement map, forty types of settlement geosystems are distinguished according to their association with landscape-geochemical structures. Each type is assigned a code that enables correlation analysis between geochemical parameters and population health indicators. This provides a scientific basis for environmental monitoring, rational land use, and sustainable regional development.

Keywords: landscape-geochemical typology, settlement geosystems, Chernivtsi region, geochemical landscape, anthropogenic transformation, chemical element migration.

Актуальність дослідження. Сучасні умови інтенсивної урбанізації та господарського освоєння територій зумовлюють необхідність комплексного вивчення поселенських ландшафтів як специфічних природно-антропогенних систем. Поселенські геосистеми є ареалами максимального антропогенного тиску на природу, осередками найглибших змін речовинного складу та структурної організації природно-територіальних комплексів (ПТК). Вони не лише самі зазнають інтенсивного перетворення, але й активно контролюють та підпорядковують своєму впливу природне середовище значних суміжних територій.

Чернівецька область є унікальним регіоном з огляду на різноманітність природних умов – від рівнинних лісостепових до гірських карпатських ландшафтів, що зумовлює широкий спектр геохімічних параметрів середовища. Відсутність комплексної ландшафтно-геохімічної типології поселенських геосистем регіону суттєво обмежує можливості екологічного моніторингу, раціонального планування землекористування та прогнозування наслідків антропогенного впливу. Це підтверджує нагальну потребу в розробці і впровадженні ландшафтно-геохімічного підходу до класифікації та оцінки поселенських ландшафтів.

Дослідження набуває особливої актуальності в контексті глобальних екологічних викликів, зокрема необхідності забезпечення сталого розвитку регіонів, охорони ґрунтів і водних ресурсів, а також встановлення кореляцій між геохімічними характеристиками середовища та здоров'ям населення (Reimann & Garrett, 2005; Ostaszewska, 2010; Khodan, 2022).

Аналіз попередніх досліджень. Дослідження поселенських геосистем має давню традицію в географічній науці. На сьогодні сформовано кілька основних типологічних напрямів їх вивчення та класифікації: типологія населених пунктів за чисельністю населення; функціональна типологія; типологія за місцем у територіальному розподілі праці; типологія за економіко-географічним положенням; генетична типологія (Топчієв, 2005). Кожен із зазначених підходів розкри-

ває певний аспект організації поселенських систем, проте жоден із них не враховує геохімічного середовища як чинника формування і функціонування цих систем.

Вагомий внесок у розвиток ландшафтно-геохімічного підходу до вивчення природних та природно-антропогенних систем зробили роботи В. М. Гуцуляка. Зокрема, у монографіях «Ландшафтно-геохімічна екологія» (1995) та «Ландшафтна екологія: Геохімічний аспект» (2002) ним розроблено теоретичні засади геохімічної типології ландшафтів та укладено карту геохімічних ландшафтів Чернівецької області, яка стала основою для подальших досліджень. Класифікацію геохімічних властивостей ландшафтів і закономірності просторового поширення хімічних елементів детально розглянуто у праці Л. М. Малишевої (2000).

У міжнародній науці питання геохімічної типології ландшафтів та оцінки антропогенних трансформацій природних систем розглядаються у роботах К. Ostaszewska (2010), яка розвинула концепцію геохімічного ландшафту як інструменту фізичної географії, та С. Reimann і R. G. Garrett (2005), котрі досліджували проблему геохімічного фону як наукової категорії і реальності. Застосування ландшафтно-геохімічних підходів у контексті поселенських систем Чернівецької області було розпочато В. Б. Присакарком у кандидатській дисертації (2002) та Г.Д. Ходан (2011) де здійснено еколого-геохімічний аналіз поселенських ландшафтів регіону.

Мета дослідження. Метою дослідження є розробка ландшафтно-геохімічної типології поселенських геосистем Чернівецької області на основі аналізу геохімічних властивостей ландшафтів, особливостей міграції хімічних елементів та характеру взаємозв'язків між природними компонентами.

Методи дослідження. Використання ландшафтно-геохімічного підходу у поєднанні з картографічними та геологічними методами дозволяє врахувати як природні, так і антропогенні чинники, що формують поселенські геосистеми (Гуцуляк, 2005). Такий комплексний підхід забезпечує об'єктивне виділення типів, підтипів, класів, родів і ви-

дів систем, а також дає змогу оцінювати закономірності міграції хімічних елементів та просторову диференціацію антропогенного впливу (Топчієв, 2005; Малишева, 2000).

Результати дослідження. Поселенські геосистеми (ПГС) – ареали максимально-го антропогенного впливу, пресу на природу, найглибших змін речовинного складу і структурної організації ПТК, заміни їх якісно іншими природно-антропогенними поселенськими (міськими та сільськими) геосистемами. Вони “контролюють” і підпорядковують своєму впливу природне середовище значних територій.

В даний час в дослідженні міських та сільських поселенських геосистем виділяється декілька основних “типологічних ліній”, напрямків їх вивчення та класифікації: типологія населених пунктів за чисельністю населення; функціональна типологія; типологія за місцем ПГС в територіальному розподілі праці; типологія за економіко-географічним положенням, які доповнюють функціональну типологію; генетична типологія. В процесі дослідження нами виділена ще одна типологія ПГС – за ландшафтно-геохімічними структурами. Ландшафтно-геохімічна типологія ПГС проведена на основі карти “Геохімічні ландшафти” Чернівецької області, яка складена В. М. Гуцуляком (1987) з доповненням автора. В основі виділення цієї карти лежать загальні принципи науки про ландшафти, зв’язки між природними компонентами (гірськими породами, рельєфом, кліматом, водами, ґрунтами і рослинністю), геохімічні властивості і особливості міграції елементів.

Типи і підтипи ландшафтно-геохімічних систем виділяються за особливостями біологічного кругообігу речовин. В межах області представлено п’ять типів ландшафтно-геохімічних систем: лісостеповий, лучностеповий, лісолучний, лучний, гірський хвойно-широколистяний і хвойний, а також 11 підтипів: 1) середньогірський лісовий Буковинсько-Карпатський; 2) низькогірський лісолучний Буковинсько-Карпатський; 3) середньогірський лісовий Перкалабський; 4) лучно-лісовий Прикарпатський; 5) Багненський заболочений; 6) лісолучний Сіретський; 7)

широколистяно-лісовий Хотинський; 8) лісостеповий Прут-Дністровський; 9) лучностеповий Придністровський; 10) лучно-долинний (великих рік) Припрутський; 11) лучний передгірських і гірських долин Буковини.

Класи ландшафтно-геохімічних систем виділені за особливостями водної міграції в ґрунтовому горизонті А типоморфних елементів- кальцію, магнію, натрію, хлору, заліза, водню. Якщо розміщення вищих таксонів підпорядковано зональності, то для нижчих таксонів, починаючи із класу, це не характерно. На території області представлено 7 основних класів: кислий і сильно кислий (H^+, H^+); кислий і слабо кислий (H^+); слабокислий ($H^+, -Ca^{2+}, H^+$); кисло-глієвий ($H^+ - Fe^{2+}$); перехідний від кислого до кальцієвого ($H^+ - Ca^{2+}$); карбонатний (Ca^{2+}); гіпсовий ($Ca^{2+} - SO_4^{2-}$).

Виділяючи роди ландшафтно-геохімічних систем, ми враховували інтенсивність водообміну, співвідношення між гіпсометричним рівнем та розчленованістю поверхні. Виділено три основних роди ландшафтно-геохімічних систем: елювіальний (автономний), супераквальний і субаквальний і ряд проміжних – транселювіальний, трансаккумулятивний, транселювіально-аккумулятивний та ін. Рід елювіальних ландшафтно-геохімічних систем займає верхні гіпсометричні рівні – вододіли, високі тераси, включаючи їх пологі схили. Ґрунтові води залягають глибоко, ґрунти не огієсні. Супераквальний рід ландшафтно-геохімічних систем розташований на низьких гіпсометричних рівнях – низьких терасах великих рік та днищах долин малих рік. Ґрунтові води залягають тут неглибоко, часто спостерігається огієснення ґрунтів. Аквальні – це підводні ландшафти: днища річок, озер.

Найменшою таксономічною одиницею ландшафтно-геохімічних систем є вид, який виділяється на основі геолого-геохімічних особливостей гірських порід, які складають даний ландшафт. Професор Гуцуляк В.М. в межах Чернівецької області виділяє 9 видів ландшафтно-геохімічних систем. Серед них ландшафтно-геохімічні системи на: 1) лесовидних суглинках, елювіально-делювіальних відкладах вододілів і схилів пліоцен-четвертинного віку; 2) суглинках з включенням

гіпсу, які підстиляються гіпсо-ангідритним горизонтом; 3) глинах і суглинках, з обломками вапняку, вододілів і схилів пліоцен-четвертинного віку; 4) суглинках (переважаючі важкі) і глинах елювіально-делювіальних, часто порушених зсувами (пліоцен-четвертинного віку); 5) щебнисто-суглинистих елювіальних і колювіальних відкладах на корінних (головним чином флішових) породах Карпатських хребтів (четвертинні); 6) вапняках і гіпсах (у відслоненнях) на схилах річкових долин і міжріччя (товтри) неогенового віку; 7) піщано-галькових породах, супісках, суглинках, намулах, глинах (долини малих рік), алювіальних відкладах заплав і днищ долин малих рік (сучасні); 8) галькових наносах, пісках, супісках, суглинках (важкі – з басейну р. Сірет), лесовидних суглинках (на середніх терасах р.р. Дністра, Черемошу, Прута), алювіальних відкладах річкових терас (четвертинного віку); 9) галькових (кар-

патських) наносах, пісках, суглинках (басейну р. Сірет), лесовидних суглинках і викопних глинах, алювіальних відкладах річкових терас верхньопліоценового (неогенового) віку.

На основі аналізу ландшафтно-геохімічної карти та карти населених пунктів зроблена спроба типології поселенських геосистем області із врахуванням ландшафтно-геохімічних параметрів, які мають важливе екологічне значення (Прусакар, 2002; Khodan, 2022). Виділено 40 типів ПГС (таблиця 1) за їх приуроченістю до ландшафтно-геохімічних структур. Всі типи ПГС мають свої коди, що дозволяє виявити різноманітні кореляційні залежності між геохімічними показниками та між окремими геохімічними параметрами і станом здоров'я населення (Reimann & Garrett, 2005; Ostaszewska, 2010; Khodan, 2022).

Таблиця 1

Типологія поселенських геосистем за ландшафтно-геохімічними параметрами

№ п/п	Ландшафтно-геохімічні параметри	Рельєф	Ґрунти					Ґрунтові води			Радіація
		Крутизна схилів, град.	pH	% гумусу	Потуж. гумс. горз. см	мех. склад %	Пористість %	Глибина м	Мінералізація г/л	Жорст. мг/екв/л	мкР/год
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучно-степові, кальцієві, елювіальні на лесовидних суглинках (Код А – 1 – 1 – 3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	5,0	7,0	4,8	75	20	52	20	1,00	13,1	0,60
	Населені пункти	Бабино, Прилипче, Рудна, Вимушів									
2	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучно-степові, кальцієві, елювіальн-аккумулятивні, складені на лесовидних суглинках, які підстиляються вапняками і мергелями (А – 1 – 2 – 7)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	4,0	6,5	4,0	50	15	45	15	0,80	12,5	0,16
	Населені пункти	Нелипівці, Новоселиця, Бабин, Бурдюг, Вовчинець									
3	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучно-степові, кальцієві, елювіальн-аккумулятивні, на лесовидних суглинках, які підстиляються гіпсами (А – 1 – 2 – 8)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	4,0	6,5	4,3	50	12	42	15	1,30	13,0	
	Населені пункти	Йосипівка, Южинець, Малятинці, Кодубіці, Давидівці, Киселів, Борівці, Шилівці, Ставчани, Веренчанка, Чорний Потік									

Продовження таблиці 1											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
4	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучно-степові, кальцієві, елювіально-аккумулятивні, на лесовидних суглинках, які підстиляються гіпсами А – 1 – 2 – 8									
	Ландшафтно-геохімічні показники	4,0	6,5	4,3	50	12	42	15	1,30	13,0	
	Населені пункти	Баламутівка, Товтри, Заставна, Чуцьків, Юрківці, Яблунівка, Погоришівка, Одая, Кліводин, Вікно, Валява, Мал. Кучурів									
5	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучно-степові, кальцієві, елювіально-супераквальні на лесовидних суглинках (А-1-3-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	2,0	6,5	1,2	50	20	52	9,0	1,20	9,20	0,80
	Населені пункти	Брідок, Кострижівка, Репужинці									
6	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучно-степові, кальцієві, елювіально-супераквальні на лесовидних суглинках (А-1-3-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	2,0	6,7	3,6	36	20	52	9,0	1,30	11,5	0,62
	Населені пункти	Анадоли, Макарівка, Вороновиця, Берново, Дарабани, Атаки									
7	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучно-степові, кальцієві, неолувіально-транселювіальні на лесовидних суглинках і гіпсах (А-1-9-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	7,0	6,2	4,0	48	20	52	7,0	1,00	9,20	1,23
	Населені пункти	Перебиківці, Самушин, Мусорівка, Хрещатик, Звенячин, Митків, Онут									
8	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучно-степові, кальцієві, неолувіально-транселювіальні на лесовидних суглинках і гіпсах (А-1-9-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	7,0	6,6	4,4	60	20	52	7,0	1,34	15,5	0,40
	Населені пункти	Мошанець, Перківці, Хотин, Оселівка, Грушівці, Нагоряни, Коновка									
9	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучностепові, кальцієві, неолувіально-транселювіальні на лесовидних суглинках (А-1-9-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	7,0	6,0	3,8	44	20	52	7,0	0,70	11,0	0,20
	Населені пункти	Ожево, Василівка, Волошково, Непоротово, Кормань, Молодове, Розкопинці, Комарово, Майорівка, Дністрівка, Лопатово, Новодністровськ									
10	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучностепові, кальцієві, неолувіально-транселювіальні на лесовидних суглинках (А-1-9-8)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	7,0	6,0	4,8	48	12	42	7,0	0,90	9,2	4,10
	Населені пункти	Дорошівці, Василів, Кулівці									
11	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучностепові, кальцієві, елювіально-аккумулятивні на лесовидних суглинках (А-1-2-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	4,0	6,2	4,0	48	20	52	15	0,81	12,5	0,22
	Населені пункти	Каплівка, Путрино, Лівинці, Михайлівка, Вартківці, Слобода, Верхня Слобода, Кельменці, Лукачани, Браїлівка, Росошани, Ленківці, Подвір'ївка, Зелена, Козиряни, Олексіївка, Нова Олексіївка									
12	Ландшафтно-геохімічні системи	Середньолісостепові, кисло-кальцієві, елювіально-аккумулятивні на лесовидних суглинках (Б-2-2-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	4,0	6,0	4,36	40	20	52	15	0,80	10,5	0,21
	Населені пункти	Санківці, Керстенці, Шишківці, Довжок, Динівці, Малинівці, Котилево, Черленівка, Рокитне, Рингач, Долинани, Жилівка, Крутеньки, Балківці, Несвоя, Берестя, Гай, Ярівка, Данківці, Ворничани, Пашківці, Круглик, Білівці, Ставчани, Форосна, Щербинці									

Продовження таблиці 1											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
13	Ландшафтно-геохімічні системи	Середньолісостепові, кисло-кальцієві, елювіально-аккумулятивні на лесовидних суглинках (Б-2-2-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	4,0	5,8	3,2	35	20	52	15	0,80	12,4	0,13
	Населені пункти	Бузовиця, Селище, Іванівці, Романківці, Грубно, Гвіздівці, Струмок, Братанівка, Покровка, Вітрянка, Ломачинці, Шебутиці, Коболчин, Білоусівка, Сербичани, Кулешівка, Галиця, Сокиряни, Михалкове, Нова Слобода, Шишківці, Вашківці									
14	Ландшафтно-геохімічні системи	Середньолісостепові, кисло-кальцієві, транселювіальні на лесовидних суглинках (Б-2-4-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	20,0	5,8	3,2	35	20	52	8,0	0,55	7,80	0,47
	Населені пункти	Ржавинці, Добринівці, Вербівці, Горошивці, Васловівці, Боянчук									
15	Ландшафтно-геохімічні системи	Середньолісостепові, кисло-кальцієві, транселювіально-аккумулятивні на лесовидних суглинках (Б-2-8-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	10,0	5,9	3,6	44	20	52	4,0	0,67	9,90	0,43
	Населені пункти	Топорівці, Колінківці, Грозинці, Шилівці, Бочківці, Малинці, Кліш-ківці, Зарожани, Ширівці, Владична, Недобойці									
16	Ландшафтно-геохімічні системи	Середньолісостепові, кисло-кальцієві, неоелювіально-транселювіальні на лесовидних суглинках (Б-2-9-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	7,0	5,6	3,0	32	20	52	7,0	0,60	7,50	0,81
	Населені пункти	Рухотин, Гринячка, Рашків, Гордівці, Рукшин, Орестівка, Бідки, Пригородок, Чепонеси, Зелена Липа									
17	Ландшафтно-геохімічні системи	Середньолісостепові, кисло-кальцієві, неоелювіально-аккумулятивні на лесовидних суглинках (Б-2-3-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	2,0	5,8	3,4	38	20	52	9,0	0,53	8,30	0,19
	Населені пункти	Рідківці, Магала, Остриця, Буда, Стальнівці, Слобода, Ревківці, Подвірна, Строїнці, Бояни, Боянівка, Припруття									
18	Ландшафтно-геохімічні системи	Середньолісостепові, кисло-кальцієві, неоелювіально-аккумулятивні на алювіально-оглеєних суглинках (Б-2-3-5)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	2,0	6,0	3,6	40	10	52	9,0	0,57	9,50	1,13
	Населені пункти	Витилівка, Чорнівка, Шубранець, Задубрівка, Лашківка, Ошихліби, Іванківці, Кіцмань, Ширівці, Хлівище, Гаврилівці									
19	Ландшафтно-геохімічні системи	Широколистянолісові, кисло-кальцієві, елювіально-аккумулятивні на лесовидних суглинках (В-3-2-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	4,0	5,4	2,8	30	20	52	15	0,53	6,80	0,97
	Населені пункти	Блищаць, Поляна									
20	Ландшафтно-геохімічні системи	Широколистянолісові, кисло-кальцієві, транселювіально-аккумулятивні на лесовидних суглинках (В-3-8-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	8,0	5,4	2,8	30	20	52	10	0,50	6,80	0,59
	Населені пункти	Млинки, Корнешти									
21	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучні, кислокальцієво-глеюваті, неоелювіальні на алювіальних суглинках (Г-4-7-5)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	2,5	6,3	4,0	40	10	40	3,5	0,60	9,50	0,44
	Населені пункти	Мамаївці, Старосілля, Шипинці, Лужани, Неполоківці, Берегомет, Клокічка, Дубівці, П'ядиківці, Реваківці, Оршівці									

Продовження таблиці 1											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
22	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучні, кислокальцієво-глеюваті, неоліувальні на алювіальних суглинках (Г-4-7-5)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	2,5	6,3	4,0	35	10	40	3,5	0,81	11,3	0,24
	Населені пункти	Мамалига, Кошуляни, Драниця, Костичани, Негринці, Думени, Ванчиківці, Новоселиця, Маршинці, Тарасівці, Зелений Гай, Новоіванківці, Прут, Арбуряни									
23	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучні, кислокальцієво-глеюваті, транслювіально-аккумулятивні на оглених алювіальних суглинках (Г-4-8-5)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	10	5,5	3,2	30	10	40	4	0,61	7,80	0,75
	Населені пункти	Біла, Стрілецький Кут, Глиниця, Ревна, Бурдей, Коростувата									
24	Ландшафтно-геохімічні системи	Лісостепові, кисло-кальцієві, неоліувальні на лесовидних суглинках (Д-5-7-2)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	2,5	5,7	3,1	35	17	50	3,5	0,65	7,00	0,33
	Населені пункти	Глибока									
25	Ландшафтно-геохімічні системи	Лісостепові, кисло-кальцієві, неоліувальні на лесовидних суглинках (Д-5-7-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	2,5	5,9	3,0	30	20	52	3,5	0,66	10,2	0,18
	Населені пункти	Мольниця, Лунка, Горбове, Банчени, Цурень, Остриця, Радгоспівка									
26	Ландшафтно-геохімічні системи	Лісостепові, кисло-кальцієві, транслювіально-аккумулятивні на лесовидних суглинках (Д-5-8-2)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	10	5,8	3,6	42	17	50	4	0,61	7,40	0,45
	Населені пункти	Сняків, Великий Кучурів, Тисовець									
27	Ландшафтно-геохімічні системи	Лісостепові, кисло-кальцієві, транслювіально-аккумулятивні на лесовидних суглинках (Д-5-8-3)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	10	5,9	3,2	35	20	52	4	0,66	10,2	0,18
	Населені пункти	Д'яківка, Маморниця, Годинівка, Мала Буда, Велика Буда, Круп'янське, Хряцка, Герца, Могилівка, Великосілля, Молодія, Чагор, Коровія, Тернавка, Підвальне, Валя Кузьмина, Волока, Грушівка, Байраки, Виноградове									
28	Ландшафтно-геохімічні системи	Лісостепові, кисло-кальцієві, транслювіально-аккумулятивні на алювіальних суглинках і глинах (Д-5-8-6)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	10	5,8	3,4	38	25	55	4	0,60	6,40	0,32
	Населені пункти	Кальнівці, Зеленів, Брусниця									
29	Ландшафтно-геохімічні системи	Мішанолісові, кислокальцієво-глеюваті, елювіально-аккумулятивні на суглинках (Е-6-2-2)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	4	5,2	3,0	30	17	50	15	0,45	7,30	0,21
	Населені пункти	Станівці, Турятка, Куликівка, Буківка, Тарашани, Привороки, Нижні Синівці, Верхні Синівці, Мала Поляна, Петрашівка, Михайлівка									
30	Ландшафтно-геохімічні системи	Мішанолісові, кислокальцієво-глеюваті, неоліувально-супераквальні на суглинках (Е-6-5-2)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	1	5,6	3,4	38	17	50	1	0,46	6,60	0,15
	Населені пункти	Димка, Дубівка, Горбівці, Багринівка, Слобідка, Просукурня									

Продовження таблиці 1											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
31	Ландшафтно-геохімічні системи	Мішанолісові, кислокальцієво-глеюваті, неоселювально-супераквальні на алювіальних суглинках і глинах (Е-6-5-6)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	1	5,2	2,4	25	25	55	1	0,47	7,40	0,28
	Населені пункти	Вашківці, Слобода-Банилів, Банилів, Мілієво, Іспас, Вижниця									
32	Ландшафтно-геохімічні системи	Мішанолісові, кислокальцієво-глеюваті, неоселювально-супераквальні на алювіальних суглинках і глинах (Е-6-5-6)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	1	5,0	2,8	20	25	55	1	0,38	6,00	0,21
	Населені пункти	Чорногузи, Порубне, Стерче, Старий Вовчинець, Новий Вовчинець, Кам'янка, Карапчів, Підлісне, Купка, Ропча, Черепківці, Просіка, Петричанка, Біла Криниця, Сторожинець									
33	Ландшафтно-геохімічні системи	Мішанолісові, кислокальцієво-глеюваті, неоселювально-супераквальні на алювіальних суглинках і глинах (Е-6-5-6)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	1	4,8	2,2	20	25	55	1	0,35	5,10	0,15
	Населені пункти	Багна, Черешенька, Луківці, Ванківці, Липовани, Косованка, Чортория									
34	Ландшафтно-геохімічні системи	Мішанолісові, кислокальцієво-глеюваті, транселювально-супераквальні на суглинках (Е-6-6-2)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	15	5,4	3,2	35	17	50	3	0,38	5,70	0,26
	Населені пункти	Костинці, Волока, Діброва, Виноград, Остра, Нижні Станівці, Верхні Станівці, Слобода-Комарівці, Ясени, Заболоття, Карапчів, Бабино, Вали, Середній Майдан, Луківський Майдан, Мілієвський Майдан, Іспас-Майдан, Замістя, Коритне, Бережанка, Кибаки, Бережниця									
35	Ландшафтно-геохімічні системи	Мішанолісові, кислокальцієво-глеюваті, транселювально-супераквальні на суглинках і глинах (Е-6-6-4)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	15	5,2	2,8	28	30	60	3	0,61	7,30	0,57
	Населені пункти	Драчинці, Нові Драчинці, Михальча, Дубове, Заволока, Кам'яна, Годиїв, Бобівці, Нові Бросківці, Старі Бросківці, Спаське, Червона Діброва									
36	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучнолісові, кисло-глеєві, неоселювально-супераквальні на суглинках і глинах (Ж-7-5-6)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	1	4,5	3,0	20	25	55	1	0,40	5,80	0,41
	Населені пункти	Клинівка, Нова Жадова, Буденець, Стара Жадова, Красноільськ, Нижні Петрівці, Череш									
37	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучнолісові, кисло-глеєві, транселювально-супераквальні на суглинках і глинах (Ж-7-6-6)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	15	4,5	3,0	20	25	55	3	0,40	5,80	0,96
	Населені пункти	Їжівці, Верхні Петрівці, Аршиця, Межиріччя, Стара Красношора									
38	Ландшафтно-геохімічні системи	Лучнолісові, кисло-глеєві, транселювально-супераквальні на суглинках і глинах (Ж-7-6-6)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	15	4,5	3,0	20	25	55	3	0,40	5,80	0,17
	Населені пункти	Мигово, Давидівка, Банилів-Підгірний, Дубрівка, Брусеньки, Заріччя, Вешки, Вовчинець, Берегомет, Корчівці, Комарівці, Урсоє, Нова Красношора									
39	Ландшафтно-геохімічні системи	Лісолучні, кислі, транселювально-супераквальні на суглинках і глинах (3-8-4-6)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	20	5,1	5,0	21	25	55	8	0,44	6,00	0,44
	Населені пункти	Долішній Шепіт, Лопушна, Лепечі, Фальків									

Продовження таблиці 1											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
40	Ландшафтно-геохімічні системи	Лісолучні, кислі, транселювально-супераквальні на суглинках і глинах (3-8-6-6)									
	Ландшафтно-геохімічні показники	15	4,8	5,0	21	25	55	3	0,44	6,00	0,33
	Населені пункти	Виженка, Підзахаричі, Міжброди, Хорови, Розтоки, Товчерниця, Мариничі, Петраші, Усть-Путиля, Шпетки, Греблина, Довгопілля, Плита, Голошина, Яблунія, Плай, Нижній Яловець, Околена, Конятин, Стебні, Дихтинець, Замогила, Малий Дихтинець, Великий Дихтинець, Семакова, Киселиці, Тараки, Гробище, Поляківське, Соколий, Рижа, Путиля, Плоска, Лустун, Паркулина, Ями, Рипинь, Випчина, Фошки, Сергії, Тесницька, Бісків, Площі, Селятин, Галицівка, Шепіт, Руська, Андреевське, Верхній Яловець, Сарата, Перкалаба									

Висновки. Дослідження поселенських ландшафтів Чернівецької області підтвердило, що вони є територіями максимального антропогенного впливу, які суттєво трансформують природні комплекси та речовинний склад природно-територіальних комплексів (ПТК). Аналіз показав, що поселенські геосистеми не лише зазнають інтенсивного тиску, а й активно змінюють навколишнє природне середовище, формуючи унікальні природно-антропогенні структури.

Запропонована ландшафтно-геохімічна типологія включає п'ять основних типів та 11 підтипів, що відображають територіальні й регіональні особливості ландшафтів Буковинсько-Карпатського, Перкалабського, Прикарпатського, Придністровського та інших природних районів (Гуцуляк, 2002; Присакар, 2002). Типи і підтипи дозволяють виділяти закономірності антропогенних трансформацій у різних геохімічних умовах та оцінювати їхній вплив на якість ґрунтів і водних ресурсів.

Класи систем, визначені за водною міграцією ключових елементів (Ca^{2+} , Mg^{2+} , Na^{+} , Cl^{-} , Fe^{2+} , H^{+}), а також роди систем (елювіальні, супераквальні, субаквальні та проміжні) дають змогу оцінити просторову диферен-

ціацію геохімічних процесів, характер біо-геохімічного кругообігу та рівень трансформації ґрунтово-ландшафтних умов. Видові одиниці, виділені за геолого-геохімічними характеристиками порід, демонструють гетерогенність території, охоплюючи як низини та долини малих і великих річок, так і середньогірські та вододільні території.

Розроблений комплексний підхід дозволяє не лише кількісно та якісно оцінювати антропогенний вплив на природні системи, а й прогнозувати міграцію хімічних елементів у межах різних типів ландшафтів (Ostaszewska, 2010; Reimann & Garrett, 2005). Це створює наукову основу для екологічного моніторингу, планування і раціонального використання територій, а також розробки рекомендацій для сталого природокористування і запобігання деградації земель.

Перспективи подальших досліджень включають: інтеграцію даних дистанційного зондування для актуалізації карти геохімічних ландшафтів; аналіз динаміки трансформації геохімічних характеристик під впливом урбанізації та землекористування; а також поєднання ландшафтно-геохімічної типології з соціально-економічними показниками для оцінки сталого розвитку регіону.

Список використаних джерел

- Гуцуляк, В. М. (1995). Ландшафтно-геохімічна екологія. Рута.
- Гуцуляк, В. М. (2002). Ландшафтна екологія: Геохімічний аспект. Рута.
- Гуцуляк, В. М. (2005). Ландшафтознавство: теорія і практика. Рута.
- Гуцуляк, В. М., Максименко, Н. В., & Дудар, Т. В. (2015). Ландшафтна екологія. ХНУ імені В. Н. Каразіна.
- Малишева, Л. М. (2000). Геохімія ландшафтів. Либідь.
- Присакар, В. Б. (2002). Еколого-геохімічний аналіз та оцінка поселенських ландшафтів (на прикладі Чернівецької області) [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук, Чернівецький національний університет].
- Топчієв, О. Г. (2005). Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. Астропринт.
- Ostaszewska, K. (2010). The geochemical landscape concept and its usefulness in physical geography. *Miscellanea Geographica*, 14(1), 5–12. <https://doi.org/10.2478/mgrsd-2010-0001>
- Reimann, C., & Garrett, R. G. (2005). Geochemical background — concept and reality. *Science of the Total Environment*, 350(1–3), 12–27. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2005.01.047>
- Luo, W., Gao, J., & Zhang, X. (2018). Geochemical processes controlling the groundwater chemistry and fluoride contamination. *Journal of Geochemical Exploration*, 190, hydrogeochemical framework. <https://doi.org/10.1016/j.gexplo.2018.03.003>
- Khodan, H. (2022). Evaluation of the ecological and geochemical condition of geosystems of subregions of Northern Bukovyna. *Present Environment and Sustainable Development*, 16(1), 23–34. <https://doi.org/10.47743/pesd2022161002>

References

- Hutsuliak, V. M. (1995). Landshaftno-heokhimichna ekolohiia. Ruta. [In Ukrainian]
- Hutsuliak, V. M. (2002). Landshaftna ekolohiia: Heokhimichniy aspekt. Ruta. [In Ukrainian]
- Hutsuliak, V. M. (2005). Landshaftoznavstvo: teoriia i praktyka. Ruta. [In Ukrainian]
- Hutsuliak, V. M., Maksymenko, N. V., & Dudar, T. V. (2015). Landshaftna ekolohiia. KhNU imeni V. N. Karazina. [In Ukrainian]
- Malysheva, L. M. (2000). Heokhimiiia landshaftiv. Lybid. [In Ukrainian]
- Prysakar, V. B. (2002). Ekoloho-heokhimichniy analiz ta otsinka poselenskykh landshaftiv (na prykladi Chernivetskoi oblasti) [Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata heohrafichnykh nauk, Chernivetskyi natsionalnyi universytet]. [In Ukrainian]
- Topchiev, O. H. (2005). Suspilno-heohrafichni doslidzhennia: metodolohiia, metody, metodyka. Astroprynt. [In Ukrainian]
- Ostaszewska, K. (2010). The geochemical landscape concept and its usefulness in physical geography. *Miscellanea Geographica*, 14(1), 5–12. <https://doi.org/10.2478/mgrsd-2010-0001>
- Reimann, C., & Garrett, R. G. (2005). Geochemical background – concept and reality. *Science of the Total Environment*, 350(1–3), 12–27. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2005.01.047>
- Luo, W., Gao, J., & Zhang, X. (2018). Geochemical processes controlling the groundwater chemistry and fluoride contamination. *Journal of Geochemical Exploration*, 190. <https://doi.org/10.1016/j.gexplo.2018.03.003>
- Khodan, H. (2022). Evaluation of the ecological and geochemical condition of geosystems of subregions of Northern Bukovyna. *Present Environment and Sustainable Development*, 16(1), 23–34. <https://doi.org/10.47743/pesd2022161002>

Статтю надіслано до редколегії 20.03.2026 р.
Статтю рекомендовано до друку 08.04.2026 р.

УДК 911.37:911.53

DOI: 10.31652/2786-5665-2026-9-85-92

Лебедовський А. В.

аспірант кафедри географії

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна

lebedovskyi.a@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-3196-8776>

РІЗНОМАНІТТЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СЕЛИТЕБНИХ ЛАНДШАФТІВ

Анотація. Мета – на прикладі селитебних ландшафтів обґрунтувати необхідність пізнання їх наземної і підземної диференціації для подальшого раціонального використання. У процесі дослідження використано принципи історизму і природно-антропогенного сумісництва; методи – аналізу наявних матеріалів та їх узагальнення, моделювання і ГІС-технологій. Розглянуто правомірне використання поняттєво-термінологічного апарату у процесі пізнання диференціації сучасних ландшафтів. Показано, що у селитебних ландшафтів значно складніша і динамічніша диференціація ландшафтних комплексів, що потребує детальних досліджень наземного і підземного рівнів диференціації з притаманними для них процесами. Звернено увагу на перехідну “ізоляційну” структуру між наземним і підземним рівнями диференціації селитебних ландшафтів у якій часто відображена історія їх розвитку. Зазначено, що детальні дослідження диференціації не лише селитебних, але й інших антропогенних ландшафтів, матимуть суттєве значення у процесі їх післявоєнної ландшафтної реконструкції.

Ключові слова: Східне Поділля, селитебні ландшафти, диференціація, термінологія, ландшафтні рівні, яруси, пізнання, значущість.

Lebedovskyi Artem. DIVERSITY OF DIFFERENTIATION OF SETTLEMENT LANDSCAPES

Abstract. The issues of differentiation of modern, predominantly anthropogenic landscapes have so far received little attention from physical geographers and landscape scientists. The aim is to analyze the publications available in Ukraine regarding the differentiation of modern landscapes, and, using settlement landscapes as an example, to substantiate the necessity of understanding their aboveground and underground levels of differentiation for further rational use. In the course of the study, the concept of interaction and interdependence between nature and humans was applied, as well as the doctrine of anthropogenic landscapes; the principles of historicism and natural–anthropogenic compatibility; methods of analysis of available materials and their generalization, modeling, and GIS technologies. The legitimate use of the conceptual and terminological apparatus in the process of understanding the differentiation of modern landscapes of Ukraine is considered, in particular the concepts of “altitudinal,” “plain,” “horizontal,” and “spatial” differentiation. It is shown that settlement landscapes have a much more complex and dynamic differentiation of landscape complexes than other anthropogenic landscapes, which requires, in addition to the above, the identification and detailed study of aboveground and underground levels of differentiation with their inherent processes. Attention is drawn to the transitional “isolation” structure between the aboveground and underground levels of differentiation of settlement landscapes, in which the history of their development is often reflected. It is noted that detailed studies of differentiation not only of settlement but also of other anthropogenic landscapes will be of significant importance in the process of their post-war landscape reconstruction, further rational use, and preservation

Keywords: Eastern Podillia, settlement landscapes, differentiation, terminology, landscape levels, tiers, cognition, significance.

Актуальність дослідження. Диференціація природних (натуральних, натурально-антропогенних, антропогенних) геокомпонентів і ландшафтів завжди в полі зору географів та ландшафтознавців, однак, поки-що явно мало. Географи-природники і ландшафтознавці розглядають диференціацію як один із законів розвитку географічної (ландшафтної) оболонки Землі. Вона проявляється на всіх рівнях її організації - від планетарного до топологічного. Якщо диференціація натуральних компонентів і ландшафтних комплексів до певної міри пізнана, то натурально-антропогенних і антропогенних лише на початку розгляду цього явища. Особливо це стосується селитебних ландшафтів де на обмежених територіях сформовано поєднання трьох типів диференціації – натуральних, натурально-антропогенних і антропогенних ландшафтів. Вони тісно взаємодіють між собою, їх диференціація динамічна, здебільшого контрольована, а, значить, може бути до певної міри прогнозована. У минулих і наявних планах розвитку селитебних (сільських, містечкових, міських) ландшафтів Східного Поділля диференціація геокомпонентів і ландшафтних комплексів їх територій враховується лише частково. При широкомасштабній реконструкції селитебних ландшафтів у післявоєнний період, врахування диференціації їх компонентів і ландшафтних комплексів буде актуальною уже на етапі розробки відповідних проєктів, планів і програм подальшого розвитку. Законами розвитку природи у будь-якому випадку нехтувати не можна.

Аналіз попередніх досліджень. Після відкриття у 1947 році явища “вертикальної” диференціації рівнинних ландшафтів, зацікавленість у географів-природників та ландшафтознавців до нього значно зросла (Денисик, 2001). Цікавим геоморфологічним дослідженням, яке показує значення рельєфу у висотній диференціації рівнинних ландшафтів України є праця О. М. Маринича (Маринич, 1961). При характеристиці ландшафтів Львівського та Подільського економічних районів, звернено увагу на особливості розчленованості території та диференціацій рослинного покриву у залежності від висоти

місцевості цього регіону. (Теренчук, Койнов, Цись, 1964). Частково питання висотної диференціації рівнинних ландшафтів України розглянуто у навчальних підручниках (Чижов, 1961; Маринич та ін., 1986; Маринич, Шищенко, 2005). У цих виданнях відзначалось, що прояв зональних ландшафтовірних процесів, істотні зміни елементів теплового і водного балансів органічних і мінеральних речовин залежить від перенесення тепла і вологи, від геолого-геоморфологічної будови і орографії поверхні. Цим зумовлюється і внутрішня диференціація ландшафтів. Окремо було зазначено, що з приуроченістю основних орографічних елементів до певних тектонічних структур пов’язані характерна різномірність корінної основи лісостепових ландшафтів України та значні зміни гіпсометричних рівнів, що обумовлює характерну для європейського лісостепу висотну диференціацію ландшафтів, яка проявляється на загальному зональному фоні (Шищенко, 1985). У подальшому зацікавленість географів-природників і ландшафтознавців до проблеми диференціації рівнинних ландшафтів дещо знизилась. Однак, активний розвиток наприкінці ХХ початку ХІХ століття антропогенного ландшафтознавства стимулював пізнання диференціації антропогенних ландшафтів, що знайшло відображення в окремих монографічних виданнях (Денисик, Кирилюк, 2010; Денисик, Война, 2013).

Крім загальних питань, детальніше почали розглядати диференціацію ландшафтних комплексів двох класів антропогенних ландшафтів-промислових (Денисик 1998; Денисик, Козинська, 2015; Koptieva, 2023) і селитебних. Стосовно селитебних ландшафтів О.Ю Дмитруком розроблені показники і коефіцієнти, що характеризують особливості вертикальної структури в містах (на прикладі м. Києва) і вперше були визначені висотні й глибинні їх ландшафтно-технічні елементи (Дмитрук, 2004; Денисик Г. І., Буряк-Габрись, 2021). У подальшому селитебні ландшафти, зокрема й Східного Поділля, досліджували, переважно, з погляду їх приуроченості до типів місцевостей. Підземній структурі селитебних ландшафтів уваги май-

же не приділяли (Лебедовський, 2025). Зарубіжні науковці теж віддають перевагу наземній диференціації селитебних ландшафтів. Підземну розглядають вибірково, лише стосовно великих міст (Richter, 1979, 1981; Spirn, 1984). Зокрема Г. Ріхтер звернув увагу на необхідність пізнання у містах “перехідного” природно-просторового ярусу (поверху) (naturräumliche Hauptstockwerk) (Richter, 1979). Магсуді та ін. показують значущість врахування підземних структур у територіальному плануванні (Maghsoudi A. та ін. 2024). Зацікавленість у підземній диференціації міських ландшафтів зростає там де їх можна використати. У туристичній сфері (Lami та ін. 2016; Maghsoudi A. та ін. 2024) та медицині, А за минулі роки й для воєнних потреб тощо.

Мета дослідження – здійснити аналіз публікацій щодо пізнання диференціації природних (натуральних, натурально-антропогенних, антропогенних) ландшафтів, правомірного використання поняттєво-термінологічного апарату, обґрунтувати необхідність досліджень як наземної так і підземної диференціації, особливо селитебних ландшафтів, для їх подальшої післявоєнної раціональної реконструкції.

Методи дослідження. Методологічною основою пізнання диференціації сучасних ландшафтів є концепція взаємодії природи і суспільства та вчення про антропогенні ландшафти, розробки вітчизняних (Маринич О.М., Шищенко П.Г., Гродзинський М.Д., Денисик Г.І., Дмитрук О.Ю та ін.) та зарубіжних (Richter H., Spirn A., Maghsoudi A., Lamy T. та ін.) науковців з проблем диференціації натуральних, натурально-антропогенних ландшафтів. У дослідженнях диференціації ландшафтів використано системний, історичний та інформаційний підходи, які достатньо розглянуті у наукових публікаціях. Враховуючи що пізнання антропогенних ландшафтів неможливе без їх одночасного, спільного аналізу з натуральними ландшафтами принципи природно-антропогенного сумісництва структурно-системний та функціональний стали одними із важливих у методиці дослідження диференціації сучасних ландшафтів. Серед методів – термі-

нологічного аналізу, аналізу і узагальнення матеріалів польових ландшафтознавчих досліджень, моделювання та комп’ютерних і ГІС-технологій.

Результати дослідження. Поняттєво-термінологічний апарат. Пізнання диференціації селитебних ландшафтів у просторово-часовому вимірі процес складний, тривалий, однак необхідний. Природно, що впродовж його розвитку виникає й низка проблем, які стосуються і поняттєво-термінологічного апарату дослідження. Зокрема, це проявляється й у розумінні основного терміну “селитебний ландшафт” та його змісту. Навіть після детального розгляду цього питання (Денисик, Бабчинська, 2006; Денисик, 2026), окремі науковці продовжують необґрунтовано замість терміну “селитебний” використовувати “точніші” слова – “сельбищний”, “поселенський” та інші, не міняючи при цьому його змісту. Частіше це прослідковується у наукових публікаціях географів-суспільників.

Разом з дорожніми селитебні ландшафти формують основний каркас антропогенного ландшафту будь-якого регіону. Селитебні ландшафти досліджують давно і активно. Природно, що й термін “селитебний” ландшафт одержав загальне визнання і має визначення у географічній енциклопедії України (Гриневецький, 1990 с. 256-257). Його заміна на новий, за яким немає нового поняття, призводить до засмічення ландшафтознавства синонімами-дублікатами та спантеличує навіть науковців. Немає чіткого визначення й поняття “селитебний ландшафт”. Особливо це стосується поняття “урболандшафт” – теперішнього стану розвитку міських ландшафтів. Інколи вони настільки ускладнені, що наприкінці читання такого визначення втрачається зв’язок з його початком. Клас селитебних ландшафтів поділяється на три (а не два, як це й дотепер прослідковується) підкласи, що формуються у залежності від виду господарської діяльності людей: сільські ландшафти – сільської, містечкові – містечкової, міські ландшафти – міської діяльності. У процесі їх пізнання більше уваги приділяється просторово-часовим аспектам формування, ландшафтній

структурі, сучасному стану та перспективам розвитку. (Денисик, 1998; Дмитрук, 2004; Ландшафти...2006; Денисик, Кізюн, 2012; Денисик, Буряк-Габрись, 2021 та ін.). Різним типом диференціації селитебних ландшафтів приділено значно менше уваги (Денисик, Война, 2012; Кирилюк, 2002; Koptieva, 2023; Война, Лебедовський, 2023). Звідси і нечітка визначеність поняттєво-термінологічного апарату у пізнанні диференціації селитебних ландшафтів. Зокрема це стосується таких часто вживаних понять як вертикальна, висотна, горизонтальна, поверхнева, підземна тощо диференціація геокомпонентів та ландшафтних комплексів.

У географічній та ландшафтознавчій літературі поняття “вертикальна” і “висотна” диференціація використовують широко, але неоднозначно. Є навіть спроби ототожнювати їх. Однак, це різні поняття, і кожне з них характеризує відповідне явище природи.

Термін “вертикаль” запозичено в українську мову з французької. Французьке *vertical* походить від латинського *verticalis*, що означає “прямовисний” (*Етимологічний ...1988* с. 276-277). Відповідно, під вертикальною диференціацією природних (натуральних, натурально-антропогенних, антропогенних) компонентів і ландшафтних комплексів доцільно розглядати лише ті їх ознаки та властивості, що відображені у вертикальному розрізі. У геологічній будові – це нашарування різних за віком та фаціальним складом порід – геологічний розріз; у ґрунтовому покриві вертикальна диференціація проявляється у наборі відповідних горизонтів – ґрунтовому профілі; у рослинному покриві – це явище чітко фіксується у наявності вертикальних рослинних (трав’яних, чагарникових, деревних) ярусів. Вертикальну диференціацію натурального ландшафтного комплексу представляє відповідний набір (у розрізі) натуральних компонентів – мас твердої земної кори з поверхневими формами, ґрунти, тварини і рослини, повітря. Якщо хоч один із цих компонентів відсутній, тоді варто говорити про незавершену, неповну вертикальну диференціацію ландшафтних комплексів. при наявності усіх – про завершену або повну (Денисик, 2001).

У географічних довідниках і словниках не приділяється уваги й горизонтальній (іноді вживається неадекватний термін “площинна”) диференціації геокомпонентів і ландшафтів. Немає визначення цього поняття й у Географічній енциклопедії України (1989-1993), польсько-українському та українсько-польському словнику базових термінів та понять з ландшафтознавства (2015), хоча географи-природники і ландшафтознавці термін та поняття “горизонтальна диференціація ландшафтів” використовують часто (К.І. Геренчук, О.М. Маринич, П.Г. Шищенко, М.Д. Гродзинський, Г.І. Денисик., В.М. Петлін та ін.). Їх погляди щодо цього поняття співпадають, його використовують й інші географи та ландшафтознавці. Суттєвих відмін у розумінні поняття “горизонтальна диференціація ландшафтів” у науковців немає. Однак, зазначено, що горизонтальна диференціація антропогенних ландшафтів значно складніша і динамічніша, ніж натуральних.

У процесі формування та розвитку натурально-антропогенних і антропогенних ландшафтів, особливо це стосується селитебних, створюється своя, притаманна лише для відповідного класу антропогенних ландшафтів, переважно, незавершена диференціація. Якою у кожному конкретному випадку має бути завершена або повна диференціація того чи іншого антропогенного ландшафтного комплексу, – питання до цього часу є проблемним.

Якщо термін “вертикаль” трактується однозначно, то “висота” має кілька значень: загальні – від відстані між чимось знизу до верху (частіше по вертикалі), до спеціального – кут знаходження Сонця над горизонтом. Мабуть це й зумовило вільне використання в географії та ландшафтознавстві поняття “висотна диференціація ландшафтів”. Однак, це поняття теж має своє значення і пояснює лише ті природні явища, які відповідають його сутності. З нашого погляду, поняття “висотна диференціація” об’єднує в собі як ознаки та властивості вертикальної, так і горизонтальної диференціації природних (натуральних, натурально-антропогенних, антропогенних) компонентів і ландшафтних комплексів (рис. 1), тобто, правомірно ви-

користувати обидва поняття, пам'ятаючи, що сутність їх різна. Поняття “вертикальна диференціація” значно вужче ніж “висотна диференціація” і є його складовою.

Поняття “просторова ландшафтна диференціація” родове. В межах окремого регіону воно об'єднує у собі всі вищезазначені підвиди, види ландшафтної диференціації (рис. 1).

них ландшафтів й найбільше привернула до себе увагу географів-природників й ландшафтознавців. З ландшафтознавчого погляду краще пізнана диференціація гірничо-промислових ландшафтів, окремі результати якого уже опубліковані в окремих виданнях (Денисик, Козинська, 2015; Козаков та ін. 2005; Кортієва, 2023 та ін.). Разом з тим, у процесі дослідження диференціації промис-

Рис. 1. Складові просторової диференціації сучасних ландшафтів

Модельний регіон дослідження диференціації селитебних ландшафтів – Східне Поділля, розташоване у центральній частині Правобережного лісостепу – лісополя України. Г.І Денисик зазначає, що тут “доцільно виділяти чотири види диференціації: широтну, довготну, висотну та часову” (Денисик, 2001 с. 44). Загалом для лісополя України - це так. Ці чотири види диференціації знаходять своє відображення і у селитебних ландшафтах. Однак, є і свої нюанси, зумовлені походженням та розвитком антропогенних ландшафтів регіону. Розглянемо це детальніше на прикладі селитебних ландшафтів Східного Поділля.

Явище диференціації характерне для всіх антропогенних ландшафтів. Однак, найбільш чітко вона проявляється в промислових, особливо гірничо-промислових і селитебних, зокрема міських, ландшафтах. Диференціація цих двох класів антропоген-

лових і селитебних ландшафтів, перевага на боці поверхневої диференціації їх ландшафтних комплексів і лише частково задіта підземна. Особливо це стосується селитебних ландшафтів. “Багатоповерхові житлові й комунальні споруди піднімаються до висоти 45-60 і більше метрів, а “пиллові ковпаки”, що сприяють формуванню специфічних кліматичних умов у містах – до 200-400, інколи 1500 метрів” (Ковальчук, Ковтун, 2002; Денисик, Кирилюк, 2010). Ботаніки і архітектори особливого значення надають техніці “вертикального” озеленення міст. При цьому мало хто звертає увагу на те, що досліджувані ними “поверхневі” селитебні ландшафти, мають свій, притаманний лише їм “фундамент”. Цей фундамент немає аналогів у природі, являє собою складне і динамічне поєднання різновікових мас земної кори і товщ від 2-3 до 25-30 і більше метрів антропогенних відкладів із часто зарегульованими горизонтами підземних вод та системою під-

земних комунікацій, частини яких сягають 50-70 і більше метрів.

У диференціації селитебних ландшафтів на особливу увагу заслуговує й перехідна “ізоляційна” структура між літогенною основою, повітряними і водними масами. Це закриті ґрунти або техногенний покрив який формують бетонні, асфальтові та інші кам’яні покриття, відповідні ґрунтосуміші, що знаходяться під ними, а також ущільнені, селікатизовані та обпалені породи тощо. Їх будова, часто краще, ніж що-небудь інше розкриває історію розвитку селитебних, зокрема, міських ландшафтів. Якщо поверхнева диференціація селитебних ландшафтів часто зумовлена натуральною диференціацією (типами місцевостей) наявних до їх формування ландшафтів, то підземна - від гідрогеологічної будови “фундаменту” селитебних ландшафтів та їх господарських запитів населення, що їх розбудовує. У будь-яких селитебних ландшафтах, зокрема й сучасних сільських, поверхневий і підземний рівні (горизонти) з відповідними ярусами, активно формуються і чітко виокремлюються. Як уже зазначалось, поверхневий рівень диференціації селитебних ландшафтів досліджений значно краще, хоча глибинна диференціація і структура підземного рівня не менш різноманітна, динамічна й постійно ускладнюється. Серед оригінальних стародавніх споруд під містами й містечками Східного Поділля часто проявляються підземні ходи і тунелі прокладені в різних геологічних породах, іноді укріплені деревом, цеглою, каменем. Вони, здебільшого, катастрофічно взаємодіють з поверхневим рівнем селитебних ландшафтів у вигляді просідань поверхні, провалів тощо, й дестабілізують його. Ще більше це стосується підземних споруд створених у селитебних ландшафтах за минулі два сторіччя. Однак, навіть в антропогенному ландшафтознавстві немає детальних ландшафтних характеристик численних і різноманітних підземних ландшафтних споруд-комплексів, їх класифікації, типології, районування та обґрунтованих пропозицій раціонального й безпечного використання. Це потрібно не лише для загального наукового розуміння підземної диференціації селитебних та інших ландшафтів, але й чіткого визначення їх стану, вплив якого постійно зростає на наземні ландшаф-

ти та життєдіяльність людей. Достатньо навести результати досліджень, яким не завжди приділяють належну увагу. У 2025 році фахівці хіміки, біологи, медики, екологи здійснили аналіз понад 3 тисяч проб із громадських криниць Вінницької області. Не відповідають сучасним санітарним нормам 48,8% проб за хімічними та 42,3% за мікробіологічними показниками. Найгірша ситуація у великих і середніх містах та їх приміських зонах.

Висновки. Пізнання диференціації сучасних (натуральних, натурально-антропогенних, антропогенних) ландшафтів процес тривалий і складний. Це одна із причин ще недостатньої уваги географів-природників та ландшафтознавців України до цієї проблеми. Аналітичний огляд наявної літератури щодо диференціації сучасних ландшафтів показує, що основні дослідження зосереджені на пізнанні диференціації поверхневого, наземного ландшафтного рівня й майже не зачіпають підземного. Більше того, у процесі пізнання диференціації наземних ландшафтів немає узгодженості навіть у поняттєво-термінологічному апараті. Про подібний щодо підземної диференціації сучасних ландшафтів немає і мови. З активним розвитком спочатку ХХІ століття антропогенного ландшафтознавства, проблема диференціації антропогенних ландшафтів, особливо селитебних і промислових, більше зацікавила ландшафтознавців. Однак що явно недостатньо, що стосується підземного їх рівня. Сукупних фундаментальних досліджень наземного і підземного рівнів сучасних антропогенних ландшафтів, зокрема селитебних (по суті сфери активної життєдіяльності людей) немає. На наш погляд це і є однією з причин прояву у сучасних ландшафтах, особливо селитебних, ландшафтно і екологічно дестабілізованого середовища. Підземна диференціація сучасних ландшафтів та належні до неї ландшафтні комплекси - фундамент наземних ландшафтів, їх стійкості та безпеки. Тепер і в майбутньому ландшафтознавцям необхідно більше уваги звертати на пізнання повної наземної та підземної диференціації сучасних ландшафтів. Зрозуміло, що в першу чергу це стосується селитебних і промислових ландшафтів у яких їх диференціація найбільш яскраво виражена, динамічна і ще явно слабо пізнана.

Список використаних джерел

- Война, І. М. & Лебедовський, А. В. (2023). Висотна диференціація антропогенних ландшафтів: сутність, прояви, значимість. *Ландшафтознавство* 4 (2). 17-24.
- Геренчук, К. І., Койнов, М. М. & Цись, П. М. (1964). Природно-но-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів. Львів. Вид-во Львівського університету. 221.
- Гриневецький, В. Т. (1990). Ландшафт селитебний. *Географічна енциклопедія України*. В 3-х т. Київ. Українська енциклопедія. Т. 2. 256-257.
- Денисик, Г. І. (1998). Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія. Вінниця. Арбат. 292.
- Денисик, Г. І. (2001). Лісополе України: монографія. Вінниця. Вид-во. "Тезис". 284
- Денисик, Г. І. & Бабчинська, О. І. (2006). Селитебні ландшафти Поділля: монографія. Вінниця. ПП Вид-во "Теза" 256.
- Денисик, Г. І. & Кирилюк, Л. М., (2010). Висотна диференціація рівнинних ландшафтів України: монографія. Вінниця. ПП "ТД "Едельвейс і К". 236.
- Денисик, Г. І., & Кізюн, А. Г. (2012). Сільські ландшафти Поділля: монографія. Вінниця. ПП "Едельвейс і К". 200.
- Денисик, Г. І. & Война, І. М. (2013). Висотна диференціація та різноманіття ландшафтів антропогенних ландшафтів: монографія. Вінниця. ПП "ТД "Едельвейс і К". 230.
- Денисик, Г. І. & Козинська, І. П. (2015). Промислові ландшафти регіону видобутку уранових руд в Україні: монографія. Умань. Видавничо-поліграфічний центр "Візаві". 282.
- Денисик, Г. І. & Буряк-Габрись, І. О. (2021). Містечкові ландшафти Східного Поділля: монографія. Вінниця. ТОВ "ТВОРИ". 184.
- Дмитрук, С. Ю. (2004). Урбанізовані ландшафти: теоретичні та методичні основи конструктивно-географічного дослідження: монографія. Київ. ВГЛ "Обрії". 240.
- Казаков, В. Л. & Паранько, І. С. (2005). Природнича географія Кривбасу: навчальний посібник. Кривий Ріг. КДПУ. 156.
- Кирилюк, Л. М. (2002). Висотна диференціація ландшафтів та районування Поділля. *Наук. зап. ВДПУ Імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Географія. Вип. 4. 62-66.
- Koptieva, T. C. (2023). Altitudinal differentiation and diversity of mining landscapes of Kryvorizhzhia: monograph. Vinnytsia. TVORY. 138.
- Ковальчук, І. П. & Колтун, О. В. (2002). Антропогенна геоморфологія: навчальний посібник. Львів. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 193.
- Ландшафти міста Чернівці: монографія*. (2006). За ред. Г. М. Гуцуляка. Чернівці. Вид-во "Рута". 168
- Лебедовський, А. В. (2025). Природна (натуральна й антропогенна) диференціація сучасних ландшафтів Східного Поділля. *Ландшафтознавство*. 7(1). 106-116. <https://orcid.org/0009-0000-3196-8776>.
- Маринич, О. М. (1961). Про ярусність рельєфу рівнин (на прикладі України). *Матеріали XIX століття міжнародно-географічного конгресу у Стокгольмі*. 155-159.
- Маринич, О. М., Ланько, А. І., Щербань, М. І. & Шищенко, П. Г. (1986). Фізична географія Української РСР: підручник. Київ. Вища школа. 208.
- Чижев, М. О. (1961). Український лісостеп: навчальний посібник. Київ. Радянська школа. 304.
- Шищенко, П. Г. (1985). Антропогенні перетворення сучасних ландшафтів. *Природне середовище і господарська діяльність людини*. Київ. Вид-во Київського ун-ту. 114-137.
- Lamy, T., Liss, K., Gonzalez, A. & Bennet, E. M. (2016). Landscape structure affects the provision of multiple ecosystem services. *Environmental Research Letters*, Volume 11. Number 12. 1-9 <https://doi.org/10.1088/1748-9326/11/12/124017>
- Maghsoudi Amin, Seyed Amiz Mansouri & Saced Haghiz (2024). Territorial Landscape: Explaining the Relationship Between the Concept of Territory and Landscape. *Manzar*. Vol.16 .Issue 68 .48-59 10. 22034/ manzar. 2024. 461220. 2291.
- Spizn, A. W. (1984). The Granite Garden. Urban nature and human design. New York. Basic Books. Inc. P. 334.
- Richter, H. (1979). Naturräumliche Stockwerkgliederung. *Potsdamer Forschungen*. Reihe B. 15.
- Richter, H. (1981). Geographische Aspekte der sozialistischen Landeskultur. Leipzig. 160.

References

- Voina, I. M. & Lebedovskyi, A. V. (2023). Altitudinal differentiation of anthropogenic landscapes: essence, manifestations, significance. *Landscape Studies* 4 (2). 17-24. [In Ukrainian]
- Herenchuk, K. I., Koinov M. M. & Tsys P. M. (1964). Natural-geographical division of Lviv and Podillia economic regions. Lviv. Publishing House of Lviv University. 221. [In Ukrainian]
- Hrynevetskyi, V. T. (1990). Settlement landscape. *Geographical Encyclopedia of Ukraine*. In 3 vols. Kyiv. Ukrainian Encyclopedia. Vol. 2. 256-257. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. (1998). Anthropogenic landscapes of Right-Bank Ukraine: monograph. Vinnytsia. Arbat. 292. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. (2001). Forest-steppe of Ukraine: monograph. Vinnytsia. Publishing House "Thesis". 284 p. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. & Babchynska, O. I. (2006). Settlement landscapes of Podillia: monograph. Vinnytsia. PE Publishing House "Thesa". 256. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. & Kyryliuk, L. M. (2010). Altitudinal differentiation of plain landscapes of Ukraine: monograph. Vinnytsia. PE "TD Edelweiss & Co". 236. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. & Kizyun, A. H. (2012). Rural landscapes of Podillia: monograph. Vinnytsia. PE "Edelweiss & Co". 200. [In Ukrainian]
- Denysyk H. I. & Voina, I. M. (2013). Altitudinal differentiation and diversity of anthropogenic landscapes: monograph. Vinnytsia. PE "TD Edelweiss & Co". 230. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. & Kozinska, I. P. (2015). Industrial landscapes of the uranium ore mining region in Ukraine: monograph. Uman. Publishing and Printing Center "Visavi". 282. [In Ukrainian]
- Denysyk, H. I. & Buriak-Habrys, I. O. (2021). Town landscapes of Eastern Podillia: monograph. Vinnytsia. LLC "TVORY". 184. [In Ukrainian]
- Dmytruk, S. Yu. (2004). Urbanized landscapes: theoretical and methodological foundations of constructive-geographical research: monograph. Kyiv. VHL "Obrii". 240. [In Ukrainian]
- Kazakov, V. L. & Paranko, I. S. (2005). Physical geography of Kryvbas: textbook. Kryvyi Rih. KDP. 156. [In Ukrainian]
- Kyryliuk, L. M. (2002). Altitudinal differentiation of landscapes and zoning of Podillia. *Scientific Notes of VDPU named after Mykhailo Kotsiubynskyi*. Series: Geography. Issue 4. 62-66. [In Ukrainian]
- Koptieva, T. S. (2023). Altitudinal differentiation and diversity of mining landscapes of Kryvorizhzhia: monograph. Vinnytsia. TVORY. 138. [In Ukrainian]
- Kovalchuk, I. P. & Koltun, O. V. (2002). Anthropogenic geomorphology: textbook. Lviv. Publishing Center of Ivan Franko LNU. 193. [In Ukrainian]
- Landscape of the city of Chernivtsi: monograph*. (2006). Edited by H. M. Hutsuliak. Chernivtsi. Publishing House "Ruta". 168 p. [In Ukrainian]
- Lebedovskyi, A. V. (2025). Natural (natural and anthropogenic) differentiation of modern landscapes of Eastern Podillia. *Landscape Studies*. 7(1). 106-116. <https://orcid.org/0009-0000-3196-8776> . [In Ukrainian]
- Marynych, O. M. (1961). On the tiering of plain relief (on the example of Ukraine). *Materials of the XIX Century International Geographical Congress in Stockholm*. 155-159. [In Ukrainian]
- Marynych, O. M., Lanko, A. I., Shcherban, M. I. & Shyshchenko, P. H. (1986). Physical geography of the Ukrainian SSR: textbook. Kyiv. Vyshcha Shkola. 208. [In Ukrainian]
- Chyzhov, M. O. (1961). Ukrainian forest-steppe: textbook. Kyiv. Soviet School. 304. [In Ukrainian]
- Shyshchenko, P. H. (1985). Anthropogenic transformations of modern landscapes. Natural environment and human economic activity. Kyiv. Kyiv University Publishing. 114-137. [In Ukrainian]
- Lamy, T., Liss, K., Gonzalez, A. & Bennet, E. M. (2016). Landscape structure affects the provision of multiple ecosystem services. *Environmental Research Letters*, Volume 11. Number 12. 1-9 <https://doi.org/10.1088/1748-9326/11/12/124017>.
- Maghsoudi Amin, Seyed Amiz Mansouri & Saced Haghiz (2024). Territorial Landscape: Explaining the Relationship Between the Concept of Territory and Landscape. *Manzar*. Vol.16. Issue 68. 48-59. 10.22034/manzar.2024.461220.2291.
- Spizn, A. W. (1984). The Granite Garden. Urban nature and human design. New York. Basic Books, Inc. P. 334.
- Richter, H. (1979). *Naturräumliche Stockwerkgliederung*. Potsdamer Forschungen. Reihe B. 15.
- Richter, H. (1981). Geographical aspects of socialist landscape culture. Leipzig. 160.

Статтю надіслано до редколегії 17.03.2026 р.
Статтю рекомендовано до друку 08.04.2026 р.

Журнал «Ландшафтознавство» не припускає будь-яку наукову (науково-технічну) співпрацю з представниками, організаціями, установами, підприємствами держави-агресора – російської федерації, а також республіки білорусь, за підтримки якої РФ здійснює агресію проти України (у тому числі, на рівні спільних наукових публікацій, реалізації наукових проєктів, виконанні наукових робіт тощо)

КЕРІВНИЦТВО ДЛЯ АВТОРІВ

До журналу «Ландшафтознавство» приймаються наукові статті обсягом близько 40 тис. знаків, присвячені дослідженням у галузях ландшафтознавства. Матеріали можуть бути представлені українською або офіційними мовами ЄС. Статті, що не відповідають профілю журналу, у яких не повною мірою дотримано рекомендації для авторів, відхиляються редакційною колегією.

Загальне оформлення статті: індекс УДК, прізвище, ім'я та по батькові (ініціали) автора чи авторів, науковий ступінь, вчене звання, назва установи, де і ким працює автор, електронна адреса, ORCID, назва статті, резюме, ключові слова (5-7 слів), текст статті, список використаних джерел та References.

НАУКОВА СТАТТЯ, МАЄ МІСТИТИ ТАКІ ЕЛЕМЕНТИ:

Анотація / Abstract – лаконічна характеристика статті, де подається зміст, тематика, основні положення наукової праці без надмірної деталізації, ключові слова (5-7 слів).

- в україномовній статті – 800 (± 100) знаків, англійською – 1800 (± 100) знаків (без пробілів);
- в англійськомовній (або мовою ЄС) статті – 800 (± 100) знаків, українською – 1800 (± 100) (без пробілів).

Актуальність дослідження. Постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (актуальність теми дослідження);

Аналіз попередніх досліджень. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

Мета дослідження. Формулювання цілей статті (постановка завдання);

Методи дослідження;

Результати дослідження. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

Висновки. Висновки з даного дослідження і перспективи подальших вишукувань у даному напрямку;

Подяка (за бажанням);

Фінансування (за бажанням);

Примітка (за потреби);

Список використаних джерел та References.

Список використаних джерел та References оформлюють відповідно *APA style*

ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ ДО СТАТТІ

Електронна версія оформлюється у текстовому форматі «.doc» (*Microsoft Word*, шрифт *Times New Roman*), розмір шрифту 12, міжрядковий інтервал 1,5, всі поля по 2 см, відступ для абзацу 1,25 см. Жирним шрифтом виділяються підзаголовки структурних частин статті. Ілюстрації, включаючи графіки і схеми, мають бути розміщені безпосередньо в тексті, а також **ПОДАНІ ОКРЕМИМИ ФАЙЛАМИ РОЗШИРЕННЯМ JPEG З РОЗДІЛЬНОЮ ЗДАТНІСТЮ НЕ МЕНШЕ 300 dpi**. Орієнтація сторінок – книжкова (вертикальна). Вирівнювання по ширині сторінки.

ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Файли надсилають на *e-mail*: **landscapeurope@gmail.com** із підписом першого автора.

- 1) стаття, оформлена відповідно зазначених вимог;
- 2) файли рисунків (відповідно пронумеровані);
- 3) інформація про автора/авторів та контактну особу (українською, англійською та польською мовами): прізвище, ім'я, по батькові (повністю), вчене звання, вчений ступінь, місце роботи, посада, адреса, телефони (лише для редколегії), ORCID, e-mail (на сайті є **ШАБЛОН ДЛЯ АВТОРІВ**).

Приклад підпису файлів: Прізвище_стаття; Прізвище_1рис; Прізвище_2рис

ПРОЦЕДУРА ПОДАННЯ ТА РЕЦЕНЗУВАННЯ

- Автор надсилає рукопис, оформлений відповідно до вимог журналу. У матеріалах не повинно міститися інформації, яка прямо або побічно ідентифікує авторів (ім'я, назва установи, особливі відомості).
- Редакція перевіряє рукопис на відповідність формальним вимогам та відсутність конфлікту інтересів.
- Редактор призначає двох рецензентів за тематичною компетенцією.
- Рецензенти отримують матеріали без будь-якої інформації про авторів. Вони оцінюють наукову новизну, методологію, достовірність результатів, логіку викладу та відповідність етичним нормам.
- Рецензенти надають письмові зауваження та рекомендації (прийняти, доопрацювати або відхилити статтю) редакції.

Усі матеріали надсилати на адресу: **landscapeurope@gmail.com**

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна,
Тел. (0432) 616-620,
Факс (0432) 612-812,
E-mail: info@vspu.edu.ua
Код ЄДРПОУ 02125094

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 32
Ostrozko Street, Vinnitsia, 21001, Ukraine
Tel.: +380 (432) 616-620
Fax: +380 (432) 612-812
E-mail: info@vspu.edu.ua
EDRPOU Code: 02125094

Основна контактна особа:

Григорій Денисик / Hryhoriy Denysyk

Телефон редакції: +380965268714

landscapeurope@gmail.com

Офіційний сайт журналу: <https://intranet.vspu.edu.ua/landscapescience/index.php/journal>

ISSN 2786-5665 (print)
ISSN 2786-5673 (online)

Ідентифікатор медіа:
R30-01570

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія KB 24838-14778P від 05.05.2021 р.

Landscape Science journal

ISSN 2786-5665 (print)

Ідентифікатор медіа: R30-01570

ISSN 2786-5665 (online)

